

**National Library
of Sweden**

Denna bok digitaliserades på Kungl. biblioteket år 2012

KUNGL. BIBL.

27 FEB 1958

STOCKHOLM

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1957:38

Justitiedepartementet

OFFENTLIG FÖREVISNING
AV DJUR

BETÄNKANDE MED FÖRSLAG
AV
DJURSKYDDsutredningen

Stockholm 1957

Statens offentliga utredningar 1957

Kronologisk förteckning

1. Nordiskt samarbete inom näringsforskningen. Statsrådets tryckeri, Helsingfors. 28 s. **H.**
2. JO och kommunerna. Kihlström. 80 s. **Ju.**
3. Fullföljdsbegränsning i skattemål. Idun. 146 s. **Fi.**
4. Oljelagring. Kihlström. 117 s. **H.**
5. Krigsskada å egendom. Idun. 188 s. **H.**
6. Statens institut för folkhälsan arbetsuppgifter och organisation. Victor Petterson. 191 s. **I.**
7. Förbättrad pensionering. Idun. 260 s. **S.**
8. Jordbruks förstärkande med skog. Kihlström. 416 s. **Jo.**
9. Örlogsvarvens organisation m. m. Victor Petterson. 320 s. **Fö.**
10. Balanserad expansion. Bilagor. Marcus. 197 s. **Fi.**
11. Fordringspreskription m. m. Idun. 198 s. **Ju.**
12. Stommaterial från jord- och stenindustrin. Idun. 234 s. **S.**
13. Den statliga indirekta beskattningen. Kihlström. 423 s. **Fi.**
14. Beroende uppdragstagare. Beckman. 139 s. **S.**
15. Församlingslag. Idun. 418 s. **E.**
16. Remissyttranden över allmänna pensionsberedningens betänkande om förbättrad pensionering. Idun. 424 s. **S.**
17. Markvård och erosionsskydd. Idun. 82 s. **Jo.**
18. Trafiksäkerhet. II. Idun. 493 s. **K.**
19. Biskopsval. Gummesson. 129 s. **E.**
20. Utredning med förslag till ny veterinärtaxa m. m. Statens Reproduktionsanstalt. 80 s. **Jo.**
21. Förenklad byggnadslagstiftning. Kihlström. 292 s. **K.**
22. Remissyttranden. — Balanserad expansion. Marcus. 331 s. **Fi.**
23. Kanslister i administrativ tjänst. Kihlström. 128 s. **C.**
24. Den Akademiska undervisningen. Forskarrekryteringen. Haeggström. 223 s. **E.**
25. Statliga betongbestämmelser. Del 2 a. Idun. 23 s. **K.**
26. Statliga företagsformer IV. Statens vattenfallsverk. Idun. 159 s. **Fi.**
27. Ärkebiskopsval. Biskopsvalskommitténs betänkande. Del 2. Gummesson. 47 s. **E.**
28. Lärarutbildningen på det husliga området. Idun. 304 s. **E.**
29. Mönstring och registrering av sjöfolk. Idun. 310 s. **H.**
30. Ströängar. Kihlström. 156 s. **Jo.**
31. Bostäder för äldre och invalider. Idun. 117 s. **S.**
32. Statens skogsskolor. Idun. 111 s. **Jo.**
33. Allmän familjerådgivning. Kihlström. 220 s. **S.**
34. Stads- och häradsfängelser. Idun. 32 s. **Ju.**
35. Utbildning av lärare i manlig slöjd. Kihlström. 180 s. **E.**
36. Trafikförsäkring. Kihlström. 185 s. **Ju.**
37. Nordiskt ekonomiskt samarbete. Allmän del. Beckman. 137 s. **H.**
38. Offentlig förevisning av djur. Kihlström. 176 s. **Ju.**

Anm. Om särskild tryckort ej angives, är tryckorten Stockholm. Bokstäverna med fetstil utgöra begynnelsebokstäverna till det departement, under vilket utredningen avgivits, t. ex. **E.** = ecklesiastikdepartementet. **Jo.** = jordbruksdepartementet.

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1957:38

Justitiedepartementet

OFFENTLIG FÖREVISNING
AV DJUR

BETÄNKANDE MED FÖRSLAG

AV

DJURSKYDDsutredningen

EMIL KIHLSSTRÖMS TRYCKERI AKTIEBOLAG
STOCKHOLM 1957

Djurskyddsutredningen har tidigare avlämnat betänkande angående:

Tillsynen å djurskyddslagens efterlevnad

(SOU 1956: 49).

Innehåll

<i>Skrivelse till Statsrådet och Chefen för Kungl. Justitiedepartementet</i>	5
Förslag till bestämmelser	7
Utredning och motiv	
I. Direktiv för utredningen	11
II. Gällande rätt	12
III. Framställningar och önskemål	16
IV. Vissa riktlinjer	20
V. Verkställda undersökningar och gjorda iakttagelser	23
A. Cirkus- och varietédjur	24
1. Förvaringen	26
2. Transporterna	34
3. Dressyren	49
4. Djurs medverkan i illusionistnummer m. m.	69
5. Rundfrågor till svenska cirkusföretag	74
B. Djur i zoologiska trädgårdar och liknande fasta anläggningar	81
VI. Några allmänna synpunkter på djuren med särskilt avseende å deras mottaglighet för lidande	84
1. Olika åsikter och forskningsmetoder	85
2. Lagstiftningens problem och metod	90
3. Djurens värld — människans värld	92
4. Känsla — instinkt — tanke	95
5. I vad mån bör man hos djuren räkna med mottaglighet för lidande?	109
VII. Förevisningsdjuren och fångenskapen	114
VIII. Förevisningsdjuren och dressyren	132
IX. Utredningsmannens förslag	146
1. Om tillsyn (1—4 §§)	150
2. Om förbud i vissa fall mot förevisning (5 o. 6 §§)	155
3. Om förevisning i zoologisk trädgård eller liknande anläggning (7 §)	165

4. Om införsel av djur (8 §)	166
5. Om dispens (9 §)	166
6. Om straff m. m. (10—12 §§)	167
Sammanfattning	168
<i>Yttrande innehållande avvikande meningar</i>	173
Åberopad litteratur	176

*Till Herr Statsrådet och Chefen för
Kungl. Justitiedepartementet*

Den 5 juni 1953 bemyndigade Kungl. Maj:t chefen för justitiedepartementet att tillkalla en sakkunnig för att utreda frågan om ett förbättrat djurskydd ävensom att till den sakkunniges förfogande ställa erforderliga experter samt, i mån av behov, förordna sekreterare åt den sakkunnige.

Med stöd av bemyndigandet tillkallade departementschefen den 6 juni 1953 f. d. justitierådet Erik Geijer att såsom sakkunnig inom departementet utreda nämnda fråga. Sedermera har departementschefen att såsom experter biträda vid utredningen förordnat dels den 29 december 1953 nuvarande förste byråsekreteraren i veterinärstyrelsen Alf Danielsson och dels den 1 juni 1955 professorn i psykologi vid Stockholms högskola Gösta Ekman, förste stadsveterinären i Stockholm Richard Larsson och professorn i zoologi vid nämnda högskola Torsten Pehrson. Genom beslut den 23 februari 1954 har Danielsson jämväl förordnats att, räknat från och med den 15 i samma månad, vara sekreterare i utredningen.

Djurskyddsutredningen får härmed vördsamt till Herr Statsrådet överlämna ett betänkande med förslag till bestämmelser om offentlig förevisning av djur. Detta förslag anknyter till ett tidigare avgivet förslag rörande tillsynen å djurskyddslagens efterlevnad (Statens offentliga utredningar 1956: 49).

Experterna Danielsson, Larsson och Pehrson ha förklarat sig biträda såväl förslaget till bestämmelser som framställningen i kapitlen I—IX, Danielsson och Pehrson dock med de undantag, som deras vid betänkandet fogade särskilda yttrande utvisar.

Experten Ekman, som medverkat endast beträffande kapitel VI, har biträtt framställningen i denna del.

Stockholm den 1 oktober 1957.

Erik Geijer

Alf Danielsson

Förslag
till
Bestämmelser
om offentlig förevisning av djur.

Om tillsyn.

1 §.

All offentlig förevisning av djur, evad den äger rum i zoologisk trädgård, djurpark, cirkus eller varieté, i föreläsnings-, utställnings- eller affärslokal, å kapplöpningsbana eller annorstädes, skall enligt vad nedan sägs stå under särskilt överinseende av veterinärstyrelsen i samverkan med övriga i lagen om djurskydd omförmälda tillsynsmyndigheter.

Vad sålunda stadgats skall gälla även sådan övning eller filminspelning med djur, som utgör förberedelse till offentlig förevisning, ävensom djurens förvaring, transport och behandling i övrigt under tid då förevisningen, övningen eller filminspelningen ej pågår.

2 §.

I erforderlig utsträckning bör veterinärstyrelsen genom inspektioner låta undersöka, hur djuren användas och behandlas.

Vid tillsynen över djurens vård och behandling bör uppmärksamhet ägnas deras olika behov av rörelsefrihet, lek och sysselsättning samt sällskap med andra djur. För djur, som genom fångenskapen äro undandragna den för dem naturliga omgivningen, skola eftersträvas sådana anordningar, som motväga därav följande olägenheter.

3 §.

Vad i 15 § lagen om djurskydd är stadgat om behörighet att företaga besiktning skall gälla tillika för polisman samt avse jämväl lokal eller plats för förevisning, övning eller filminspelning ävensom djurens behandling därstädes.

För att i särskilt fall möjliggöra bedömande, hur ett djur behandlas vid förevisning, övning eller filminspelning, äger läns-, distrikts- eller stadsveterinären så ock den, som för ändamålet utsetts av veterinärstyrelsen, påkalla samt närvara vid ingående demonstration av tillvägagångssättet.

Yrkeshemlighet, som inhämtats under utövning av tillsynsverksamhet, må ej yppas annorledes än i meddelande till myndighet, som har att befatta sig med djurskyddet.

4 §.

Vägras tillsynsmyndighet upplysning eller insyn eller finner veterinärstyrelsen, att användningen eller behandlingen av djur, som förevisas, övas eller brukas vid filminspelning, strider mot de bestämmelser som till skydd för djur äro meddelade, må utan hinder av vad eljest är stadgat styrelsen, om och i den mån det prövas erforderligt, förbjuda att djur varom fråga är offentligen förevisas eller att det föres från ort till annan eller användes vid övning eller filminspelning.

Vid tillsynen beträffande djur, som under kringförande från ort till ort förevisas på de olika orterna, utövar veterinärstyrelsen den behörighet att meddela föreskrifter, som i 14 § lagen om djurskydd är stadgad för hälsovårdsnämnd.

Veterinärstyrelsen äger i fall, varom i denna paragraf förmäles, förordna att dess beslut omedelbart skall lända till efterrättelse.

Om förbud i vissa fall mot förevisning.

5 §.

Apor, andra rovdjur än tamhundar och tamkatter, andra säldjur än sjölejon, noshörningar, flodhästar, hjortdjur, giraffer, känguruer, rovfåglar, strutsfåglar eller krokodildjur må ej under kringförande från ort till ort offentligen förevisas på de olika orterna.

I så kallade menagerier må ej heller andra djur än de i första stycket åsyftade kringföras från ort till ort och offentligen förevisas, dock att beträffande vissa företag skall gälla vad i 6 § är stadgat.

6 §.

Vid cirkus, varieté eller liknande företag må ej djur, som kringföres från ort till ort, offentligen förevisas, såvida icke djuret är av sådant slag som avses i 5 § andra stycket och förevisningen äger rum vid de egentliga föreställningarna i huvudsakligt syfte att visa färdighet, som genom övning bringats djuret, eller att använda detsamma i illusionistnummer eller annan därmed jämförlig underhållning. Vad sålunda stadgats skall icke hindra, att djur, som förevisas vid föreställningarna, ävensom djurets ungar förevisas jämväl utanför själva föreställningslokalen.

Reser företaget från ort till ort, må i särskild förläggning, som är anordnad för djurens förvaring mellan turnéerna, ej offentligen förevisas andra djur än sådana som enligt vad ovan är stadgat kunna komma till användning under turné här i riket.

Om förevisning i zoologisk trädgård eller liknande anläggning.

7 §.

Inrättas zoologisk trädgård, djurpark eller liknande anläggning, må densamma icke användas för offentlig förevisning av andra däggdjur än do-

mesticerade, med mindre veterinärstyrelsen godkänt anordningarna för djuren.

Vad sålunda stadgats skall äga motsvarande tillämpning, om för djur, som i första stycket åsyftas, i äldre anläggning av ifrågavarande slag vidtages ny-, om- eller tillbyggnad eller eljest ny anordning av liknande omfattning.

Om införsel av djur.

8 §.

Befinnes vid prövning av ansökning om tillstånd att till riket införa djur för att användas vid offentlig förevisning eller sådan övning eller filminspelning, som ovan sagts, med skäl kunna befaras, att djurets användning eller behandling skulle komma att strida mot härstädes till skydd för djur meddelade bestämmelser, må ansökningen avslås, även om hinder mot införsel eljest ej är för handen. Har den sökande underlåtit att inkomma med begärd upplysning angående djuret eller dess användning eller behandling, må ansökningen ock avslås.

Om införseln beviljas, må, därest endast en tillfällig vistelse här i riket är åsyftad, såsom villkor kunna föreskrivas dels att djuret på föranstaltande av veterinärstyrelsen utföres ur riket, såframt styrelsen finner dess behöriga vård vara äventyrad, och dels att, innan införseln äger rum, av styrelsen godkänd säkerhet ställes för kostnader i samband med dylik återtransport samt djurets vård före och under densamma.

Att införsel medgivits innebär i intet fall att användningen eller behandlingen av djuret här i riket på förhand godkänts. Erinran därom skall införas i beviset om tillstånd.

Om dispens.

9 §.

Veterinärstyrelsen må, om det i något fall av särskild anledning finnes skäligt, bevilja undantag från vad i 5—7 §§ är stadgat ävensom återkalla eller medgiva anstånd med verkställighet av förbud, som enligt 4 § första stycket meddelats av styrelsen.

Om straff, m. m.

10 §.

Där någon bryter mot vad i 5, 6 eller 7 § är stadgat eller av tredska icke efterkommer förbud eller annan föreskrift, som meddelats jämlikt 4 §, straffes, där vite icke var utsatt, med dagsböter.

Åtal må ej ske utan veterinärstyrelsens tillstånd. Ej må ansvar för anordnande av förevisning, transport, övning eller filminspelning ådömas annan än den, som förfogat över djuret så att han kunnat bestämma angående den med åtalet avsedda handlingen.

11 §.

Den, som åsidosätter skyldighet att tillåta besiktning enligt 3 § eller av tredska underlåter att tillhandagå med demonstration enligt samma paragraf, straffes med dagsböter.

12 §.

Det ankommer på polismyndigheten att inställa förevisning, som enligt 5, 6 eller 7 § icke må äga rum, så ock förevisning, transport, övning eller filminspelning, som förbjudits jämlikt 4 §.

Anmälan om inställandet och skälen därtill skall skyndsamt göras till veterinärstyrelsen, som, där anledning därtill förekommer, äger besluta att åtgärden icke skall bestå.

Utredning och motiv

KAPITEL I

Direktiv för utredningen

I de direktiv, som lämnades för den år 1953 igångsatta djurskyddsutredningen, anförde departementschefen — efter att ha erinrat om hurusom handlingarna i ärendet gåve anvisning på en rad olika spörsmål, som borde upptagas till prövning — att han särskilt ville framhålla några av de mest angelägna. Ett av de särskilt omnämnda spörsmålen var det som berör frågan om offentlig förevisning av djur. Därom yttrade departementschefen: »Ett spörsmål som sedan länge varit föremål för uppmärksamhet är frågan om förevisande av djur på cirkus och vad därmed har samband, såsom bestämmelserna i menageriförordningen. Det bör utredas, i vad mån cirkusdressyren och uppvisandet på cirkus medför lidande för djuren. Därvid bör bl. a. beaktas, huruvida det finns anledning att i detta hänseende uppställa mera restriktiva bestämmelser i fråga om vissa djurarter än beträffande andra. Reglering av rätten att förevisa djur på cirkus kan även vara påkallad ur den synpunkten, att cirkusens ständiga förflyttningar begränsar möjligheten att anpassa förvaringsanordningarna efter vad som är önskvärt med hänsyn till djurens natur. I detta sammanhang bör även beaktas, att förevisning av djur på cirkus ej bör öppna möjlighet att kringgå menageriförbudet. Hithörande frågor har varit föremål för uppmärksamhet av innevarande års riksdag.»

Vidare har i direktiven givits den allmänna föreskriften, att uppmärksamhet borde ägnas åt formerna för uppsikt och tillsyn över att de i djurskyddets intresse meddelade bestämmelserna verkligen efterlevas.

KAPITEL II

Gällande rätt

Lagen den 19 maj 1944 om djurskydd, som har avseende å vård och behandling av husdjur och andra djur som hållas i fångenskap, stadgar i sin 2 § såsom en allmängiltig regel, att djur skall behandlas väl och såvitt möjligt skyddas mot lidande. Lagen utgår alltså från att det icke under alla omständigheter är möjligt att bespara djuren lidande.

Från liknande utgångspunkt stadgas i 11 kap. 13 § strafflagen, att den som, genom misshandel, överansträngning, vanvård eller annorledes, utsätter djur för otillbörligt lidande, skall dömas för djurplågeri. Denna avfattning av bestämmelsen om straff för djurplågeri — till en början upptagen i 18 kap. 16 § strafflagen — kom till stånd samtidigt som djurskyddslagen. Departementschefen anförde därvid: »Givetvis kunna icke alla handlingar, som förorsaka lidande för djur, bestraffas såsom djurplågeri. Vissa sådana handlingar äro påkallade av fullt legitima intressen. Till en del ha de intressekollisioner som härvidlag kunna uppkomma uttryckligen reglerats i den föreslagna lagen om djurskydd. Så är t. ex. fallet beträffande djurs användande för vetenskapliga ändamål. Med hänsyn till sådana fall har såsom förutsättning för straff i departementsförslaget upptagits ett krav, att det lidande för vilket djuret utsättes är 'otillbörligt'. Detta uttryck torde innebära att gärningen skall ha otvetydigt överskridit gränsen för det tillåtna.»

Mot bakgrunden av de nu nämnda lagrummen bör djurskyddslagens speciella stadgande i dess 8 § om förevisning av djur betraktas. Där föreskrives, att djur icke må övas för eller användas vid filminspelning, offentlig föreställning eller annan förevisning på sådant sätt att det utsättes för ångest eller annat lidande. Därjämte stadgas, att närmare föreskrifter om offentlig förevisning av djur meddelas av Konungen. Vid denna paragraf anmärkte departementschefen, att uttrycken »ångest» och »lidande» enligt sin språkliga innebörd förutsatte en viss intensitet i det obehag, som åsamkades djuret. Ett lättare slag med ridspö kunde t. ex. icke anses innebära lidande, även om det medförde någon smärta. Vore ett obehag varaktigt, kunde dock lidande anses föreligga, även om det momentana obehaget vore ganska ringa. Departementschefen gav även uttryck för den uppfattningen, att överträdelse av stadgandet i 8 § komme att innefatta djurplågeri enligt den nya lydelsen av strafflagens bestämmelse om straff för sådant brott. I förevarande sammanhang må omnämnas, att det under den nu ifrågavarande utredningen in-

träffat, att företrädare för den zoologiska och psykologiska forskningen uttryckt den uppfattningen, att termen »ångest» icke utgör en adekvat och ur vetenskaplig synpunkt anmärkningsfri beteckning för någon hos djur förekommande sinnesrörelse såsom häftig skrämsel eller annat.

Djurskyddslagens ståndpunkt, när det gäller förevisning och den användning i övrigt av djur, som 8 § åsyftar, är sålunda den att de ifrågavarande användningssätten överhuvud taget icke få förekomma under sådana förhållanden att djuret utsättes för lidande. Lagrummet innehåller icke någon motsvarighet till de i 2 § förekommande orden »såvitt möjligt». Å andra sidan lärer det icke kunna antagas annat än att den allmänna föreskriften i 2 §, att djur skall behandlas väl, har sin självständiga tillämpning även på de fall som avses i 8 §. Ty i den mån fråga är om obehag, som åsamkas djuret utan att det kan vara tal om lidande i lagens mening, kan det näppe- ligen vara åsyftat och skulle icke stå i överensstämmelse med en god behandling att sådana obehag finge tillfogas ett djur utan giltiga skäl. Denna synpunkt torde äga betydelse bland annat när fråga är om att meddela de i 8 § omförmälda närmare föreskrifterna.

Dylika föreskrifter om offentlig förevisning av djur ha icke meddelats vare sig i samband med eller efter tillkomsten av djurskyddslagen. Enligt departementschefens uttalade mening (Kungl. Maj:ts proposition den 28 januari 1944 nr 43) syntes i detta hänseende för det dåvarande de bestämmelser, som redan funnes upptagna i kungl. förordningen den 30 december 1916 angående förbud mot förevisning av djur i s. k. menagerier, kunna kvarstå i huvudsak oförändrade. Sistnämnda förordning, den s. k. menageriförordningen, gäller alltjämt utan att någon ändring i densamma vidtagits. Enligt dess huvudstadgande är det förbjudet att mot betalning förevisa eller låta förevisa djur, som i s. k. menagerier föras från ort till ort, dock att vad sålunda stadgats icke skall utgöra hinder mot förevisande av djur vid cirkus- eller liknande föreställning, där huvudsakligen avses att visa djuren bibragt dressyr.

Begreppet *menageri* är icke under alla förhållanden till sin innebörd alldeles otvetydigt. Ordet har under tidernas lopp använts i skiftande betydelser. Egentligen lär det avse en samling av för ett lantushåll behövliga fyrfotadjur och fjäderfän. Det uppgives också ha använts såsom närmast liktydigt med zoologisk trädgård och överhuvud taget för att beteckna en djurtämjares eller djurförevisares samling av levande djur. Enligt Svenska akademins ordbok över svenska språket användes det numera nästan blott — i synnerhet i fråga om äldre förhållanden — om tält med djursamling som föres omkring och visas, särskilt vid marknader o. dyl. I samma källa citeras ur litteratur från 1907 uttrycket »Kringresande menagerier». När menageriförordningen talar om »så kallade» menagerier, få väl därav anses framgå, att förordningen syftar på ordets vanliga betydelse i det vid förord-

ningens tillkomst gängse språkbruket, vilken torde kunna antagas ha varit den nyssnämnda i ordboken angivna.

Därpå synes också tyda vad som kan utläsas ur den promemoria som upprättades i samband med förordningens utfärdande: Riksdagen, som år 1913 hade gjort framställning med anhållan, att Kungl. Maj:t måtte vidtaga åtgärder i syfte att förbjuda kringförande från ort till ort av vilda djur till förevisning, hade vid ärendets behandling till sitt förfogande haft införskaffade uppgifter angående de under år 1912 meddelade tillstånden att förevisa vilda djur samt under samma tid i Sverige kringresande menagerier, deras storlek och ägarnas nationalitet. Av dessa uppgifter hade framgått, att under år 1912 av vederbörande myndigheter åt 18 personer — därav 13 svenskar och 5 utlänningar — utfärdats sammanlagt 76 tillståndsbevis att förevisa vilda djur; att de kringresande menagerierna i storlek växlat från ett hundratal djur ned till en samling av allenast 2 ormar och 1 krokodil; att de vanligen varit av obetydlig storlek och omfattat i regel högst ett 10-tal djur och endast i tre fall mer än 20 djur; samt att tiden för menageriernas uppehåll å samma plats vanligen varit två till tre veckor men ibland, särskilt i större städer, utsträckts till ett par månader.

Till ytterligare belysning av menageriförordningens innebörd må följande brottstycken ur motiveringen i den nyssnämnda promemorian här återgivas: »Någon tvekan uppstår — — — vid frågan om räckvidden av det föreslagna förbudet beträffande såväl de särskilda djurslagen som de olika tillställningar, vid vilka djur pläga förevisas. I riksdagens skrivelse omnämnas allenast 'vilda' djur — — — Men det torde bliva svårt att göra någon skillnad mellan tama och vilda djur och förefaller så mycket mindre nödvändigt, som lagstiftningen genom 1907 års ändring av 18 kap. 16 § strafflagen ställt alla djur lika. — — — enligt vad en sakkunnig yttrat, ligger djurplågeriet icke så mycket i själva inspärrandet som dess mera i den ständiga vanvård, för vilken djuren utsätts, och denna vanvård drabbar likaväl tama och burfödda djur som s. k. vilda. Sistnämnda skäl gäller även mot att göra skillnad mellan större och smärre djur eller reptiler. Apor utsätts i fångenskap lättare för sjukdomar än andra djur, hökar och falkar, som äga en livlig natur, pinas av orörligheten och stillasittandet, och en krokodil saknar sitt element vattnet. Att förbudet skall träffa de vanliga inom landet ambulerande menagerierna synes klart. Däremot kunde ju tvekan uppstå, huruvida icke något större välskött menageri, som inkomme till landet för att endast visas i en enda stad under en längre tid, därvid djuren inhystes i någon lämplig byggnad, borde undantagas från förbudet. Men dels synes av den av riksdagen åberopade utredningen framgå, att några större menagerier, därest sådana fortfarande finnas, icke söka sig hit till landet, och dels torde det knappast ställa sig ekonomiskt gynnsamt att med ett menageri uppehålla sig blott på en plats, utan att just resa från ort till ort med djursamlingen. Förbudet bör därför kunna omfatta alla menagerier, både större och mindre.

Riksdagen synes ej hava avsett att förbudet skulle sträcka sig till fasta zoologiska anläggningar — — — och ej heller till förevisning å cirkus eller varieté av dresserade djur. — — — Och för att de dresserade djuren vid en cirkus eller varieté skola bibehålla ett vackert utseende och spänstighet, måste de erhålla omsorgsfull vård och lämplig föda, varjämte de utförda konststyckena ju medföra ett betydligt mått av kroppsrörelse. Såvitt å cirkus eller varieté huvudsyftet är att visa det dresserade djuret och ej ett visst djurslag, inspärtrat i bur, synes ett förbud sålunda ej behöfligt, varemot det naturligtvis skulle vara förbjudet att vid en cirkus eller varieté engagera ett vanligt menageri. Icke heller torde förbudet behöva omfatta sådana enstaka djur (en apa, ett par fåglar eller dylikt), som en kringvandrande musikanter medför.»

KAPITEL III

Framställningar och önskemål

Samtidigt som riksdagen år 1944 för sin del antog det sedermera lagfästa förslaget till lag om djurskydd anhöll riksdagen, att Kungl. Maj:t ville till förnyad prövning upptaga frågan om en sådan omarbetning av menageriförordningen att vissa av första lagutskottet vid dess behandling av lagförslaget uttalade önskemål om en bättre behandling av sådana vilda djur som kringföras för förevisning av dressyr måtte vinna beaktande.

Utskottet (utlåtande 1944 nr 28) hade i nämnda hänseende anfört: »Inom utskottet har rått tvekan huruvida förevisningen av vilda djur i cirkus kan anses stå i god överensstämmelse med den nya djurskyddslagstiftningens ledande principer. Som skäl för att fortfarande medgiva sådana förevisningar har anförts, att åskådandet av djur vid dylika tillställningar innefattade — förutom moment av förströelse och nöje — en möjlighet att erhålla kännedom om djurens utseende, psyke, vanor och förmåga, som för de flesta människor icke stode till buds på annat sätt. Även om man icke helt kan bortse från dessa skäl, torde det likväl vara obestridligt att i åtskilliga fall dressyr av vilda djur för förevisning i cirkus innebär lidande för djuren. Detta förhållande torde man emellertid enligt förslaget i viss mån kunna komma till rätta med genom förbudet mot att öva djur för förevisning på sådant sätt, att de utsätts för ångest eller annat lidande. Det är vidare att beakta, att allt kringförande av djur till förevisningar medför stor fara för att djuren på ett eller annat sätt utsätts för lidande genom dåliga transportanordningar, trånga burar o. d., en tankegång, som också torde ligga till grund för menageriförordningen. I vissa fall torde man kunna ingripa mot dylika missförhållanden genom djurskyddslagens allmänna bestämmelser om stallrum, transport och vård; det kan emellertid förefalla tvivelaktigt om dessa stadganden äro tillräckliga. Det är enligt utskottets mening framför allt av vikt att icke menageriförbudet kringgås genom det i menageriförordningen medgivna undantaget för dresserade djur. Utskottet vill därför uttala sig för en omarbetning av menageriförordningen under beaktande av de nu anförda synpunkterna.»

I en underdånig framställning, dagtecknad den 25 januari 1945, har sedermera Sveriges djurskyddsföreningars riksförbund hemställt, att Kungl. Maj:t måtte föreskriva bl. a. att vilda djur icke finge användas vid offentlig föreställning eller annan förevisning. Den förevisning, som i denna fram-

ställning åsyftades, synes framför allt ha varit förevisning i cirkus och menageri, men även förevisning i zoologisk trädgård nämnes i framställningen.

Enligt beslut av Kungl. Maj:t den 2 februari 1945 föranledde ingendera av de nämnda två framställningarna någon åtgärd.

År 1947 hemställde riksförbundet ånyo, att Kungl. Maj:t ville taga under omprövning att utfärda förbud mot förevisning av vilda djur i cirkus och menageri. I utlåtande den 23 september 1949 över framställningen anförde veterinärstyrelsen, som förordade att frågan om begränsningar i rätten att i cirkusar förevisa dresserade djur upptoges till förnyat övervägande, bland annat följande: Styrelsen ansåge det icke oberättigat att genomföra en gradering i avseende å de ifrågavarande djuren sålunda, att man skilde mellan sådana djur, rörande vilka man kunde ha anledning förutsätta att såväl dressyren som förevisningen förorsakade djuren lidande och vilkas förevisande följaktligen borde förbjudas, och sådana djur, på vilka vid eljest normal vård och behandling varken dressyr eller förevisning hade sådan inverkan. De sistnämnda borde kunna få förevisas på hittills gällande villkor. Styrelsen fortsatte: »Det synes nämligen styrelsen icke finnas något bärande skäl att förbjuda framförandet i manegen av exempelvis elefanter, hästar, apor, duvor och andra flockdjur, för vilka dressyren som regel icke torde medföra några plågsamma moment av betydelse och vilka närmast synas finna ett visst nöje av själva framförandet. När det gäller rovdjuren, framför allt de större, och rovfågeln samt djur, vilka i vilt tillstånd leva i vatten, t. ex. sjölejon, synes saken ligga annorlunda till. Dels tror man sig veta, att dressyren av dessa djur är långt ifrån smärtfri — enligt vissa uppgifter skulle t. ex. lejon och tigrar göras 'hanterliga' förmedelst upprörande metoder — dels förvaras djuren under transporter och mellan förevisningarna på ett sätt, som icke nämnvärt avviker från de förhållanden som råda vid de förbjudna menagerierna. Härtill kommer att själva förevisningen, som i de flesta fall synes bereda de mer eller mindre hårt dresserade djuren väsentligt obehag, icke torde kunna tillmätas något värde som vare sig uppfostrande eller upplysande. Tvärtom torde, såsom riksförbundet yttrar, densammans syfte vara att utgöra ett nervpåfrestande moment för att tillfredsställa nyfikenhet och sensationslystnad.»

Redan under följande år hade veterinärstyrelsen i anledning av en ny underdånig framställning från riksförbundet att avgiva nytt utlåtande i förevarande fråga. Riksförbundets framställning, dagtecknad den 21 mars 1950, utmynnade denna gång i en anhållan, att Kungl. Maj:t behagade avslå framställningar om införsel från utlandet av vilda djur för förevisning vid cirkus- och motsvarande föreställningar. I utlåtande den 13 oktober 1950 erinrade veterinärstyrelsen om att gällande lagstiftning uttryckligen medgäve förevisning av dresserade djur och fann sig icke kunna tillstyrka bifall till framställningen, varemot styrelsen vidhöll sitt tidigare uttalande, att frågan om

begränsningar i rätten att i cirkus förevisa dresserade djur borde upptagas till förnyat övervägande.

Vid utlåtandet hade styrelsen fogat en av dåvarande amanuensen hos styrelsen Alf Danielsson — sedermera expert och sekreterare i förevarande djurskyddsutredning — utarbetad promemoria, däri denne efter undersökning och en ingående motivering kommit till följande resultat: Han kunde icke dela de ofta uttalade uppfattningarna, att alla cirkusdjur eller åtminstone alla vilda cirkusdjur skulle vara utsatta för en ur djurskyddssynpunkt upprörande behandling. Han ville icke hävda, att cirkusdjuren i allmänhet förde en idealisk tillvaro, men därifrån till att anse, att de vore utsatta för djurplågeri, syntes steget vara väl långt. Endast i fråga om rovdjur och rovfåglar funne Danielsson — vilken med hänsyn till de trånga burarna och de täta transporterarna vore benägen att ansluta sig till dem, som ansåge cirkusrovdjuren vara utsatta för djurplågeri, och som knappast trodde det möjligt att i dessa avseenden få en ändring till stånd — det vara befogat att överväga ett förbud mot deras förevisande i cirkus eller annat sådant företag, som föres från ort till ort.

I anslutning till promemorian yttrade veterinärstyrelsen: Det syntes genom den till grund för promemorian liggande undersökningen klarlagt, att det förmodande att cirkusdressyren i vissa fall utsatte djuren för en upprörande behandling, varåt styrelsen givit uttryck i sitt föregående år avgivna utlåtande, som regel icke ägde giltighet i fråga om i Sverige hemmahörande cirkusar. Vad som däremot alltjämt utgjorde en fråga, som krävde sin lösning, vore de för åtskilliga cirkusdjur — rovdjur och rovfåglar samt understundom sjölejon och andra djur, vilka för sitt välbefinnande krävde riklig tillgång på vatten (krokodiler) — ur djurskyddssynpunkt otillfredsställande transport- och förvaringsförhållandena i övrigt. Dessa syntes styrelsen innefatta fullt bärande skäl för ett förbud mot nämnda djurs förevisande i cirkus eller annat sådant företag, som föres från ort till ort.

I en den 12 november 1951 dagtecknad underdånig framställning har riksförbundet hemställt om en omarbetning av menageriförordningen, varvid syntes böra stadgas, att det hittills gällande medgivandet att vid cirkus- eller liknande föreställningar förevisa dresserade djur icke måtte avse rovdjur eller sådana djur, som huvudsakligen leva i vatten.

Riksdagen har även under senare år ägnat uppmärksamhet åt den föreliggande frågan. Sålunda sporde i andra kammaren en interpellant den 17 november 1951 justitieministern, huruvida denne snart ämnade föreslå en omformulering av menageriförordningen i syfte att mer effektivt än hittills eliminera företeelser av djurplågerikaraktär, vartill statsrådet lämnade ett svar som gick ut på att saken så snart som möjligt skulle utredas. Interpellanten återkom vid 1953 års riksdag med en motion i ämnet, vari föreslogs att riksdagen måtte hemställa hos Kungl. Maj:t om en översyn av menageriförordningen samt överväga de andra åtgärder i djurskyddssyfte

som i detta sammanhang kunde befinnas påkallade. Motionen föranledde icke någon riksdagens åtgärd, därvid emellertid av vederbörande utskott såsom skäl åberopades att utskottet under hand erfarit, att en utredning i frågan inom kort torde komma att tillsättas.

I övrigt hava hithörande frågor offentligen, i pressen och annorstädes, avhandlats i många olika sammanhang. Till utredningen ha överlämnats ett stort antal skrivelser och artiklar i ämnet från djurskyddsorganisationer och enskilda personer. Av praktiska skäl kan det icke ifrågakomma att här omnämna dem alla.

KAPITEL IV

Vissa riktlinjer

En för den ifrågavarande utredningen betydelsefull fråga är den, hur omfattande det i 8 § djurskyddslagen upptagna begreppet *offentlig förevisning av djur* enligt lagens mening skall antagas vara. Att hittills inga närmare föreskrifter i anslutning till lagrummet meddelats utöver dem, som innefattas i menageriförordningen, bör naturligtvis icke leda till det antagandet, att paragrafen skulle avse endast menagerier, cirkusar och liknande företag. Uppenbart är till en början, att jämväl zoologiska trädgårdar och dylika fasta anläggningar måste vara åsyftade. Anläggningens storlek kan näppe- ligen antagas därvid vara avgörande. En än så oansenlig djurpark i en stads för allmänheten tillgängliga trädgårdsanläggningar synes t. ex. icke kunna undantagas. Det torde ej heller finnas något skäl, varför tillfälliga utställningar av levande djur som för olika ändamål då och då anordnas i hallar och annorstädes med tillträde för allmänheten icke skulle vara att hänföra till offentlig förevisning i det ifrågavarande lagrummets mening. Exempel härpå erbjuda hund- och kattutställningar, lantbruksutställningar ävensom andra utställningar av olika slag, därvid såväl inhemska som exotiska djur, särskilt smärre sådana, kunna visas under namn av fågelexpo, ormexpo o.s.v. Om en dylik utställning också skulle vara arrangerad av en eller flera djurhandlare i reklam- och affärssyfte, torde detta få antagas vara utan betydelse för den föreliggande frågan, och detta även om utställningen äger rum i själva affärslokalen eller dess skyltfönster. Tydligt är vidare, att offentlig förevisning i lagens mening föreligger, om exempelvis — såsom det har inträffat — en föreläsare reser omkring i landet och håller föredrag för allmänheten samt därvid medhar och som åskådningsmaterial på föreläsningssalens estrad framför en samling djur av olika slag, såsom apa, hund, räv, katt m. m. Till förevisning, varom här är fråga, torde också utan tvekan böra hänföras alla slag av häst- och ryttartävlingar som äga rum offentligen. De anförda exemplen torde ådagalägga, att man svårigen kan med bibehållen följdriktighet undgå att under begreppet offentlig förevisning av djur inbegripa varje framförande eller utställande av djur till allmänhetens beskådande, så snart ett sådant beskådande är åsyftat för att tjäna något visst ändamål, såsom förströelse, upplysning, tävlan i olika hänseende, reklam i djurhandeln o.s.v. Huruvida betalning upptages eller ej, lär i förevarande sammanhang icke böra tillmätas någon betydelse. Däremot

kan naturligtvis icke en vanlig boskapshjord, som går i bete ute på fältet, en arbetshäst på landsvägen eller en vanlig hund på gatan sägas vara föremål för förevisning. Det torde icke ligga någonting oriktigt eller stötande i att tillmäta regeln i 8 § djurskyddslagen en så vidsträckt omfattning som nu sagts. Ty även med en sådan tolkning synes det fullt förenligt att offentlig förevisning av djur aldrig bör få äga rum på sådant sätt att djuret utsättes för »ångest eller annat lidande».

En revision av menageriförordningen bör naturligtvis icke utan vidare taga sikte endast på sådan förevisning som är knuten till menagerier, cirkusar och liknande företag. Det måste övervägas, om och i vad mån de närmare föreskrifter, vilkas utfärdande förutsättes i djurskyddslagen, böra avse även annan offentlig djurförevisning, som, enligt vad ovan anförts, i ej ringa utsträckning äger rum på skilda områden. Man finner då, vid en blick på de olika slagen av sådan förevisning, att de djurskyddsproblem, som äro oskiljaktiga från förevisningen i cirkusarna, i större eller mindre utsträckning påkalla uppmärksamhet jämväl i andra sammanhang, där förevisning äger rum. Det är sålunda icke blott vid de i menageriförordningen åsyftade företagen som förevisningen avser även s. k. vilda djur — jämväl exotiska sådana — av många slag och där alltså särskilda krav måste uppställas på att de hänsyn bliva iakttagna som de olika djurslagens växlande egenskaper påkalla i fråga om vård och behandling. Sådana djur förekomma ju även vid annan förevisning, framför allt naturligtvis i zoologiska trädgårdar och liknande anläggningar. För en apa, som förevisas i en djurhandlares utställningsbur, måste det vara lika kännbart som för hennes artfränder i cirkusar och zoologiska trädgårdar, om förvaringsförhållandena äro otillfredsställande. Även om ett kringförande av förevisningsdjuren från ort till ort i första hand är en typisk företeelse just vid cirkusar och liknande företag, är det dock icke endast där som denna påfrestning drabbar de förevisade djuren; förhållandena kunna i detta hänseende gestalta sig på samma sätt, om en föreläsare såsom i det ovan anförda exemplet reser landet runt med en djursamling såsom åskådningsmaterial. Vidare kan framhållas, att det icke är endast cirkusarnas djur, som i och för den förevisning, därvid de medverka, kunna utsättas för stora ansträngningar samt hård dressyr och träning; detsamma gäller t. ex. de hästar som delta i hinderlöpningar, travtävlingar och kapplöpningar. I allmänhet torde det såsom ett gemensamt drag för all offentlig förevisning av djur kunna anföras, att den kan förmodas mången gång medföra en viss risk utöver den som annars föreligger för att djuren tillskyndas lidanden och obehag. Att detta kan tänkas motivera närmare föreskrifter beträffande förevisningen är tydligt. Även ur en annan synpunkt framstår det såsom särskilt angeläget att uppmärksamhet ägnas åt att förevisningsdjuren över lag vårdas och behandlas på ett föredömligt sätt. Det torde nämligen utan tvivel förhålla sig så att den gängse uppfattningen om vad som i fråga om vård och behandling av djur i

allmänhet må betraktas såsom tillåtet eller icke tillåtet lätt röner inverkan av vad lagstiftningen och vederbörande myndigheter tolerera eller icke tolerera beträffande just de djur som förevisas i offentlighetens rampljus.

Ehuru sålunda frågan om närmare föreskrifter beträffande den offentliga förevisningen av djur har antagits skola syfta längre än till att avse blott de två huvudtyper av sådan förevisning, som cirkusar och zoologiska trädgårdar utgöra, har av skäl, vilka icke torde tarva närmare utläggning, det varit dessa för all djurförevisning representativa huvudtyper som framför allt under utredningen uppmärksammas och studerats. Särskilt vid de kringresande cirkusarna aktualiseras och tillspetsas ju på ett påtagligt sätt alla de djurskyddsproblem, som sammanhånga med förevisningen av djur i allmänhet och som avse djurens förvaring och vård, transportererna från ort till ort, dressyren, fångenskapen såsom sådan samt djurens känslighet över huvud taget för lidanden och obehag.

KAPITEL V

Verkställda undersökningar och gjorda iakttagelser

För komplettering av den sakkunskap, som genom de förordnade experterna ställts till förfogande i och för den ifrågavarande utredningen, har utredningsmannen självfallet anlitat jämväl andra till buds stående möjligheter att erhålla det kunskapsstoff och det arbetsmaterial, som erfordras för att bedöma de olika spörsmål, vilka sammanhånga med frågan om offentlig förevisning av djur.

Såsom de viktigaste av de kunskapskällor, som anlitas, kunna nämnas studiebesök såväl i Sverige som utomlands hos olika företag och institutioner, vilka syssla med offentlig förevisning av djur, ävensom samtal och skriftväxling med ledare av och personal vid sådana företag och institutioner samt andra sakkunniga, kontakt med in- och utländska djurskyddsorganisationer, medverkan av svenska tjänsteveterinärer för inspektioner på skilda platser inom landet, biträde av statens järnvägar för utrönande av vissa omständigheter i samband med djurtransporter samt studium av in- och utländsk litteratur på ifrågavarande område.

Studiebesök och annat utredningsarbete har av utredningsmannen samt utredningens expert och sekreterare Danielsson bedrivits såväl tillsammans som var för sig. Danielsson har ensam företagit de utländska resorna, därvid han besökt England, Frankrike, Belgien, Nederländerna, Tyskland och Danmark. Vidare har Danielsson under ett par veckor sommaren 1953 på uppdrag av justitiedepartementet åtföljt en i Sverige turnerande cirkus. Det under utredningen insamlade materialet har till icke ringa del självständigt bearbetats och i betänkanudet redovisats av Danielsson; bland annat gäller detta flertalet av de statistiska sifferuppgifterna.

Undersökningarna ha huvudsakligen varit inriktade på de mest framträdande typerna av offentlig djurförevisning, vilka kunna sammanfattas under begreppen cirkus och varieté samt zoologisk trädgård. Studiebesöken vid företag, som bedriva förevisning av dresserade djur, ha bland annat avsett bevistande av offentliga föreställningar, där djur medverkat, besiktning av stallrum och djurens förvaringsförhållanden i övrigt mellan och under förekommande turnéer samt åseende av dressyrövningar och iakttagelser beträffande transporter från ort till ort.

Två av de tre företag, vilka här i landet under år 1956 kringfört ett icke obetydligt antal tropiska och andra ormar samt i olika slags lokaler utställt

desamma (s. k. ormexpo), ha under utredningen också varit föremål för studiebesök. Ett av dessa företag befanns därvid även medföra och utställa en mungo, en igelkott och en alligatorunge.

A. Cirkus- och varietédjur

De cirkusar, som förekomma i Sverige, äro med ett undantag ambulerande företag. Undantaget utgöres av den »barncirkus», som intill helt nyligen drivits i en inom området för Furuviks Park och Havsbud, den s. k. Furuviksparken, befintlig fast cirkusbyggnad. De djur — med få undantag endast hästar — som förekommit i denna cirkus ha tillhört Furuviksparkens permanenta djurbestand och ha därför skilt sig såtillvida från djuren vid andra cirkusar, att de icke behövt deltaga i transporter från ort till ort.

Borsett från nämnda barncirkus har under senare år antalet i vårt land verksamma cirkusar varierat mellan sex och åtta. En av de regelbundet återkommande cirkusarna, nämligen Cirkus Schumann, har plägat besöka Sverige endast under månaderna mars och april och därvid inskränkt sig till att giva föreställningar i de fasta cirkusbyggnaderna i Göteborg (Lorensberg) och Stockholm (Kungl. Djurgården). Cirkusen har vanligen kommit från Köpenhamn för att efter avslutad Sverige-sejour återvända till nämnda stad. Övriga i Sverige verksamma cirkusar giva föreställningar i tält och besöka varje säsong (i stort sett tiden april—september) ett icke obetydligt antal platser.

Förutom vid de olika cirkusarna förekomma offentliga föreställningar med djur understundom vid de fasta varietéetablissemang, nöjesfält och folkparker, som finnas i landet. Dessutom har man att räkna med att djur ibland medverka vid offentliga föreställningar på idrottsmässor, marknader, ambulerande nöjesfält o.s.v.

Det stora flertalet av de djur, som förevisas vid nöjesföretag av ovan angivna slag, måste ovillkorligen föras från ort till ort, emedan de antingen medfölja ett turnerande företag, t. ex. en cirkus, eller också av sin ägare, dressör eller skötare transporteras till och från de olika fasta eller ambulerande etablissemang, vid vilka de för någon tid äro engagerade. Längden av uppehållen på de olika förevisningsorterna kan variera från några få timmar till flera månader.

Av de sex svenska cirkusar, som på sista tiden förekommit i landet, den permanenta barncirkusen i Furuviksparken därvid icke medräknad, har endast ett företag, nämligen Trolle Rhodins Zoo Cirkus, varit ägare av andra dresserade cirkusdjur än hästar. Två av cirkusarna ha överhuvud taget inga egna djur, som medverka vid föreställningarna. Detta medför, att de svenska cirkusarna i mycket stor utsträckning äro hänvisade till att för varje säsong förhyra ett antal som regel utomlands hemmahörande djurgrupper, i de

flesta fall jämte dressörer och djurskötare. Under senare år har det också förekommit, att svenska cirkusdirektioner allierat sig med utländska cirkusar, som därvid berest landet med hela eller åtminstone en stor del av sin djuruppsättning.

Intet av landets varietéetablissemang, nöjesfält o. dyl. äger, såvitt bekant, de djur som understundom förevisas vid därstädes anordnade föreställningar. Vid nöjesföretag tillhörande denna kategori förhåller det sig nämligen regelmässigt så att förekommande djurnummer — liksom för övrigt artistnumren — endast äro tillfälligt engagerade vid etablissemang i fråga.

Förbudet i 1916 års menageriförordning mot att här i riket förevisa eller låta förevisa djur, som i så kallade menagerier föras från ort till ort, hindrar enligt förordningen icke förevisning av djur vid cirkus- eller liknande föreställning, där huvudsakligen avses att visa djuren bibringad dressyr. Icke heller synes det, om man ser till det sätt på vilket förordningen efterlevts, ha betraktats såsom förbjudet att låta även odresserade djur medverka i illusionistnummer eller därmed jämförlig underhållning, där det i allmänhet icke varit fråga om de mera typiska menageridjuren. Detta synes också gälla ormar och krokodildjur, som, utan att vara i egentlig mening dresserade, pläga förekomma såsom ingredienser i dans- eller fakirbetonade artistnummer.

De djur, som förekomma i dressyrnummer, framför allt vid cirkusar men, i den mån de på grund av de lokala förhållandena m. m. äro därför lämpade, även vid varietéer och andra nöjesföretag, torde med hänsyn till den utsträckning, vari detta beträffande olika djurslag varit mer eller mindre vanligt, kunna indelas i följande grupper. På grund av cirkus- och varietébranschens högst internationella karaktär har vid denna uppräknings och indelning av djuren hänsyn i görligaste mån tagits även till förhållandena utanför vårt lands gränser.

A. Ofta förekommande djur: Apor, lejon, tigrar, tamhundar, björnar, sjölejon, elefanter, hästar och kameldjur.

B. Stundom förekommande djur: Leopard, pum, tamkatter, åsnor, sebror, svin, oxdjur, papegoj fåglar och duvor.

C. Sällan eller nästan aldrig förekommande djur: Jaguarer, hyenor, mårddjur, vargar, rävar, halvbjörnar, egentliga sälar, sjöelefanter, valrossar, noshörningar, flodhästar, hjortdjur, giraffer, får, getter, harar, råttor, möss, känguruer, korpar, rovfåglar, tamhöns, pelikanfåglar, gäss, pingviner och strutsar.

De dresserade eller odresserade djur, som bruka förekomma i illusionistnummer eller därmed jämförlig underhållning, utgöras merendels av tamhundar, kaniner, kanariefåglar, papegoj fåglar, duvor, tamhöns, gäss eller ankor.

Till denna kategori bland cirkus- och varietédjuren torde det, såsom redan antytts, ligga närmast till hands att hänföra jämväl de i egentlig mening icke

dresserbara ormarna och krokodildjuren, vilka som sagt understundom medverka, särskilt i dans- eller fakirbetonade artistnummer.

Slutligen kan det för fullständighetens skull måhända vara befogat att omnämna den numera nästan helt bortlagda form av djurföreläsning, vilken sedan gammalt benämnes loppcirкус och som består däri, att ett antal loppor, till synes på kommando men i verkligheten endast reflektoriskt, utföra vissa rörelser och därvid bl. a. draga vid dem fästade miniatyr-vagnar o. dyl.

Av ovanstående redogörelse torde framgå, att endast ett relativt litet antal djurslag äro representerade bland de egentliga cirкус- och varietédjuren, varmed här åsyftas de djur, som medverka vid själva föreställningarna. En del djur påträffas emellertid av och till endast i stallarna vid våra dagars cirkusar. Då så är fallet, rör det sig oftast om ren menageriföreläsning av odresserade djur. Sådan föreläsning är mycket vanlig vid utländska cirkusar men förekommer, i strid mot menageriförordningens bestämmelser, i viss utsträckning även i Sverige. Som regel avser dock den vid flera av våra svenska cirkusar alltjämt förekommande otillåtna stallföreläsningen av icke dresserade djur sådana djurslag, som eljest pläga föreläsa i dressyrnummer, t. ex. apor. Det kan också inträffa att föreläsning av icke cirkusdresserade djur sker inne i manegen, då t. ex. sådan djur som kamel- och oxdjur utan att vara sålunda dresserade deltaga i där anordnade s. k. artistparader.

För att rätt bedöma vad cirкус- och varietélivet innebär för djuren torde det vara av viss betydelse att veta i vilken utsträckning de äro infångade i vilt tillstånd eller utgöras av i fångenskap födda djur. Beträffande vissa av de ovan uppräknade djuren, såsom tamhundar, tamkatter, hästar, åsnor, svin, kameldjur, oxdjur, får, getter, kaniner, tamhöns, gäss och ankor är sistnämnda fråga lätt att besvara, enär dessa djur sedan långliga tider äro att hänföra till människans husdjur. Likaså torde det vara allmänt bekant, att möss, kanariefåglar, papegojfåglar och duvor ofta äro sedan flera generationer uppfödda i fångenskap, men att de understundom också saluföras viltfångade. Beträffande övriga här ifrågavarande djur torde det, efter vad som kunnat utrönas, förekomma såväl att de rekryteras bland i fångenskap födda djur som att de äro fångade i vilt tillstånd. Småapor, lejon, tigrar, leoparder, pumor, andra björnar än isbjörnar samt sebror torde i stor utsträckning, ehuru knappast regelmässigt, vara födda i fångenskap, men detta lär icke så ofta vara fallet beträffande schimpanser, isbjörnar, sjölejon och elefanter. Det synes förhålla sig så att förstnämnda djur ofta men de senare mera sällan föda ungar, när de befinna sig i europeiska zoologiska trädgårdar, cirkusar o. dyl.

1. Förvaringen

En ambulerande tältcirкус' huvudsakliga rekvisita utgöres av det stora föreställningstältet (»le chapiteau»), ett eller flera stalltält, bostads- och

packvagnar, vagnar vari vissa djur ständigt förvaras eller blott transporterats från ort till ort ävensom bilar och traktorer.

I stalltälten pläga *hästar*, *åsnor*, *sebror*, *kameldjur* och *oxdjur*, i den mån de förekomma, förvaras på motsvarande sätt som hästar och tamboskap i allmänhet. *Elefanter* förvaras likaså i stalltält och äro där alltid placerade på ett kraftigt brädgolv, vid vilket en fram- och en bakfot äro fastkedjade. De dresserade *svin*, som under utredningen iakttagits, ha antingen befunnit sig inom mindre inhägnader eller också varit förvarade i sina lådformade transportvagnar, i anslutning vartill funnits en liten rastgård. Några cirkusdresserade får eller getter ha ej påträffats under utredningen, men en år 1954 i Sverige turnerande cirkus medförde ett mindre antal vid föreställningarna icke medverkande afrikanska *stengetter*, vilka under större delen av dygnet syntes få röra sig fritt inom hela cirkusområdet. *Flodhästar* få, efter vad som kunnat utrönas, även efter ankomsten till cirkusplatsen kvarbliva i sina transportvagnar, vilka bruka vara försedda med en vattenbassäng. Även *noshörningar*, vilka någon gång förevisas i utländska cirkusars menagerier och som enligt uppgift även förekommit i ett dressyrnummer vid en rysk cirkus år 1955, förefalla att ständigt förvaras i sina transportvagnar. För *giraffer* brukar däremot regelmässigt anordnas en rastgård utanför den på cirkusplatsen uppställda transportvagnen. Djurvagnar av här omförmält slag äro ibland placerade i stalltält men stå i de flesta fall under bar himmel. Sistnämnda förhållande gäller också flertalet burvagnar för apor, rovdjur och sjölejon.

Schimpanser synas, enligt vad under utredningen kunnat iakttagas, oftast förvaras i vagnar eller bussliknande skåpbilar, som äro försedda med ett större rum, vari djuren tillbringa dagarna, samt en eller flera mindre burar, i vilka de äro inhysta nattetid och under transportererna. Ena ytterväggen i det s. k. dagrummet är vanligen ersatt av en tjock glasruta. Denna kan, exempelvis under transporter, täckas med luckor, dörrar eller dylikt. Luft- och ljusventiler bruka som regel också finnas i eller intill taket. Såsom exempel på dagrummens storlek — angivna mått äro här liksom i det följande ofta uppskattningsvis beräknade och approximativa — kan nämnas, att sex schimpanser i ett iakttaget fall hade ett dagrum med en yta om cirka 5 m × 2,50 m, att tre schimpanser hade en motsvarande yta om cirka 3 m × 2,50 m, att tre andra schimpanser hade ett rum, som var cirka 2,50 m långt, 2 m brett och 2 m högt, samt att slutligen fyra schimpanser påträffades i ett 3,50 m långt, 2 m brett och 2 m högt dagrum. Den andra av de ovan omförmälda grupperna om tre schimpanser hade en gemensam nattbur, som var cirka 1,50 m lång, 1,20 m bred och 1,50 m hög. De sist nämnda fyra schimpanserna hade däremot var sin nattbur om 0,80 m × 0,80 m × 0,55 m. De flesta dagrum för schimpanser synas vara utrustade med stegar, pallar eller andra anordningar för lek.

Förutom förenämnda slag av förvaringsutrymmen för cirkusschimpanser

har under utredningen observerats, att schimpanser i vissa fall under större delen av dygnet förvarats i burar av mycket ringa storlek. På dylikt sätt förvarade schimpanser pläga emellertid enligt uppgift flera gånger om dagen släppas ut ur burarna för motion och lek.

Förvaring i sådana små burar synes dock numera vara mindre vanlig, när det gäller schimpanser, men förekommer alltså i stor utsträckning i fråga om *mindre apor*. Det är nämligen vanligt, att dessa djur förvaras i små, på ena sidan med gallernät försedda trälådor, vilka bruka vara placerade i ett stalltält. Som exempel härpå kunna nämnas ett fall, där två markattliknande apor iakttagits i en med vägg mellan de båda djuren tudelad, cirka 0,85 m hög burlåda, vari varje apa endast kunde röra sig på en yta om cirka 0,70 m × 0,60 m, samt ett annat fall, där en grön markatta och en babianunge voro tillsammans förvarade i en burlåda, som var 0,80 m lång, 0,60 m bred och 1 m hög. Avvikelser från detta bruk ha emellertid konstaterats i fråga om apor, som icke medverkat vid cirkusföreställningarna utan endast — i strid mot menageriförordningen — medföljt respektive cirkusar såsom menageridjur. Dessa apor (t. ex. rhesusapor och markattor) förvarades i burvagnar av liknande konstruktion som gängse förekommande rovdjursburar. Såsom exempel på apornas utrymmen i dessa vagnar kan nämnas ett fall, där sju apor förvarades i en i tre ungefär lika stora avdelningar indelad burvagn, som var omkring 5 m lång och 1,50 m bred.

Andra *rovdjur* än tamhundar och tamkatter bruka förvaras i rektangulära burar, vilka regelmässigt äro försedda med hjul för att underlätta transporterna. Dessa kombinerade förvarings- och transportburar äro av varierande storlek. I de minsta burvagnarna bruka endast förvaras ett eller två djur, medan i de större pläga inrymmas ett större antal djur. Där flera djur förvaras i samma burvagn, är denna icke sällan indelad i flera avdelningar, vilkas mellanväggar äro skjutbara så att en viss förändring av utrymmet för de olika djuren möjliggöres. Där detta med hänsyn till djurslag och djurens fördragsamhet gentemot varandra i övrigt är genomförbart, äro de åtskildande väggarna i samma burvagn understundom helt borttagna, när vagnarna äro uppställda å cirkusplatsen eller eljest icke äro under transport. Det är heller icke ovanligt, att gavelväggarna mellan ett par tätt intill varandra placerade vagnar äro öppna. Genom sådana arrangemang erhåller vart och ett av de enskilda djuren större rörelsemöjligheter, ehuru den sammanlagda burytan icke förändras.

Rovdjursburarnas långsidor kunna utanför gallret tillslutas med lämmar, luckor eller jalousier av trä eller metall. En av dessa långsidor är liksom gavelsidorna regelmässigt på dylikt sätt tillsluten. Den andra långsidan brukar, utom vid otjänlig väderlek och i samband med transporter, vara öppen så när som på gallret. Flertalet rovdjursvagnar ha under utredningen befunnits vara i eller intill taket försedda med mindre luckor eller andra anordningar för luft- och ljustillförsel, även när vagnarna i övrigt äro till-

slutna. Enstaka burvagnar ha dock saknat dylika anordningar. Lufttillförsel synes där ha skett endast genom springor i vagnarnas trä- eller metallkonstruktioner.

I fråga om storleken av de utrymmen, som cirkusarnas rovdjursburar erbjuda, äro förhållandena växlande, om än i allmänhet icke inom särskilt vida gränser. Förutom att själva burmåttarna variera, ställer det sig naturligtvis olika allteftersom djurantalet i burarna är olika. Tydligt är nämligen, att t. ex. det i en bur av viss storlek förvarade ensamma djuret i själva verket har mindre rörelsefrihet än den som djuret skulle åtnjuta, om det i en dubbelt så stor bur hölles tillsammans med ett annat djur av samma slag och storlek. Såsom exempel, vilka torde vara tämligen representativa för vad som är vanligt, angivas här några uppskattningsvis beräknade, mer eller mindre approximativa mått å ett antal under utredningens gång i svenska och utländska cirkusar iakttagna rovdjursburar samt utrymmet per djur räknat.

Av rovdjursburar, vilka endast hyste ett djur, höll enligt gjorda anteckningar en lejonbur 2,80 kvm, en annan sådan för ett mindre lejon 3,15 kvm samt en, som likaledes hyste ett mindre lejon, 6,25 kvm (ett mått som dock torde beteckna ett undantagsfall). Av ensamma tigrar hade en 3,15 kvm och en annan 4,20 kvm till sitt förfogande. En leopard hade en bur om 1,55 kvm. För en puma var utrymmet 3,15 kvm, för en schakal 2,10 kvm och för en hyena likaledes 2,10 kvm. En ensam brunbjörn hade 3 kvm att röra sig på.

Vad angår rovdjursburar, hysande två eller flera tillsammans förvarade djur, ha följande mått antecknats:

Burens storlek	Antalet djur	Utrymme per djur räknat
2,80 kvm	2 lejon	1,40 kvm
5,00 „	2 „	2,50 „
6,00 „	2 tigrar	3,00 „
1,55 „	2 leoparder	0,78 „
2,80 „	2 „	1,40 „
3,15 „	2 „	1,58 „
2,10 „	2 pumor (små)	1,05 „
8,00 „	2 brunbjörnar	4,00 „
4,00 „	2 kragbjörnar	2,00 „
8,10 „	3 lejon	2,70 „
6,25 „	3 tigrar (mindre)	2,08 „
5,25 „	3 brunbjörnar	1,75 „
4,70 „	3 „	1,56 „
12,00 „	4 isbjörnar	3,00 „
22,50 „	9 „	2,50 „
22,50 „	10 lejon	2,25 „

I vissa fall har uppskattats *totalutrymmet i två eller flera rovdjursburar (burvagnar, avdelningar i sådana vagnar)*. Här nedan angives det genomsnittliga utrymmet, per djur räknat, i en del sådana fall:

<i>Totalutrymme</i>	<i>Antalet djur</i>	<i>Utrymme i genomsnitt per djur räknat</i>
4,70 kvm (2 avd.)	2 tigrar	2,35 kvm
10,40 „ (2 burvagnar)	3 lejon	3,47 „
15,00 kvm (2 avd.)	2 isbjörnar, 1 kragbjörn	5,00 „
10,40 „ (2 burvagnar)	4 tigrar	2,60 „
4,70 kvm (2 avd.)	4 „	1,17 „
10,00 „ (3 avd.)	5 „	2,00 „
16,80 „ (3 avd.)	5 „	3,36 „
22,50 „ (5 avd.)	1 lejon, 3 tigrar, 1 leopard	4,50 „
12,00 „ (3 avd.)	2 lejon, 2 leoparder, 1 svart björn	2,40 „
22,50 „ (2 avd.)	6 lejon	3,75 „
10,00 „ (4 avd.)	4 hyenor, 2 brunbjörnar	1,67 „
22,50 „ (3 avd.)	7 lejon	3,21 „
16,00 „ (3 avd.)	7 tigrar	2,30 „
22,50 „ (5 avd.)	3 lejon, 2 tigrar, 3 leoparder, 2 pumor	2,25 „
20,00 „ (2 burvagnar)	11 lejon	1,82 „
26,25 kvm (6 burvagnar)	4 lejon, 3 tigrar, 3 leoparder, 2 isbjörnar, 2 kragbjörnar	1,88 „

Sjölejon bruka förvaras i burvagnar, som innehålla dels en vattenbassäng, vari djuren kunna simma, och dels ett eller flera mindre, i förbindelse med bassängen stående utrymmen på det torra. Icke obetydliga variationer i fråga om dispositionen av de olika utrymmena i dylika burvagnar ha under utredningen kunnat iakttagas. Vid besök i en svensk cirkus, som ägde dresserade sjölejon, har konstaterats, att dessa, vid ett tillfälle fyra och vid ett annat tillfälle tre till antalet, hade en burvagn som rymde en vattenbassäng om cirka 5 m × 2,40 m samt ett hyttliknande, delvis över bassängen utskjutande torrutrymme om cirka 2,40 m × 2,20 m. Vid besök i en annan svensk cirkus befanns, att de där förekommande fem sjölejon hade en bassäng, som var 2,40 m lång, 2 m bred och 0,90 m djup. Från bassängen förde en på det torra belägen sluss till ett 2,40 m långt, 1,90 m brett och 1,35 m högt viloutrymme.

Sju sjölejon, som också iakttagits i en svensk cirkus, hade till sitt förfogande en bassängvagn om 2 m × 1,80 m sammankopplad med en burvagn om 3 m × 1,80 m. I en vid flera utländska cirkusar iakttagen sjölejonvagn hade slutligen tre sjölejon en vattenbassäng om cirka 3 m × 2 m samt ett torrutrymme av samma ytvidd. För ventilation och ljustillförsel i sjölejonvagnar, när dessa under transporter eller eljest i undantagsfall äro tillslutna, synes det som regel vara sörjt på motsvarande sätt som i fråga om rovdjursvagnar.

Hundar torde, när de flera till antalet medverka i dressyrnummer vid cirkus, i stor utsträckning hållas förvarade var för sig i mindre transportburar, vilka befinna sig i en cirkusvagn eller stundom i ett stalltält. I ett iakttaget fall hade var och en av ett 15-tal foxterrier en bur, som var omkring 0,60 m i längd, bredd och höjd. Icke sällan förekommer emellertid, att cirkusdresserade hundar, åtminstone under vissa tider på dagen, få röra sig fritt inom en på cirkusplatsen uppbyggd inhägnad eller också hållas kopplade ute i det fria. Där så icke är fallet, eller i kombination därmed, pläga hundarna, enligt vad som ofta uppges, flera gånger om dagen motioneras utomhus. I fråga om enstaka cirkusdresserade hundar är det icke ovanligt, att de hållas på för sällskapshundar i allmänhet brukligt sätt. I detta sammanhang kan nämnas, att veterinärstyrelsen vid meddelande av tillstånd att till riket införa cirkushundar, med hänsyn till risken för smittsamma sjukdomars införande i riket, regelmässigt föreskriver, att hundarna under vistelsen i Sverige skola hållas kopplade och försedda med munkorg eller förvaras i låsta burar eller inhägnader, utom vid de tillfällen, då de förevisas vid föreställning eller deltaga i dressyrprov.

Känguruer synas i allmänhet få röra sig inom en i ett stalltält anordnad inhägnad av liknande utseende som en kalvkätte. Ytan i en sådan inhägnad uppskattades i ett iakttaget fall för en dresserad känguru vara omkring 2 m × 2 m.

Dresserade *fåglar* synas ofta å cirkusplatsen vara förvarade i små transportburar. Såsom exempel härpå kan nämnas, att ett 30-tal vid föreställningarna i en svensk cirkus medverkande duvor iakttagits vara förvarade två och två i burar med en yta av omkring 0,20 m × 0,15 m samt en höjd, som uppskattades till 0,15 m. Under dessa burar fanns en större bur, som var omkring 1,50 m lång, 0,75 m bred och 0,75 m hög. Denna bur var vid tillfället i fråga tom. Undantag från detta ofta förekommande bruk att förvara cirkusfåglar i små transportburar ha dock också konstaterats och gällde i ett fall fyra mindre pingviner, vilka å cirkusplatsen kunde röra sig fritt inom en inhägnad, där de hade ett gemensamt utrymme om 2,30 m × 1,40 m, i anslutning vartill fanns en vattenbassäng, som var 1,45 m lång, 1,35 m bred och 0,35 m djup.

Ormar förvaras i vissa fall å cirkusplatsen i sina transportlådor. I andra fall förekommer emellertid, att de förvaras i glasburar. Såväl lådorna som glasburarna bruka vara uppvärmda.

Några vid cirkusar eller varietéer förekommande *krokodiler eller alligatorer* ha under utredningsarbetet icke påträffats. Beträffande deras förvaring har från sakkunnigt håll uppgivits, att de pläga hållas i med vattenbassänger försedda vagnar, samt att de under transportererna ofta förvaras på en tjock bädd av hö eller halm.

Ovanstående redogörelse för sättet att förvara olika cirkusdjur avser huvudsakligen förhållanden, som under utredningen iakttagits vid i Sverige turnerande tältcirkusar. Vissa av de anförda exemplen på förvaring av burdjur hänföra sig dock till Danielssons besök i ett antal utomlands förekommande cirkusbyggnader. I intet av dessa fall ha emellertid, med undantag för att burarna varit placerade inomhus, några från förhållandena vid en ambulering tältcirkus i Sverige avvikande anordningar iakttagits. Cirkusdjurens förvaringsförhållanden synas i det väsentliga präglas av en viss påfallande likformighet, och många djurgrupper besöka ju under en relativt kort tid åtskilliga länder.

Endast i fråga om två djurslag, nämligen schimpanser och hundar, har under utredningen konstaterats, att med avseende å deras förvaring i vissa fall vidtagits speciella anordningar, när de förekommit vid en cirkus, som spelat i en *fast cirkusbyggnad*. I cirkusbyggnaden på Djurgården i Stockholm har t. ex. vid ett par tillfällen iakttagits, att schimpanser varit förvarade i mindre lådburar, som varit placerade i ett för schimpanserna anvisat rum. Djuren ha dock enligt uppgift flera gånger om dagen fått röra sig fritt i rummet. I ett av de här åsyftade fallen hade schimpanserna anlant till Stockholm i en specialbyggd, med uppvärmningsanordningar försedd schimpansvagn av i det föregående beskrivet slag, vilken stod parkerad utanför cirkusbyggnaden. Vederbörande djurägare sade sig emellertid vid förfrågan, varför schimpanserna icke finge kvarbliva i denna vagn, vara av den uppfattningen, att de skulle utsättas för risk att bliva förkylda, om de till varje föreställning och dressyrprov — gästspelet i Stockholm ägde rum under mars och april — skulle behöva förflyttas mellan vagnen och cirkusbyggnaden. Beträffande hundar har i samma cirkusbyggnad iakttagits, att nio collies fått röra sig fritt i ett rum, vars storlek uppskattades till 50 kvm.

Vad varietéer, nöjesfält och liknande företag beträffar, synes förvarings sättet i allmänhet överensstämja med förvaringssättet vid cirkusarna.

Tältcirkusarnas spelsäsong är, såsom redan sagts, i vårt land begränsad till i stort sett tiden april—september. I flertalet europeiska länder söder om Danmark omfattar tältsäsongen ytterligare en å två månaders tid. Den övriga delen av året ligga de flesta cirkusarna stilla i sina s. k. *vinterkvarter*. Cirkusdjuren förvaras under denna tid inomhus. Till ett vinterkvarters vanliga utrustning hör en eller flera maneger, vari sådana djur som elefanter, hästar, åsnor, sebror, kameldjur och oxdjur motioneras och övas till den kommande turnésäsongen. Även övriga djur hållas på detta sätt i trim. Motionering och övning av rovdjur — undantagandes tamhundar, tamkatter och icke sällan

brunbjörnar — sker, liksom turnésäsongens dressyrförevisningar av dessa djur, i en cirkelrund s. k. centralbur. Vissa utländska cirkusar giva under hela eller någon del av vintern föreställningar i fasta cirkusbyggnader eller utställningshallar. Det förekommer allmänt, att dessa cirkusar till sina program även engagera djur, som tillhöra andra cirkusar, enskilda dressörer eller artister. En del cirkusdjur gå under vintern, liksom för övrigt också under sommarhalvåret, i engagemang till varietéer och liknande etablissemang. Sålunda kan nämnas, att Trolle Rhodins Zoo Cirkus regelmässigt har en eller flera av sina djurgrupper under större delen av året placerade vid utländska cirkusar och varietéer.

En fransk, en engelsk, en tysk och en svensk cirkus' vinterkvarter ha under utredningen blivit föremål för studiebesök vintertid. Flertalet av de lokaler, vari de i dessa vinterkvarter befintliga djuren voro förvarade, höllo en, såvitt kunde bedömas, tillfredsställande värme, och även ljustillförseln syntes vara god. Samtliga i det franska vinterkvarteret förekommande rovdjur förvarades i samma burvagnar, som brukade användas under turnésäsongen. Detta var också fallet med flertalet i det engelska vinterkvarteret iakttagna rovdjur. En del av rovdjuren därstädes påträffades dock i till synes väggfasta burar, vari de föreföllo att ha mindre utrymme än i sina transportburar. Vistelsen i de små burarna uppgavs emellertid endast vara tillfällig, medan transportburarna voro föremål för översyn. Övriga i det engelska vinterkvarteret förekommande djur förvarades på ungefärligen motsvarande sätt — ehuru inomhus — som under turnésäsongen. De i den tyska cirkusens vinterkvarter förekommande djuren, ett antal lejon, tigrar, björnar och sjölejon, förvarades där i sina ordinarie transportvagnar. I den svenska cirkusens vinterkvarter funnos vid tillfället för besöket icke några rovdjur. Tre sjölejon, som funnos i en till detta vinterkvarter hörande hall, hade där ett specialbyggt, icke transportabelt förvaringsutrymme med bl. a. en vattenfylld basäng, vilken, liksom sjölejonens utrymme på det torra, i storlek betydligt översteg de mått, som bruka förekomma i cirkusarnas transportvagnar för sjölejon. Även för övriga djur, som befunno sig i nämnda vinterkvarter, syntes det vara i förvaringshänseende väl sörjt. Bl. a. kan nämnas, att ett 40-tal hästar funnos i ett synnerligen välhållet stall, och att tre cirkusen tillhöriga oxdjur påträffades i en närbelägen ladugård.

Djurbeståndet vid ett flertal cirkusar har, medan dessa gästspelat i Stockholm och Solna, på utredningens vägnar blivit föremål för inspektioner av vederbörande tjänsteveterinärer, däribland utredningens expert förste stadsveterinären Larsson. Likaså har den sistnämnde vid flera tillfällen inspekterat djur, som förekommit vid en varietéteater i Stockholm. Av de rapporter, som upprättats över dessa inspektioner, framgår, att de inspekterade djuren i allmänhet befunnits vara i god kondition. Djuren synas allmänt ha givit intryck av att vara välvårdade.

2. Transporterna

Transporter av cirkusdjur ske i Sverige huvudsakligen på järnväg. Elefanter, hästar, åsnor, sebror, kameldjur och oxdjur ledas eller ridas vanligen till och från järnvägsstationerna och få företaga själva resan i heltäckta järnvägsvagnar (s. k. G-vagnar). Burar för rovdjur och motsvarande utrymmen för sjölejon — samt, där de förekomma, även för flodhästar, noshörningar och giraffer — äro, såsom tidigare omnämnts, regelmässigt försedda med hjul. Detta gäller ibland också burar för apor och andra smärre djur. Dylika med hjul försedda burar pläga tagas på släp efter motorfordon till och från järnvägsstationen. Järnvägsresan brukar äga rum på öppna järnvägsvagnar (s. k. O-vagnar), på vilka burvagnarna liksom övriga cirkusvagnar förankras genom särskilda anordningar. Innan dessa burvagnar föras från cirkusplatsen, tillslutas desamma med lämmar, luckor eller jalusier av trä eller metall. Burarna förbli som regel på detta sätt stängda till dess att de blivit uppställda på nästa cirkusplats. Det synes förhålla sig så att sjölejon under transporterna icke bruka ha tillgång till vattenfyllda bassänger. Transportvagnar för giraffer bruka, enligt vad som inhämtats rörande förhållandena vid utländska cirkusar, under resorna icke ha en höjd, som medger djuret möjlighet att stå upprätt. Burar för enstaka smärre djur (t. ex. mindre apor) bruka transporteras i G-vagnar. Sådana burar äro som regel icke försedda med lämmar eller andra särskilt för transporterna avsedda tillslutningsanordningar. Burdjuren erhålla vanligtvis före avfärden från cirkusplatsen rikligt med strö (halm o. dyl.) i sina burar. Tillgången på strö har som regel också visat sig god i med hästar m. m. lastade G-vagnar.

Samtliga vid två svenska cirkusar förekommande djur ha, såvitt bekant, under år 1956 transporterats med motorfordon på landsväg mellan de olika cirkusplatserna. Vid övriga svenska cirkusar förekomma dylika landsvägs-transporter av och till i fråga om enstaka mindre djurgrupper. Schimpanser förefalla att i stor utsträckning transporteras på detta sätt.

För storleken och beskaffenheten i övrigt av de flesta under cirkustransporter använda burar och motsvarande utrymmen har redan redogjorts i samband med skildringen av det sätt, varpå cirkus- och varietédjur förvaras, när de icke befinna sig under transport. Dessa burar etc. äro nämligen, såsom därav torde ha framgått, med få undantag identiska med de utrymmen, vari djuren förvaras å cirkusplatserna. Ett av de få undantagen gäller känguruer, vilka under icke-transporttid pläga (i något av stalltälten) förvaras i mindre inhägnader. Sålunda kan nämnas, att en av de två små känguruer, vilka under senare år iakttagits i cirkusar som turnerat i vårt land, transporterades i en med galler på ena kortsidan försedd 0,90 m lång, 0,70 m bred och 0,75 m hög låda, som var placerad i en på baksidan av en vagn med apor befintlig korridor. Den andra av de förenämnda känguruerna transporterades åter i en omkring 2,50 m lång och 1,25 m bred avdelning i en rovdjursvagn.

En svensk cirkus plägar varje år besöka Gotland och använder sig därvid av båtförbindelser, när djuren skola transporteras till och från sagda ö.

Vad ovan sagts om transportererna av cirkusdjur synes, i den mån dessa djur förekomma vid varietéer, nöjesfält o. dyl., gälla också det sätt, varpå desamma pläga transporteras till och från dessa etablissemang.

Internationella transporter av cirkus- och varietédjur ske mestadels på järnväg eller med motorfordon. Båt- och flygtransporter komma emellertid också i fråga.

För att få en i möjligaste mån fullständig föreställning om bland annat *den tid, som i olika avseenden åtgår i samband med järnvägstransporter av cirkusdjur i vårt land*, anhöll djurskyddsutredningen i slutet av maj 1954, att järnvägsstyrelsen ville från samtliga järnvägsstationer å orter, som under året besöktes av per järnväg transporterade tältcirkusar, införskaffa uppgifter rörande, å ena sidan, tidpunkterna för de med djur lastade järnvägsvagnarnas ankomst till vederbörande station, därstädes påbörjad respektive avslutad urlastning av djuren ur slutna järnvägsvagnar (s. k. G-vagnar) och på öppna järnvägsvagnar (s. k. O-vagnar) dittransporterade burdjurs vidarebefordran från stationsområdet till cirkusplatsen samt, å andra sidan, tidpunkterna för å avresestationen påbörjad respektive avslutad inlastning i G-vagnar, så ock för burdjurens ankomst till stationen och deras upplastning på O-vagnar ävensom cirkustågets avresa till nästa spelort.

Järnvägsstyrelsen visade stort tillmötesgående med att anskaffa dessa uppgifter, som praktiskt taget berörde hela den tid, varunder Sveriges fem under 1954 järnvägstransporterade tältcirkusar befunno sig på resor inom landet.

Fullständigheten av de inlutna svaren är naturligtvis icke hundra procentig men i stort sett tillfredsställande. Särskilt äro dock vissa av uppgifterna från cirkussäsongens start i april och till slutet av maj, då ifrågakavande enkät igångsattes, knapphändiga och i viss mån beroende av vad stationspersonalen i efterhand kunnat draga sig till minnes.

Nedan följer en i fem tabeller gjord sammanställning i avrundade tal av de tidsuppgifter, som av järnvägspersonalens rapporter kunnat inhämtas beträffande djurtransporterna med järnväg vid vart och ett av de i det följande såsom Cirkus I—V betecknade cirkusföretagen.

Den första tabellen, betecknad med littera A, utvisar de tidrymder, under vilka cirkusarna legat stilla å de orter, som under säsongen 1954 erhållit besök av dem. Därav framgår också antalet besökta orter ävensom indirekt huru ofta under den omkring sex månader långa cirkussäsongen de olika cirkusarna befunnit sig på resa från ort till ort.

Den andra tabellen, betecknad med littera B, ger besked om den tid, som förflutit mellan cirkustågens avgång från en spelort och deras ankomst till nästa spelort.

Uppgifterna i de därpå följande tabellerna C och D åsyfta att giva en före-

ställning om de tidrymder, som de i de täckta G-vagnarna transporterade djuren tillbringat i dessa vagnar. Tabell C utvisar sålunda de tider, som förflutit mellan påbörjad inlastning av djuren på en ort och avslutad urlastning av desamma på nästa ort, eller med andra ord den längsta tid, som något djur kan tänkas ha tillbringat i dylik järnvägsvagn vid tillfället ifråga. Tabell D åter utvisar den tid, som förflutit mellan avslutad inlastning av djuren i täckt järnvägsvagn på en ort och påbörjad urlastning av desamma på nästa ort, d. v. s. den kortaste tid, som något djur då kan tänkas ha tillbringat i järnvägsvagnen. Sannolikt torde den verkliga tiden för djurens uppehåll i vagnarna i allmänhet ligga någonstades mellan dessa ytterlighetstider, enär intet synes tala för att de djur, som inlastats först, skulle ha blivit sist urlastade eller att man vid urlastningen skulle ha givit de sist inlastade djuren företräde.

Tabell E visar slutligen den tid, som förflutit från det att de i burvagnar förvarade djuren ankommit från cirkusplatsen till järnvägsstationen på en spelort till dess att de borttransporterats från järnvägsstationen till cirkusplatsen på nästa spelort. Eftersom de burar, som här åsyftas, redan innan de lämna cirkusplatsen, tillslutas med lämningar, luckor eller jalusier av trä eller metall och som regel förbli tillslutna till dess att vagnarna blivit uppställda på cirkusplatsen i nästa samhälle samt åtminstone ibland till dess att platsen vid behov avhängets för att utestänga nyfikna, kan av uppgifterna i förevärande tabell endast utläsas den minimitid, som djuren i de där redovisade fallen vistats i på angivet sätt tillslutna burar. Till sagda tid bör, om man vill veta totala tiden för vistelsen i de slutna burarna, läggas den sammanlagda tid, som åtgått för djurvagnarnas transport mellan, å ena sidan, cirkusplatsen och järnvägsstationen på den ena orten och, å andra sidan, järnvägsstationen och cirkusplatsen på nästa ort samt dessutom den väntetid som kan ha åtgått innan burvagnarna blivit utplacerade på den nya cirkusplatsen och omständigheterna i övrigt gjort det möjligt att öppna burarna.

Innan tabellerna presenteras, kan också nämnas, att de ifrågavarande cirkusarna, såvitt kunnat utrönas, under större delen av turnésäsongen 1954 läto per järnväg transportera följande djur, nämligen

Cirkus I: a) I G-vagnar: 5 elefanter, ett 10-tal hästar och 2 dvärgsebuer; b) I en på O-vagn lastad burvagn: 4 sjölejon.

Cirkus II: a) I G-vagnar: 1 liten apa, 13 elefanter, ett 90-tal hästar, 1 åsna, 3 sebror, 5 kameler, 3 guanacoer, 1 lama, 2 jakar, 1 djur av ungersk stäppboskap, 1 djur av kanadensisk höglandsboskap, 1 djur av sangaboskap, 1 djur av watussiboskap och 3 afrikanska stengetter; b) I på O-vagnar lastade burvagnar: 3 lejon, 4 tigrar och 4 pingviner.

Cirkus III: a) I G-vagnar: Ett 20-tal hästar; b) I på O-vagnar lastade burvagnar: 7 småapor, 3 lejon, 1 tiger, 2 leoparder, 1 puma och 1 känguru.

Cirkus IV: a) I G-vagnar: Ett 15-tal hästar och 3 sebror; b) I en på O-vagn lastad burvagn: 3 schimpanser.

Cirkus V: a) I G-vagnar: 3 småapor, 3 hundar, ett 30-tal hästar och 1 mul-åsa; b) I på O-vagnar lastade burvagnar: 13 lejon, varav 8 ungar.

A. De olika uppehållens längd å samtliga under säsongen 1954 besökta orter:

Upphållens längd	Antal under säsongen besökta orter:					
	Cirkus I.	Cirkus II.	Cirkus III.	Cirkus IV.	Cirkus V.	Summa
1 dag ¹	38	6	15	20	22	101
2 dagar	37	22	42	41	53	195
3 »	10	9	9	10	14	52
4 »	2	3	1	1	1	8
5 »	2	2	5		2	11
6 »	1		1			2
10 »		1		1		2
12 »	1	1				2
18 »			1	1		2
19 »		1				1
38 »		1				1
Summa	91	46	74	74	92	377
Säsongens längd	2/4—26/9 178 dgr	8/4—3/10 179 dgr	8/4—3/10 179 dgr	23/4—3/10 164 dgr	3/4—3/10 184 dgr	884 dgr

¹ D. v. s. avresan påbörjad på ankomstdagens kväll.

B. Tid som förflutit mellan cirkustågets avgång från en ort och dess ankomst till nästa ort:

Antal timmar	Antal ortsombyten beträffande vilka uppgifter i förevarande avseende finnas:					
	Cirkus I.	Cirkus II.	Cirkus III.	Cirkus IV.	Cirkus V.	Summa
0,5— 1	10	3	25	19	13	70
1 — 2	18	6	16	16	14	70
2 — 4	26	13	14	26	33	112
4 — 6	13	15	10	6	8	52
6 — 8	5	3	2	2	7	19
8 —10	8	3			1	12
10 —12	3				2	5
12 —14	1					1
14 —16	1					1
20 —22					1	1
Summa	85	43	67	69	79	343

*C. Tid som förflutit mellan påbörjad inlastning av djur i täckta järnvägs-
vagnar (s. k. G-vagnar) på en ort och avslutad urlastning på nästa ort:*

Antal timmar	Antal ortsombyten beträffande vilka uppgifter i före- varande avseende finnas:					
	Cirkus I.	Cirkus II.	Cirkus III.	Cirkus IV.	Cirkus V.	Summa
8—10			1	1	2	4
10—12	3		5	7	1	16
12—14	14	1	24	21	11	71
14—16	27	9	25	24	19	104
16—18	17	12	9	9	13	60
18—20	6	7	1		9	23
20—22	4	2			9	15
22—24	1				2	3
24—26		1			1	2
36—38	1					1
38—40					1	1
40—42					1	1
Summa	73	32	65	62	69	301

*D. Tid som förflutit mellan avslutad inlastning av djur i täckta järnvägs-
vagnar (s. k. G-vagnar) på en ort och påbörjad urlastning på nästa ort:*

Antal timmar	Antal ortsombyten beträffande vilka uppgifter i före- varande avseende finnas:					
	Cirkus I.	Cirkus II.	Cirkus III.	Cirkus IV.	Cirkus V.	Summa
6— 8	3			2	5	10
8—10	2	5	6	5	5	23
10—12	16	14	16	16	17	79
12—14	28	10	29	29	24	120
14—16	12	3	13	11	8	47
16—18	4		1		6	11
18—20	2	2			2	6
20—22	2					2
30—32					1	1
34—36	1					1
38—40					1	1
Summa	70	34	65	63	69	301

E. Tid som förflutit mellan i burvagnar förvarade djurs ankomst från cirkusplatsen till järnvägsstationen på en ort och deras borttransporterande från järnvägsstationen till cirkusplatsen på nästa ort:

Antal timmar	Antal ortsombyten beträffande vilka uppgifter i förevarande avseende finnas:					
	Cirkus I.	Cirkus II.	Cirkus III.	Cirkus IV.	Cirkus V.	Summa
4—6					1	1
6—8			1	1	5	7
8—10	1	3	15	8	11	38
10—12	5	8	31	6	15	65
12—14	15	7	7	3	17	49
14—16	7	2				9
16—18	5				5	10
18—20	1	1				2
20—22		1				1
Summa	34	22	54	18	54	182

Å de frågeformulär som, enligt vad ovan sagts, genom järnvägsstyrelsens förmedling tillställdes järnvägsstationerna å de orter, vilka under år 1954 besöktes av på järnväg transporterade tältcirkusar, hade även begärts uppgifter, huruvida någonting befunnits mindre tillfredsställande såsom att djuren visat motvilja mot eller rädsla för att gå in i vagnarna, att utrymmet i burarna eller G-vagnarna varit otillräckligt, att ventilationen i burarna varit otillräcklig, att utfodring eller vattning ej varit tillräcklig, att lämplig och tillräcklig uppbindning ej skett eller att renhållningen i G-vagnarna icke varit tillfredsställande samt huruvida några iakttagelser i övrigt gjorts.

De inkomna rapporterna giva vid handen, att det stora flertalet uppgiftslämnare funnit, att allt varit i berörda hänseenden tillfredsställande. I åtskilliga fall finnas också sådana uttalanden som att djuren varit placerade rymligt, att renhållningen i G-vagnarna varit mycket god, att allt varit mycket bra, att djuren förefallit vara väl omsedda och väl behandlade, att djuren villigt gått in i vagnarna, att allt vad som rimligen kunde begäras i fråga om utrymme i burar och G-vagnar syntes vara uppfyllt, att såväl lossning som inlastning försiggått lugnt och stilla samt med gott omdöme, att ventilationen i burarna sannolikt varit god, emedan djuren förefallit pigga, att cirkusen hade ordnat det väl för sina djur och skött dem på ett föredömligt sätt samt att vattning synts utföras rikligt under uppehållen å bangården. Ett mindre antal uppgiftslämnare ha emellertid framfört vissa anmärkningar. Sålunda förekommer en uppgift om att utfodring och vattning varit otillräcklig. I ett annat fall uppgives, att det kommit en mycket obehaglig lukt från sjölejonvagnen. En rapportör nämner, att sjölejonen saknat ljus och varit otåliga. I ett fall, då transporten skett på smalspårig järnväg, säges, att

elefantvagnen varit i minsta laget. I ett annat fall anmärkes på att antalet ponnyer i en G-vagn varit för stort. Ytterligare en uppgiftslämnare säger, att det varit trångt i en del hästvagnar. I några fall påpekas, att utrymmet i rovdjursburarna varit väl litet. I ett fall säges, att hundburarna varit alltför små och olämpligt placerade. Vidare förekommer en anmärkning i fråga om otillräckligt utrymme för ett antal apor. I vissa fall uttalas ett önskemål om bättre ventilationsförhållanden för rovdjuren. Tre uppgiftslämnare ha slutligen anmärkt på mindre god renhållning i G-vagnarna.

Under större delen av cirkussäsongen 1954 har, jämsides med de undersökningar som verkstälts med biträde av järnvägspersonalen, viss utredning företagits med anlitan av *veterinär sakkunskap*. Det har nämligen synts önskvärt att erhålla ett något så när fylligt omdömesmaterial från fackmannahåll att läggas till grund för ett bedömande av cirkusdjurens allmänna kondition överhuvud taget samt särskilt om och i vad mån deras tillstånd kan antagas bliva påverkat av de täta förflyttningarna och därmed sammanhängande förhållanden.

För detta ändamål anmodades åtskilliga läns-, distrikts- och stadsveterinärer på skilda orter över hela landet att vid cirkusarnas ankomst till respektive orter verkställa inspektioner och inkomma med rapporter angående desamma. Till ledning för inspektionerna upprättades en promemoria. I densamma begärdes dels vissa upplysningar — nämligen huruvida djuren varit i olika angivna hänseenden (utrymme, möjlighet att ligga, lämplig uppbindning, lämpligt strömedel, golvens och väggarnas frihet från utskjutande kanter och dylikt samt djurens fördelning i lämpliga grupper efter art, storlek och antal) inlastade på ett för varje djurslag lämpligt och för djurens välbefinnande betryggande sätt, huruvida utfodring och vattning under resan ägt rum i mån av behov samt huruvida behövlig lufttillförsel funnits — och dels utlåtande om djurens kondition vid framkomsten med angivande huruvida transporten kunde antagas hava inneburit något lidande för djuren eller menligt inverkat på deras välbefinnande.

Rapporter angående de ifrågavarande inspektionerna, verkställda av tjänsteveterinärer, föreligga till ett sammanlagt antal av 35. Detta antal inspektionstillfällen är med avseende å tiden fördelat så att 4 inspektioner företagits i maj, 10 i juni, 9 i juli, 6 i augusti och 6 i september. Inspektionerna ha avsett sex i landet turnerande cirkusar — de fem ovannämnda samt en som begagna sig uteslutande av landsvägstransporter med motorfordon — av vilka fyra inspekterats 7 gånger var, en 4 gånger och en 3 gånger med en tämligen jämn fördelning av inspektionstillfällena för varje cirkus över hela säsongen. Inspektionerna ha till övervägande delen skett i anslutning till järnvägstransporter; i ett mindre antal fall har det, även om cirkusen huvudsakligen använt järnväg, rört sig om landsvägstransporter med motorfordon; vid ett tillfälle företogs inspektionen vid cirkusens avresa sjöledes från

Visby. Rapporterna giva vid handen, att inspektionerna i allmänhet och med få undantag ägt rum tämligen omedelbart efter det att vederbörande cirkus anlänt till den nya spelorten eller kort därefter. Den redogörelse för inspektionernas resultat, som lämnas här nedan, måste av utrymmesskäl inskränkas till en sammanfattning i grova drag, med bortseende från allehanda mindre betydande detaljer liksom också från mera oväsentliga nyanser i avfattningen av uttalade omdömen.

Såväl antalet djur som djurslagen ha växlat vid de olika cirkusarna. Medan särskilt en cirkus hade ett mycket rikhaltigt djurbestånd, var åtminstone vid ett av företagen djurbeståndet ganska litet. Ibland ger rapporternas avfattning anledning till tvekan, vilka av cirkusens djur som varit föremål för inspektionen, exempelvis huruvida densamma omfattat icke blott de djur, som fraktats med järnväg, utan också de med motorfordon transporterade. Med en försiktig beräkning torde utan fara för något mera betydande misslag kunna antagas att *schimpanser* (medförda av två cirkusar) varit föremål för inspektion 9 gånger, en eller flera *smärre apor* (medförda av fyra cirkusar) 11 gånger, *rovdjur* (lejon, tigrar och andra större kattdjur medförda av tre cirkusar) 14 gånger, *hundar* (medförda av två cirkusar) 3 gånger, *sjölejon* (medförda av två cirkusar) 6 gånger, *hästar* (medförda av sex cirkusar delvis till mycket stort antal) 35 gånger, *elefanter* (medförda av tre cirkusar, i ett fall till ett antal av tretton stycken) 17 gånger, ett eller flera *hovdjur av annat slag* (åsnor, sebror, kameldjur, oxdjur m. m. medförda av fyra cirkusar) 18 gånger, en *känguru* (avliden under turnén) 2 gånger samt *pingviner* (medförda av en cirkus) 1 gång.

I den till ledning för inspektionerna uppställda promemorian hade, såsom i det föregående nämnts, utlåtande begärts om djurens kondition vid framkomsten, till vilken begäran knutits frågan, huruvida transporten kunde antagas hava inneburit något lidande för djuren eller menligt inverkat på deras välbefinnande. Såsom ett av de mest betydelsefulla resultaten av inspektionerna torde kunna betecknas den omständigheten, att i stort sett — enstaka sjukdomsfall o. dyl. kunna ju t. ex. alltid inträffa och ha enligt rapporterna då och då förekommit — ingen av de föreliggande trettiofem rapporterna direkt ger vid handen, att djurens kondition verkligt befunnits dålig eller att någon påfallande menlig inverkan av transporterna kunnat förmärkas. Detta får dock, såsom av det följande kommer att framgå, icke uppfattas så att inga anmärkningar förekommit, men det måste konstateras, att de framställda anmärkningarna nästan genomgående mera tagit sikte på en del olämpliga anordningar, med sannolik eller tänkbar menlig inverkan på djurens välbefinnande, ävensom principiella synpunkter än de kommit till uttryck i form av uttalade ogynnsamma omdömen grundade på gjorda iakttagelser rörande djurens tillstånd vid inspektionstillfället.

Direkta uttalanden om djurens kondition finnas i 27 av de inkomna trettiofem rapporterna och avse nästan undantagslöst alla de djur som inspek-

tionen omfattat. De gå samtliga — stundom dock med vissa reservationer eller under framhållande av anordningar som ansetts mindre lämpliga — ut på att konditionen varit eller syntts vara god eller utan anmärkning, i ett par fall till och med mycket god. Härvid bortses naturligtvis från de fall, då ett eller annat djur befunnits lida av sjukdom eller någon skada, som icke rubbar helhetsintrycket. I ett av de tjugusju fallen har omdömet om konditionen uttryckts så att cirkusföretaget syntes vårda sina djur på ett tillfredsställande sätt och att inga gravare anmärkningar vore att anföra. Enligt 1 rapport kunde på grund av praktiktjänst för veterinären ingen mera omfattande översyn ske, och rapporten innehåller beträffande konditionen blott en anmärkning av innebörd att denna hos en hel del hästar var mindre god, närmast beroende på synnerligen dålig (eftersatt) hovvård. Av en eller annan anledning saknas också i de återstående 7 rapporterna direkta uttalanden om konditionen, vilket i fyra av fallen möjligen kan bero på att frågan, hurvida transporten kunde antagas ha medfört lidande eller haft menlig inverkan, besvarats nekande och att vederbörande därmed förmenat sig ha lämnat ett visst besked beträffande konditionen; i de övriga tre fallen ha inga anmärkningar mot transporterna framförts utom i en av rapporterna, där ett par djur uppgivits ha varit olämpligt förvarade men det omdömet om hela transporten likväl fällts, att den ej kunde anses ha orsakat djuren större lidande än det som alltid måste uppstå vid all transport av djur.

Rapporternas gynnsamma omdömen om djurens kondition ha icke alltid stannat vid att densamma kunde betraktas såsom god eller acceptabel. I flera fall har, såsom delvis i det föregående redan berörts, på olika sätt kommit till uttryck att djurens kondition varit mycket god eller att de varit välskötta eller till och med mycket välvårdade eller att vederbörande cirkusföretag innehade en hög standard eller skötte djuren på bästa sätt — detta i ett fall dock uttryckt så att »skötseln syntes vara den bästa tänkbara under föreliggande förhållanden». I en av dessa rapporter, avseende den cirkus vilken medförde det största djurbeståndet, har anförts, att den inspekterande, som i åratal sett cirkusdjur såväl inom landet som i flera andra länder, icke kunde påminna sig något fall med en så stor uppsättning välskötta djur.

Å andra sidan ha, såsom nämnts, de gynnsamma omdömena om djurens kondition icke fällts utan en del inskränkningar och reservationer. Ingen tvekan torde kunna råda därom att därvid långt allvarligare anmärkningar framkommit beträffande de i burar förvarade och transporterade djuren än i fråga om sådana djur som hästar, elefanter och andra hovdjur.

En av cirkusarna var t. ex. vid fyra inspektioner i rad under månaderna juni, juli och augusti 1954 föremål för upprepade anmärkningar i fråga om burdjurens förvaring under transporterna. Den 19 juni hade enligt rapporten cirkusen anlant till en ny spelort vid niotiden på morgonen. I en specialbyggd djurvagn medföljde sju rovdjur (större kattdjur) och en känguru. Vagnen mätte enligt uppgift omkring 6,50 m × 2,30 m, och djuren voro skilda

åt i burar. Vagnen var på ena sidan försedd med lämmar, som kunde fällas ner, och på gavlarna med luckor. Dessa lämmar och luckor voro under transporten stängda. Vagnen hade ingen synbar ventilation; lufttillförseln skedde endast genom cirka 1 cm breda springor. Inga fönster funnos. Vid den kl. 14 sist företagna besiktningen hade luckorna icke fällts ner, vilket förhållande helt berodde på att man ej vågade göra detta, då cirkusområdet, där vagnen var uppställd, ej var avspärrat utan fullt av barn. Djurens kondition föreföll den inspekterande länsveterinären icke nedsatt, men denna transportform av vilda djur i mörker och under dålig lufttillförsel syntes honom föga tilltalande. Under senare hälften av juli inspekterades samma cirkus å annan ort, dit extratåget hade anlänt vid niotiden på morgonen. Enligt rapporten förvarades fem rhesusapor i en cirkusvagn, på vars ena långsida funnos två små fönster. Vagnen var helt tillsluten, och ingen ventilationsanordning kunde iakttagas. Luckorna öppnades först vid djurförelisningen på cirkusplatsen, som började kl. 14. Aporna syntes vara vid god kondition. I en annan cirkusvagn, vars storlek i denna rapport uppskattades till 5,50 m × 2,50 m, förvarades de sju rovdjuren. Luft och ljus kunde komma in blott genom de smala springorna mellan luckorna, som voro avdelade så att den nedre delen kunde fällas ner. Vid besök på cirkusplatsen kl. 13 voro fortfarande alla luckor tillstängda, men vid nytt besök kl. 14.30 (djurförelisningen hade ju börjat kl. 14) voro luckorna på ena långsidan borta. Rodjuren voro till synes friska; de lågo slöa och likgiltiga som sådana djur bruka göra i fångenskap. Något vatten fanns ej i burarna och cirkusdirektören uppgav, att vattning skedde morgon, middag och kväll samt utfodring kl. 12, men att *just i dag* utfodringen kunde ske först kl. 15 på grund av tågförsening. Han uppgav även, att nedre luckorna på vagnen voro öppna under resorna. Då den inspekterande för direktören påpekade, att luckorna varit helt tillstängda vid tågets ankomst, blev svaret, att de i så fall nog tillstängts kort dessförinnan. Enligt den inspekterande distriktsveterinärens mening kunde man ej ha någon tilltro till sådana uppgifter, och för övrigt vore det synnerligen olämpligt även ur djurskyddssynpunkt att ha nedre luckorna på cirkusvagnen öppna under tågets gång. Att förvara djur på detta sätt i en vagn utan anordningar för insläppande av dagsljus eller frisk luft måste enligt den inspekterande innebära lidande för djuren och menligt inverka på deras välbefinnande, även om detta självfallet icke kunde direkt påvisas vid en tillfällig och hastig inspektion. Enbart djurens hållande i trånga burar ansåge han ha denna menliga inverkan på dem, och dessa rovdjurs förvaring innebure enligt hans åsikt djurplågeri och strede mot djurskyddslagens bestämmelser. Den 11 augusti inspekterades cirkusen ånyo. Lufttillförseln befanns även då otillfredsställande, såvitt angick burdjuren. Rapporten innehöll denna gång också redogörelse för transport av cirkusen medföljande hundar. I en större, helt inbyggd bil transporterades per landsväg ett dussintal hundar, var för sig inlåsta i burar. Förutom hundburarna funnos i denna vagn mängder av cirkus-

materiel, ställningar, presenningar m. m. Enda lufttillförseln skedde genom en lucka i främre delen av vagnen. Genom anhopningen av materiel blev ventilationen synnerligen minimal liksom också tillgången till dagsljus; hundarna hade helt enkelt »mörk arrest». Burdjurens vagnar öppnades först vid 12-tiden eller senare. Hundarna fingo då tydligen sin första ljusa utevistelse sedan föregående aftons föreställning; glädjen hos dem var synbar och »behoven» uppenbara. I övrigt befanns i fråga om burdjurens kondition intet att anmärka, men närmare bestämmelser om tillförsel av luft och dagsljus under transport av cirkusdjur vore enligt den inspekterande länsveterinärens mening önskvärda. Den 28 augusti var cirkusen ånyo föremål för inspektion. Det anmärktes även nu såsom en brist, att apornas och rovdjurens vagnar icke syntes ha några speciella ventilationsanordningar för användning under transporten. Liknande anmärkning framställdes — förutom beträffande ett par ponnyer — också i fråga om hundarna, vilkas förvaringsrum, där de enligt uppgift även under cirkusens uppehåll vistades den mesta tiden mellan föreställningarna, befanns sakna behövtligt fönster för insläppande av dagsljus. Mot djurens kondition kunde emellertid inga anklagelser riktas. Det må till sist anmärkas, att den ifrågavarande cirkusen även vid andra tillfällen under säsongen varit föremål för inspektion utan att därvid sådana anmärkningar som de nyss återgivna förekommit, utom att i en rapport anmärkts, att cirkusens burvagn var för mörk: När sidlämmen fällts upp framför burarna, måste nattmörker råda i desamma; vagnen vore dock tydligen godkänd i England, varifrån den väl ursprungligen kommit; sommarsäsongen vore ju kort i Norden och transportererna från ort till ort bleve ej så långa och tidsödande. Enligt sistnämnda rapport kunde emellertid lufttillförseln betecknas som tillfredsställande och djurens kondition såsom god; den inspekterande hade sällan sett så föga »luggslitna» rovdjur som vid denna cirkus.

En annan cirkus, som medförde tre småapor, har vid ett par tillfällen varit föremål för liknande anmärkningar som de nyss nämnda. I en av rapporterna, avseende inspektion i juni 1954, anfördes att de burar, i vilka aporna förvarats, utgjorts av två mindre trälådor, vardera med en sida helt nätförsedd. Den nätförsedda delen av lådorna var vänd mot väggen i den transportsläpvagn, där de voro inlastade, med ett avstånd till väggen av endast 1—2 decimeter. Placeringen syntes den inspekterande olämplig men förklarades bero på att djuren behövde värme och vore känsliga för drag. Över lådorna och fram till väggen låg hö. Luftkonditioneringen var enligt rapporten säkerligen dålig. Något anmärkningsvärt med avseende å apornas kondition kunde emellertid icke iakttagas, utom att en babianunge först föreföll slö; efter urlastningen verkade den dock betydligt rörligare. Även vid en ny inspektion på en annan spelort kort därefter anmärktes på apornas förvaring. I rapporten uttryckte den inspekterande t. f. distriktsveterinären såsom sin uppfattning att, om vissa apor vore så känsliga för kyla som skötaren i detta fall

uppgav till försvar för anordningarna beträffande en av aporna och därför måste transporterats på ett sådant osunt sätt med bristfällig tillförsel av luft och ljus, det vore önskvärt att de ej alls medfördes. Något direkt utlåtande om apornas kondition lämnades icke i denna rapport.

Vid ännu en cirkus, medförande ett antal lejon och tigrar, föranledde en inspektion anmärkning beträffande ventilationen i dessa djurs burar. Rovdjuren transporterades i fyra cirkusvagnar, uppställda å öppna järnvägs-vagnar. Dessa burvagnar ville cirkusledningen icke öppna å järnvägsstationen. Utifrån kunde dock konstateras, att ventilationen var bristfällig. Längst uppe mot vagntaket fanns tre omkring ett par kvadratdecimeter stora luckor, försedda med galler. Dessutom fanns i vagnens tak en rad hål för luftcirkulation. Den inspekterande fann denna ventilation möjligen vara tillräcklig under tågets gång på natten, men bleve vagnen stående å en järnvägsstation i starkt solljus en varm sommardag, kunde ventilationen icke bli tillfredsställande. Temperaturen måste bli för hög och luften dålig. Några större luckor längre ned å vagnens båda sidor, som kunde öppnas vid stillastående, vore att rekommendera. Över huvud taget syntes dock djuren vårdade på ett tillfredsställande sätt.

Ytterligare fall, då anmärkningar framställts mot anordningarna för burdjur, ha förekommit. Sålunda uppmärksammades vid ett tillfälle en apa i en bur, som enligt rapporten var alldeles för liten, och en annan gång hade två apor instuvats i en liten låda, i vilken de ej hade möjlighet att lägga sig och som var insatt i en varm och fuktig vagn. I vissa fall har också berörts det knappa utrymme, som tillmättes rovdjuren. Om burdjuren i allmänhet vitsordades i en rapport på tal om transporterarna att burvagnarna väl befunnits tillräckligt rymliga, men framhölls samtidigt, att rent allmänt sett en aldrig så rymlig bur icke kunde medgiva den frihet som dessa djurs natur krävde.

I fråga om en del burdjur, såsom schimpanser och sjölejon, synas inga egentliga anmärkningsanledningar ha förekommit, bortsett från att i en schimpansbur ett vinkeljärn m. m. befunnits ha skjutit ut för långt; schimpanserna hade emellertid dels ett rymligt dagrum och dels ett mindre men fullt tillräckligt utrymme, där de förvarades nattetid och under transporter. I en rapport ifrågasattes, om det möjligen inneburit ett för långt dröjsmål, då sjölejonens bassäng ej kunnat fyllas förrän kl. 14 ankomstdagen. I en annan rapport beträffande samma cirkus omtalas, att sjölejonen under transport förvarades i ej vattenfylld bassäng och att cirkusens direktör förklarar, att, om bassängen under transport vore vattenfylld, djuren bleve sjösjuka, enär vattnet genom vagnens skakningar komme i rörelse. Vid en inspektion har uttalats, att schimpanserna, då deras vagn uppställts på cirkusplatsen, hade en synnerligen ljus och i alla avseenden tillfredsställande buranordning.

Beträffande hästars, elefanters och övriga hovdjurs kondition äro rapporterna såsom nämnts — och kanske i högre grad än i fråga om burdjuren —

så gott som över lag gynnsamma. Ett fall av dålig hovvård hos hästar har omtalats i det föregående. I en annan rapport har, samtidigt som det vitsordats att djurens kondition befunnits god, anmärkts att enligt den inspekterandes förmenande hullet på vissa hästar borde vara något bättre. Rörande inlastningen och förvaringen under transportererna av hästar och med dem i transporthänseende ungefär jämställda djur peka i det stora flertalet av rapporterna de gjorda uttalandena i gynnsam riktning, ett helhetsintryck som ej i någon högre grad torde kunna förringas av en del framställda anmärkningar och påpekanden. I några få fall ha uttalandena mer eller mindre bestämt gått i den riktningen, att utrymmet varit väl knappt för en del av djuren. Den kanske allvarligaste anmärkningen i detta avseende — såvitt angår andra djur än burdjur — gäller den cirkus som medförde de flesta, ett mycket stort antal, hästar och andra hovdjur. Vid en inspektion, där konditionen hos samtliga djur bedömdes såsom god, anmärktes nämligen också, att 15 djur med en medelvikt av omkring 125 kilogram — 14 ponnyer och en åsna — gingo lösa i en vagnavdelning som ej var större än att varje djur disponerade endast betydligt mindre än en kvadratmeters golvyta med påföljd att djuren, ehuru de visserligen icke stodo hopträngda, dock saknade plats för att alla skulle kunna ligga bekvämt. Samma ponnyer åsyftas efter allt att döma i en annan rapport, där det anföres, att utrymmet i två vagnar med bland annat lösgående ponnyer var väl trångt, varför det under stillastående på stationen på grund av den ovanligt höga dagstemperaturen blev för varmt, men att urlastningen å andra sidan skett så snabbt, att förhållandet ej kunde anses ha varit till skada för djuren. I en av rapporterna omtalas t. ex. vidare ett fall, då 12 medelstora hästar för utrymmes vinnande inlastats så att djuren ställts på tvären i järnvägsvagnen bundna utefter långsidorna, ett uppbindningsätt som syntes mindre lyckat med tanke på tågets inbromsningar, växlingar o. s. v.; stode djuren tätt packade, stödde de visserligen varandra, men å andra sidan torde de knappast kunna lägga sig utan att det trasslade till sig på något sätt.

Härutöver har den i promemorian framställda frågan, huruvida möjlighet funnits för djuren att under transporten ligga och vila, i ungefär något tiotal rapporter föranlett svar, som visa att så ej alltid och för alla djur (närmast hästar och andra hovdjur) varit möjligt, men i dessa svar har då ofta antytts, att sådan möjlighet ej varit, eller måhända ej varit, erforderlig.

Frågan huruvida behövlig lufttillförsel ägt rum under transportererna, kan, såsom den ovan lämnade redogörelsen visar, för burdjurens del ingalunda besvaras alltigenom jakande. Men också när det gäller övriga djur är detta ett ömtåligt spörsmål. Visserligen framställas i detta avseende i flertalet rapporter för djuren i gemen inga anmärkningar, men det torde knappast vara obefogat att räkna med möjligheten att påtalade missförhållanden härvidlag — och detta synes gälla de flesta djurslag — ändock äga en viss allmängiltighet, ehuru de kunna göra sig gällande med växlande styrka alltefter väderlek

och dagstemperatur. Till belysning härav skall återgivas vad som anförts i en inspektionsrapport angående den av cirkusarna, som medförde det största antalet djur. Det heter där, att samtliga boskapsvagnar voro försedda med öppna ventilationsanordningar, som säkerligen under resan varit fullt tillräckliga. Efter ankomsten kl. 8.24 på morgonen hade det emellertid dröjt ända till kl. 11.50 (enligt järnvägspersonalens uppgifter till omkring kl. 10.30), innan urlastningen påbörjades. Denna hade sedan försiggått i snabbt tempo. Dagens temperatur var på morgonen och förmiddagen omkring 10—18 grader, och vindstilla rådde. Under det långa stillaståendet blev luften i vagnarna varm, fuktig och kvävande, särskilt i de vagnar där man för undvikande av personrisker hade sidodörrarna tillslutna eller försatta och endast spjälöppningar och gavelluckor fungerade för luftväxling. Det tillades att man ju dock för bedömandet måste taga hänsyn till att det här gällde djur med hemortsrätt i ett varmare klimat än vårt men att, å andra sidan, yttertemperaturen här under sommaren oftast vore betydligt högre än den aktuella dagen. Att urlastningen fördröjdes hade berott på att man först måste ordna uppställningsplatsen, föra fram och resa tält m. m. Att föra ut djuren och låta dem stå i det fria bland sammankommande människohopar skulle inneburi alltför stora risker, likaså att öppna vagnarna så att folk kunnat komma in i dem. De djur, som voro i sina vanliga burar och sålunda från början hade sin förlägningsplats klar, transporterades också bort mycket tidigare. Även vid senare inspektioner av samma cirkus berördes behovet av bättre ventilation. Vid ett av dessa tillfällen anfördes i rapporten, att temperaturen i järnvägsvagnarna syntes för hög; den uppskattades till 23—25 grader, ehuru inspektionsdagen ej var någon varm dag. De befintliga luckorna syntes otillräckliga, då vagnarna stodo stilla tätt intill varandra på järnvägsstationen, men i dessa varma vagnar finge djuren dock stå ett par timmar, innan urlastning kunde ske; på natten under tågets gång vore temperaturen naturligtvis lägre.

Såvitt vid inspektionerna kunnat utrönas, synes djurens behov av vatten och foder i samband med transportererna i allmänhet ha tillgodosetts på ett acceptabelt sätt. I många fall gå i detta avseende rapporterna ut på att vattning och utfodring under själva resan med hänsyn till transporttidens korthet icke torde varit erforderlig. I ett fall har omtalats, att hästarna ej vattnats mellan kl. 20 den ena dagen och kl. 11 nästa dag. I en del fall uppges, att behoven i förevarande hänseenden tillgodosetts även under själva resan. I en rapport har uttalats, att rovdjuren naturligtvis hade ännu större möjlighet än hästarna att klara sig utan mat och vatten under en kort transport, men att vattning och utfodring torde erbjuda en del svårigheter, då djuren under transporten praktiskt taget vore avskilda från yttervärlden; vid längre uppehåll kunde man ju dock begagna sig av nedfällbar sidläm. Vid en inspektion har direkt anmärkts på att rovdjuren icke erhållit vatten under resan samt förordats, att vattenskålar borde finnas i burarna, så att djuren stän-

dig hade tillgång till friskt vatten. I en rapport har omnämnts, att småapor ej haft tillgång till vatten under resan. En annan rapport från en ort i Lapp-land innehåller ett uttalande och en redogörelse, som bl. a. har avseende å hästar och andra gräsätande djur. Om djuren vid en transport vattnades före ilastningen på kvällen och finge sitt sista dagsfoder i vagnarna efter densamma, borde de klara sig på detta under nattransporten till nästa spel-ort, under förutsättning att foder och vatten funnes tillgängligt genast å den nya besöksplatsen. Härvidlag kunde det emellertid, åtminstone på den ifrå-gavarande orten, brista, om inte cirkusföretaget ordnat i förväg med detal-jerna. Stråfoder vore nämligen ofta svårt att uppbringa, och iordningställan-det av vattenposter kunde dra ut på tiden, även om det funnes vattenled-ningsverk. Det inspektionstillfälle, varom nu vore fråga, erbjöde exempel just på dessa svårigheter. Sedan vattning och utfodring antagligen ägt rum kvällen förut i samband med avresan, hade tåget anlänt till den nu ifråga-varande orten kort efter kl. 9 nästa morgon. Intet stråfoder hade medföljt i vagnarna. Vattning hade kunnat påbörjas först kl. 14, ty vattenposterna hade blivit klara först då. Kl. 14.30 hade utfodring med måttlig mängd krossad havre ägt rum; hö hade man ännu ej kunnat skaffa, ej heller halm till strö-bädd i tältstallet. Till sist hade kl. 18.30 anlänt en lastbil med hö, som för-delats i järnvägsvagnarna för utfodring efter blivande ilastning. Vid en in-spektion, som omfattade bland annat ett par med motorfordon transporterade elefanter, föreföllo dessa djur vid urlastningen att vara mycket förstiga, om än deras kondition bedömdes vara utan anmärkning efter den korta transport som försiggått. Den inspekterande uppgav, att det undandroge sig hans bedömande, om utfodring och vattning erfordrats eller utförts under transporten. Vid samma inspektionstillfälle lämnade enligt rapporten ele-fantskötaren vissa uppgifter vilka, ehuru till synes icke kontrollerade, här torde böra återgivas. Han förmälde, att behandlingen av elefanterna under längre transporter ej vore skonsam, och uppgav tillfällena, då transporten varat 22 timmar utan uppehåll och då djuren fått varken vatten eller sömn. Elefanterna hade icke kunnat vattnas annat än med varmt vatten, och då sådant ej funnits tillgängligt, hade de fått vara utan; för dessa djurs sömn erfordrades enligt skötaren absolut stillhet.

Den i promemorian uppställda frågan, huruvida transporten kunde anta-gas hava inneburit något lidande för djuren eller menligt inverkat på deras välbefinnande, har i flera fall då konditionen uttryckligen bedömts såsom god eller anmärkningsfri ej föranlett något särskilt svar. Beträffande en del andra fall har redogörelse för svaren lämnats i det föregående. I övriga svar på nämnda fråga har formuleringen växlat på olika sätt, men gemen-samt för desamma synes vara att de ej uttala någon bestämd iakttagelse, att transporten medfört lidande eller men. Ett visst förbehåll innebär det natur-ligtvis, när det i en av dessa rapporter — ungefär såsom i en av de tidigare refererade — säges, att transporten av djuren ansåges hava skett fullt för-

svarligt och utan annat men för djuren än som oundgängligen vore förbundet med all transport av djur. Huruvida någon reservation varit åsyftad, då, såsom i åtskilliga fall skett, svaret på frågan enligt ordalagen begränsats till att transporten ej torde ha medfört något lidande — utan att eventuellt lindrigare menlig inverkan på välbefinnandet nämnts — är måhända ovisst. I en del fall har hela frågan besvarats klart nekande. Ibland har antytts, att det omdöme, som fällts, kunnat lämnas med hänsyn till att det gällt en kort transport. I en rapport har den åsikten beträffande hästarna uttalats, att i vårt land civila och militära transporter knappast torde genomföras under så välordnade förhållanden som fallet syntes vara med de ifrågavarande cirkushästarna. Beträffande en cirkus — den som hade det största djurbeståndet — uttalades efter en av inspektionerna, att transporten i sin helhet syntes vara tillfredsställande ur djurskyddssynpunkt, och gavs vid en annan inspektion det helhetsomdömet, att det dyrbara djurmaterialet syntes handhas med största varsamhet och omsorg och att transporten (med ett undantag, för vilket ovan redogjorts och som avsåg 14 ponnyer och en åsna) skett på ett sätt som i minsta möjliga mån stört djurens välbefinnande. Under en godstågstransport, anfördes det vidare, måste emellertid ganska mycket krångningar och stötar förekomma, som finge antagas vara obehagliga för djuren. Dessa torde dock ha ganska god »resvana», varför obehaget kanske icke vore så stort. Den inspekterande länsveterinären hade emellertid den uppfattningen, att den största olägenheten vore vagnarnas flera timmar långa stillastående på stationen före urlastningen, särskilt i fråga om de djur, för vilka man av försiktighetsskäl icke vågat öppna dörrarna; under varma dagar måste detta innebära avsevärt lidande. Vad ovan sagts gällde den ifrågavarande, ganska korta transporten. Vid längre resor bleve förhållandena givetvis allvarligare.

3. Dressyren

Dressyr i betydelsen inövandet av olika färdigheter hos djur har förekommit av gammalt, hur länge är svårt att fastställa. Icke heller torde det vara lätt att angiva, när man började lära djur konststycken, som blott och bart hade till syfte att bereda människan förströelse. Från åtskilliga av antikens folk finnas uppteckningar om privata eller offentliga föreställningar, därvid bl. a. förevisades dresserade djur av olika slag. Sådana föreställningar antydas hos egyptierna ha förekommit redan omkring 4.000 år före Kristi födelse. Kända äro de djurförevisningar, som förekommo hos romarna. Deras cirkusspel, »ludi circenses», äro väl närmast att betrakta såsom föregångare till nutidens hästkapplöpningar; och de strider, som i de romerska amfiteatrarne utkämpades mellan olika, för det mesta odresserade, djur samt mellan människor och djur, ha numera sin närmaste motsvarighet i de spanska- och portugisisktalande ländernas tjurfäktningar. Vid de offentliga föreställning-

arna på romarnas cirkusar och särskilt i amfiteatrarna förekommo emellertid också uppträdanden med mer eller mindre vilda djur, som voro dresse-erade att utföra allehanda konster.

Med Roms fall försvann bruket att giva samlade föreställningar av ovan omförmäld karaktär. Akrobatkonster kommo visserligen att visas av en och annan gycklare på marknader o. dyl. Dessa kringvandrande konstnärer medförde någon gång också enstaka exemplar av dresse-erade djur. Det skulle emellertid dröja ända till senare hälften av 1700-talet, innan den första enligt nutida uppfattning verkliga cirkusen såg dagen. Enligt en utbredd uppfattning var det f. d. underofficeren Philip Astley, som år 1770 presenterade den första cirkusföreställningen i sin i London belägna ridskola. Det kan emellertid ifrågasättas, om den moderna cirkusens födelse icke i själva verket ägde rum redan några år tidigare i Paris. I de första cirkusarna förevisades huvudsakligen konststycken till häst, men man började snart att också införa förevisning av andra dresse-erade djur. I ett bevarat programblad från Astleys cirkus år 1786 återfinnas sålunda dresseyrnummer med såväl hundar som apor.

Innan rovdjur introducerades i cirkusarna skulle det dröja ännu någon tid. Kringvandrande menagerier började vid slutet av 1700- och början av 1800-talet att i en tämligen stor omfattning förekomma på den europeiska kontinenten. I en del av dessa menagerier nöjde man sig icke med att blott och bart utställa djuren till beskådande. Man lät ibland även någon krypa in till rovdjuren för att med hjälp av grova stänger eller glödande järn hetsa dem till att springa runt i buren, hoppa över hinder och dylikt. På 1830-talet började rovdjursförevisningar också att förekomma på cirkus. En stor rektangulär menageribur rullades in i manegen och där vidtog den vanliga från menagerierna kända hetsjakten. Det hörde länge till att rovdjursnumren på cirkusarna skulle göra ett så skräckinjagande intryck som möjligt. Det var vanligt att de ackompanjerades av ett våldsamt avfyrande av lösa skott, och det kunde hända, att domptören, när buren för en stund doldes av krutrök, hällde en kopp oxblod över sig för att inbilla den sensationshungriga publiken, att han blivit sårad. Att de sålunda förevisade rovdjuren icke voro i nutida bemärkelse dresse-erade säger sig självt. Det hela var huvudsakligen endast en uppvisning av skrämde djur. Undantag från denna regel presterades av ett mindre antal domptörer, som intresserade sig för att tämja sina djur och på den vägen lyckades få dem att utföra en del på inläring grundade prestationer. Den verkliga omkastningen på rovdjursförevisningens område inträffade emellertid först vid 1800-talets slut. Carl Hagenbeck, den ledande leverantören av vilda djur till zoologiska trädgårdar och cirkusar, hade länge reagerat mot den »vilda dresseyr», som allmänt förekom i dåtidens menagerier och cirkusar. Han hade ingående studerat de vilda djurens natur och därvid kommit till den uppfattningen, att det bästa sättet att dresse-era djur vore att noggrant utvälja för ändamålet lämpliga djurindivider, lugnt

och med utomordentligt tålmod öva dem samt genom vänlighet få dem att hysa förtroende för och, i den mån sådant är möjligt för ett djur, förstå sina läromästare ävensom att bringa djuren till ovillkorlig lydnad, grundad jämväl på ett visst mått av fruktan. Detta föranledde Hagenbeck att i sin stora, utanför Hamburg belägna djurpark inrätta en verklig dressyrskola, där en mängd domptörer efter hans principer, vilka åsyftade samförstånd och tillgivenhet mellan djur och människa, voro sysselsatta med att sammanställa dresserade rovdjursgrupper och leverera dem till all världens cirkusar. Denna »tama dressyr» spred sig snart också till andra självständigt arbetande domptörer, och dess fördelar — framför allt de ökade och samtidigt mera riskfria möjligheterna att lära djuren att utföra diverse konststycken — visade sig så uppenbara, att det icke skulle dröja länge, förrän man vid flertalet europeiska cirkusar övergått därtill. En mycket betydelsefull anledning till att de hagenbeckska dressyrnumren vunno en sådan framgång är att söka däri, att de framfördes inom en ram, som väsentligt skilde sig från de rektangulära menagerivagnar, vari tidigare rovdjursuppvisningar hade försiggått. Carl Hagenbeck hade nämligen tillsammans med sin broder och medarbetare Wilhelm Hagenbeck, vilken också verkat för en human dressyrmethod, kommit på den goda idén att djuren i stället skulle förevisas i en kring hela manegen uppbyggd rund »centralbur». Realiserandet av denna idé utgjorde en viktig förutsättning för framförandet av rovdjursnummer enligt den hagenbeckska skolan. Den runda centralburens fördelar äro ur såväl teknisk som biologisk synpunkt så stora, att man numera knappast vid någon enda cirkus i hela världen torde kunna påträffa en föreställningsbur av den äldre rektangulära typen.

Vad ovan sagts om sättet att förevisa dresserade rovdjur äger regelmässigt icke tillämpning å förevisningen av dresserade brunbjörnar. Dressyrnummer med sådana björnar ha nämligen sedan lång tid tillbaka endast i undantagsfall förevisats i bur. Björnarna ha i stället hållits kopplade. De humana dressyrmethoder, som numera i allmänhet vunnit insteg, synas i våra dagar även tillämpas vid dressyr av brunbjörnar. Några med nosring försedda »dansande björnar» av det slag, som zigenare fordom plägade förevisa på marknader o. dyl. torde t. ex. knappast nu för tiden förekomma någonstades i norra Europa.

Ovanstående redogörelse utgör en ytterst summarisk sammanfattning av vad som inom detta speciella område kunnat inhämtas ur ett flertal på främmande språk föreliggande framställningar rörande cirkusens utveckling genom tiderna.

Få andra vetenskapsmän — om ens någon — torde ha ägnat våra dagars cirkusdressyr ett så ingående studium som direktören för den zoologiska trädgården i Zürich, Professor Dr. H. Hediger. I tidskriftsartiklar samt i sina böcker »Wild Animals in Captivity» (London 1950) och »Skizzen zu

einer Tierpsychologie im Zoo und im Zirkus» (Zürich 1954) har han utförligt skildrat sina erfarenheter. Hans synpunkter rörande den psykologiska bakgrunden till de för cirkus- och varietésbesökaren visade dressyrprestationerna äro av stort intresse.

I det senare verket påpekar Hediger, att publiken ofta icke förstår att rätt bedöma det arbete, som presteras av en skicklig domptör, något som, enligt vad han framhåller, i regel beror därpå, att publiken tror, att det fortfarande går till på samma sätt som förr, när vilda djur dresseras, samt att man förbiser dels hur viktigt det är att skänka innehåll åt tillvaron för ett djur, som hålles i en för detsamma främmande miljö, och dels att det av biologiska skäl kan vara nödvändigt att i rättan tid tilldela de större djuren — exempelvis även en hund — en lätt eller till och med kraftig, väl avvägd sittopp, emedan djuret annars håller människan för en svag stackare, mot vilken det kan tillåta sig vad som helst. Här föreligger enligt Hediger en biologisk och ur vetenskaplig synpunkt invändningsfri nödvändighet.

Hediger framhåller, att dressyren av ett cirkusdjur kan sägas genomlöpa tre olika stadier, nämligen a) tiden mellan dressyrarbetets början och den dag, när djuret »förstår» vad dressören önskar av det, b) tiden innan djuret övervunnit de hämningar och den benägenhet till motstånd, som det kan ha gentemot att utföra den önskade handlingen eller handlingsserien, och c) tiden innan djuret genom övning nått den fysiska färdighet, som erfordras för att utföra prestationen. Han påpekar emellertid, att dessa stadier ofta icke kunna strängt särskiljas utan mestadels mer eller mindre täcka varandra.

Särskilt utförligt skildrar Hediger tillvägagångssättet, när en dressör söker få ett djur att »förstå» vad han önskar av det. Därav framgår i viss mån också, hur dressören samtidigt lyckas att övervinna djurets hämningar och motstånd samt uppöva dess fysiska anpassning till prestationen.

Förutsättningen för all cirkusdressyr är enligt Hediger, att dressören redan från början lyckas få djuret att känna igen vissa affektbetonade tecken, vilkas betydelse erfarenheten så småningom skall lära det att uppfatta. För att dressören skall kunna uppnå detta, måste han först med olika till buds stående medel förmå djuret att göra de rörelser och intaga de ställningar m. m., vilka höra till de prestationer som det senare kommer att utföra efter en mera lättvindig teckengivning. Då det visat sig, att varje slag av oro har en ofördelaktig inverkan på dressyrarbetet, är det emellertid av stor vikt, att dressören, när han sålunda påtvingar djuret sin vilja, använder ett i möjligaste mån lugnt och skonsamt tillvägagångssätt. Dressören kan därvidlag begagna sig av olika metoder. Vilken av dessa, som kommer till användning, beror först och främst på vad det är för djurslag, som han skall dressera. Gäller det fullständigt tama djur, kan han vidröra desamma med sina händer och på detta sätt få dem att intaga olika ställningar etc. Denna metod användes, säger Hediger, bl. a. vid dressyr av brunbjörnar och elefan-

ter. När en björn exempelvis skall bibringas konsten att stå på frambenen, måste dressören sålunda lyfta upp dess bakben i luften. Motsvarande förfaringssätt användes, när han skall lära en elefant att sitta på en »tunna». Med ett oändligt tålmod och med hjälp av åtskilliga läckerbitar måste elefanten nämligen då bringas upp på »tunnan» och sedan förmås att lyfta frambenen upp i luften. Detta sker understundom medelst lyftkranar eller med hjälp av andra, färdigdresserade elefanter.

Användandet av belöningar i form av för djuret tilltalande föda förekommer, såsom nyss antytts, jämsides med ovannämnda »handgripliga» tillväggångssätt. När det gäller vissa djur, består emellertid dressyrbetet nära nog enbart däri, att dressören lockar fram dressyrprestationerna medelst föda. De djur, som här kunna komma i fråga, böra vara sådana som även i fritt tillstånd ha för vana att äta ofta, ehuru endast litet varje gång. Sjölejon tillhöra denna kategori och äro därför typiska representanter för de cirkusdjur, vilka till betydande del dresseras förmedelst ett målmedvetet utnyttjande av deras stora matlust.

Psykologiskt sett intressantare än förenämnda dressyrmetoder är emellertid, fortfarande enligt Hediger, den metod, som kännetecknas därav, att dressören under dressyrbetets gång varken vidrör djuret med sina händer eller lockar det med föda. Denna dressyrmetod, som, på sätt nedan skall beröras, bygger på djurets flykt- och angreppstendenser, användes framför allt, när man har att göra med ännu icke tama lejon, tigrar och liknande kattdjur. Kattdjuren skilja sig från exempelvis björnar såtillvida, att de äta sällan men mycket varje gång. Dressyr med hjälp av föda är därför, när det gäller dem, ofta mindre effektiv än i fråga om åtskilliga andra djur. I vissa fall föregås dressyr av ett tämjande. Många dressörer föredraga dock att påbörja dressyren, medan djurens instinkter ännu visa tydliga reaktioner, som ge uttryck åt deras flykt- respektive angreppstendens. Av samma anledning torde ett i frihet fött rovdjur tillhörande denna kategori mången gång vara ett bättre dressyrobjekt än ett motsvarande djur, som fötts i fångenskap.

Snart sagt varje vilt djur har enligt Hediger en tendens att fly, när en människa kommer inom ett visst avstånd från detsamma. Längden av detta avstånd, »flyktdistansen», varierar emellertid och är icke densamma för alla olika djurarter och icke heller alltid för olika individer tillhörande samma djurart, liksom ej heller för en och samma djurindivid under alla omständigheter. Djur, som äro födda i fångenskap, ha t. ex. en betydligt kortare flyktdistans än nyss infångade djur. Dressören måste med hänsyn härtill beträffande varje djur, som han skall dressera — här avses alltjämt närmast de större kattdjuren — genom praktiska försök utröna på vilket avstånd dess »flyktreaktion» utlöses. Kännedomen därom har en mycket stor betydelse, emedan dressören mer eller mindre medvetet utnyttjar flykttendensen, när han skall lära djuret att intaga vissa ställningar etc. Han behöver nämligen

endast överskrida flyktdistansen för att få djuret att förflytta sig i önskad riktning. Därvidlag är det av stor betydelse för en rätt förståelse av dressyrarbetet att veta, att exempelvis piskan i dressörens hand för djuret torde te sig såsom en del av dressören själv och att flyktdistansen överskrides redan i och med att piskan sträcket över gränsen. Förutom denna möjlighet att få ett djur att förflytta sig från honom åt det håll, som han behagar, har dressören också en annan mycket betydelsefull möjlighet till sitt förfogande. Denna består däri, att han, genom att närma sig djuret ändå mera och därigenom passera dess »kritiska distans», kan få djuret att gå till angrepp mot honom. Denna förändrade hållning hos djuret kan t. ex. åstadkommas därigenom att dressören, sedan han överskridit gränsen för flyktdistansen, låter djuret förflytta sig i riktning mot centralburens galler, där det då hindras i sin flykt. Därvid utlöses vad Hediger kallar djurets »kritiska reaktion», vilket innebär att djuret känner sig hotat och går till ett nödvärnsbetonat angrepp mot dressören. Denne kan då genom att vika undan för angreppet liksom draga djuret efter sig i önskad riktning. Förflyttar han sig därvid utanför den kritiska distansen, upphör emellertid djuret i normala fall genast att följa efter honom. Detta förhållande gör det möjligt för dressören att, medan djuret befinner sig på offensiven, laga så att detsamma exempelvis bestiger en taburett samt att, när detta väl har skett, genom att draga sig tillbaka avbryta den kritiska reaktionen. Djuret slår sig då till ro på taburetten och vänjer sig så småningom vid, att det där har en viloplats, som kan betecknas såsom ett slags hem av »andra» eller eventuellt »tredje ordningen», om man betecknar förvaringsburen såsom hemmet av »första ordningen». Det blir så en vana för djuret att återvända till taburetten mellan de olika övningarna. Dressören kan på detta sätt genom att utnyttja flyktreaktionen och den kritiska reaktionen men utan att vidröra djuret med händerna eller med sin piska eller käpp få djuret att bestiga en gungbräda, en pyramidställning eller något annat föremål.

Efter att ha skildrat de härovan i korthet antydda dressyrmetoderna övergår Hediger till att redogöra för hurusom dressören under dressyrarbetets förlopp genom att gång på gång upprepa de ovan beskrivna »hjälperna», t. ex. lyfta upp en brunbjörns bakben med sina egna händer eller få ett lejon att gå till angrepp genom att utlösa en kritisk reaktion, så småningom lyckas till den grad vänja djuret vid och uppöva dess färdighet att utföra de önskade prestationerna, att han blott behöver genom symboliska tecken antyda dessa »hjälp». Upplyftandet av brunbjörns bakben utbytes sålunda mot att dressören endast ger björnen ett lätt slag på rygglutet, och en obetydlig rörelse med handen eller piskan i riktning mot lejonet blir fullt tillräckligt för att få djuret att förflytta sig. Efter ytterligare dressyrövningar kan det lätta slaget ersättas med en enkel gest och handrörelsen eller piskklatschen med en uppfordrande blick. Sedan dressyren, inklusive den kroppsliga träningen, är avslutad, återstår för dressören eller den som eljest skall

förevisa djuren att genom repetitioner tillse, att djurens inlärdade färdigheter icke förflyktigas.

Av det föregående torde ha framgått, hurusom vid djurdressyr i bättre mening det i allmänhet är ett önskemål och ett villkor att djuret bringas att på sitt sätt »förstå» vad som begäres av detsamma. Hediger har beträffande innebörden i förevarande sammanhang av begreppet »förstå» framhållit, att det här vanligen icke är fråga om ett intellektuellt förstående av mer eller mindre komplicerad art, även om den intellektuella sfären icke står helt oberörd av all cirkusdressyr, utan fastmera om ett känslomässigt förstående av dressörens affektbetonade tal, rop och tecken. I fråga om dressyrens förutsättningar och bedrivande kan saken gestalta sig betydligt olika för skilda djurarter. Hediger har i detta hänseende antytt skillnaden mellan två huvudgrupper. Hos djur i den ena av dessa, vilken omfattar flertalet vilda cirkusdjur, inställer sig »förståndet» icke plötsligt utan först så småningom; det klarnar under de ständigt upprepade övningarna så att säga liksom i en långsam gryning, även om man då och då kan förmärka ett avgörande ryck framåt. Detta belyses med ett exempel på hur det kan gå till när ett lejon skall lära sig hoppa över en barriär. Först ställes i den runda centralburen barriären radialt tätt intill gallret, så att lejonet icke kan gå på sidan utan måste taga vägen över barriären, när dressören utlöser dess flyktreaktion i sådan riktning. Efter talrika upprepningar, under vilka lejonet erhåller beröm för varje riktigt hopp, uppstår hos djuret ett visst förstående för att det måste hoppa över själva barriären och icke får gå vid sidan om densamma. Barriären kan då placeras fristående på avstånd från gallret. I motsats till en dylik långsamt inträdande klarhet i uppfattningen förekommer det enligt Hediger också, att djur kunna fatta dressyruppgiften mera plötsligt. Såsom typiska för denna senare grupp angivas sjölejonen, vilka man säges kunna avvinna en del prestationer av sådant slag att de icke kunna »förstås» delvis och efter hand utan måste uppfattas antingen helt och hållet eller också icke alls t. ex. vissa jonglörkonster för vilka dessa djur av biologiska skäl äga en utomordentlig begåvning. Sedan dressören t. ex. med oerhört tålmod under veckor, kanske månader, med en käpp demonstrerat tillvägagångssättet, är det, enligt vad Hediger framhåller, sålunda möjligt för ett sjölejon att på en gång fatta den uppgift, som består i att med munnen gripa en fackla, kasta upp den så att den vänder sig i luften och slutligen åter fånga den med munnen.

Emellertid är det ju icke nog med att uppgiften är »förstådd» av ett djur, det gäller att den också utföres. Därvid kunna hämningar av olika slag stå hindrande i vägen. Även om djuret t. ex. fattat att det bör bege sig till en viss taburett, kan flykttendensen göra, att detta är omöjligt av den anledningen att en människa uppehåller sig för nära densamma. Gentemot en dylik hämning hjälper enligt Hediger ingen våldsamt metod. Däremot kan en adekvat bestraffning vara lämplig, när det är fråga mera om en ren ovillighet

hos djuret att utföra vad som är inlärt än om en biologiskt betingad oförmåga. Uteslutande milda medel kunna sålunda ej komma till användning ens vid den »tama» dressyren. I särskilt hög grad gäller naturligtvis detta i de vanskliga situationer, som kunna uppstå på grund av anfall och strider mellan djuren inbördes eller mellan djur och människa; då måste, såsom Hediger på ett ställe antyder, människa och djur med nödvändighet bete sig »tydligare» mot varandra.

Hela dressyrproceduren, sådan den här i grova drag skildrats, synes måhända jämförelsevis enkel. Hediger påpekar emellertid i sin redogörelse vilken stor skicklighet och vilken utomordentlig koncentrationsförmåga dressören i själva verket måste besitta för att exempelvis kunna åstadkomma ett dressyrnummer med flera samtidigt medverkande djur och hurusom den affektiva betoningen ingalunda kan ersättas med ihåliga gester och tom mimik. Han antyder också vilka stora påfrestningar, som dressören kan bli utsatt för under perioder, då till sin natur vilda djur bli svårhanterliga på grund bl. a. av tilltagande ålder. Enligt hans skildring är det hart när otroligt vad allt dressören då kan vara nödsakad att på en gång uppmärksamma; intet steg får tagas på en slump, varje rörelse skall ha sin mening och utgöra ett led i det ytterst komplicerade, precisa och aldrig ofarliga spelet med distanser, rörelser och motrörelser, ett spel som den skicklige dressören naturligtvis utför mer eller mindre »på känn» utan några medvetna beräkningar. Cirkusdressyr är enligt Hediger en verklig konst, som kräver mycket av sin utövare.

Ordföranden i »Club du Cirque», en i Frankrike existerande förening av cirkusintresserade personer, har till utredningens förfogande ställt en i fyra nummer av föreningens tidskrift »Le Cirque dans l'Univers» under åren 1952 och 1953 intagen artikelserie, vari en av århundradets mest kända domptörer, fransmannen Alfred Court, bl. a. utförligt redogör för sina dressyrmetoder. Nedanstående sammanfattning av vad denne numera i dressöryrket icke längre verksamme artist berättat åsyftar att i någon mån åskådliggöra det yttre händelseförloppet, när han dresserade sina rovdjur, särskilt de större kattdjuren. Courts skildring synes vara belysande för djurdressyrens problem, även om hans metoder icke i allo kunna betraktas som föredömliga. Enligt vissa uttalanden i en engelsk facktidskrift böra de icke uppfattas såsom representativa för gängse dressyrmetoder.

Det första, som en rovdjursdressör måste lära vart och ett av sina djur, består enligt Courts framställning av den till synes enkla prestationen att uppsöka och sätta sig på den taburett, som är avsedd för detsamma. Det är också när djuren skola undervisas däri, som dressören för första gången måste visa sin auktoritet. När djuren lärt sig att intaga sina sittplatser utmed centralburens galler, övergår dressören i allmänhet till vad som på fackspråket benämnes »pyramiderna», d. v. s. de övningar med flera djur på en

gång, som bestå i att gruppera djuren på diverse, ofta i mitten av manegen placerad rekvisita. Därefter har han möjlighet att undervisa enstaka djur i sådana konster som att hoppa, rulla på marken, gå på flaskor, gå på lina, åka kana, balansera på ett klot, brottas med dressören eller låta sig bäras kring halsen på densamme. Slutligen kan en skicklig dressör på detta stadium åstadkomma en del mera fantasifulla sammansättningar såsom att låta två eller tre djur gunga på gungbräda eller draga varandra i en vagn.

Court hade, innan han påbörjat dressyren av en ny rovdjursgrupp, vilket helst borde ske när djuren uppnått en ålder av mellan ett och två år, brukat uppställa de olika transportburarna så att djuren hade tillfälle att vänja sig vid varandra. Därefter hade han så småningom sammanfört djuren parvis i samma bur. Detta hade givit honom tillfälle att lära känna de enskilda djurens karaktär samt urskilja vilka djur som trivdes bäst tillsammans. Det par av djuren, som förefallit honom vara det mest milda, hade han nu släppt in i centralburen. Stående utanför densamma hade han sedan under några minuter studerat, huru djuren betedde sig inne i den stora buren. En del djur hade blivit förskräckta i den nya omgivningen och hade därför sökt fly ut ur buren. Detta hade emellertid tillhört undantagen. Andra djur hade varit lugnare och hade, efter att en liten stund ha gått fram och tillbaka i buren, helt nonchalant lagt sig ned mitt i manegen. Några djur hade å andra sidan begagnat sig av friheten samt börjat leka med varandra eller springa runt i manegen. Därefter hade även de lagt sig till ro. Court hade då öppnat dörren till buren på glänt samt gjort sin entré bland djuren. I ena handen hade han därvid hållit en piska och i den andra handen en gaffel av stål. Denna gaffel hade varit tillverkad av samma slags rör, som användes vid framställningen av cyklar, samt hade bestått av en halvcirkel med 35 cm:s diameter, från vars mitt hade utgått ett omkring 1,60 m långt skaft. Court hade förblivit stående med ryggen mot dörren och där inväntat, att djuren skulle få syn på honom. Ögonblicket därefter hade han vetat åtskilligt mera om de djur, som han hade framför sig. Om något av djuren hade slagit med svansen och betraktat honom med uppspärrade ögon, om håren på dess rygg hade börjat resa sig, hade Court nämligen genast insett, att detta djur skulle gå till angrepp, därest han närmade sig detsamma. En dylik reaktion hade han som regel dock endast kunnat iakttaga hos djur, som varit mer än två år gamla. Hans första åtgärd efter konfrontationen med ett dylikt djur, hade emellertid varit att lämna buren samt låta djuret återvända till sin vagn för att vid ett senare tillfälle bliva insläppt i centralburen alldeles ensamt. Innan så skulle ske hade Court nämligen velat på motsvarande sätt undersöka, huru vart och ett av de övriga parvis insläppta djuren skulle bete sig vid mötet med honom. Om dessa, när de fått syn på honom inne i buren, hade betraktat honom fridfullt eller han i deras blickar funnit ett uttryck av nyfikenhet eller lätt rädsla, hade han börjat gå av och an i bakre delen av buren. Därefter hade han gått runt om den i mitten av manegen placerade

rekvisitan och därigenom kommit att befinna sig mellan densamma och djuren. Under tiden hade han med mild stämma kallat dem vid namn. Han hade fortsatt därmed och icke hejdat sina steg, förrän endast ett par meter skilt honom från djuren. Dessa hade då nästan alltid begivit sig i väg till andra sidan av buren. Därest de emellertid någon gång hade förblivit stående framför honom, hade han med skaftet till den tidigare beskrivna gaffeln gjort en stöt mot marken och därigenom åstadkommit en smula oväsen. Denna rörelse och detta ljud hade i allmänhet överraskat djuren och åtta gånger på tio varit tillräckliga för att jaga dem på flykten. När de därefter lugnat sig, hade han helt stillsamt börjat klatscha med piskan samt sakta närmat sig dem på nytt. Då djuren till följd därav förflyttat sig i riktning från honom, hade han genom att fortsätta runt i buren fått dem att springa framför honom. Efter att ha fortsatt denna promenad under ett par minuter, hade han som regel slagit sig ned på en taburett och låtit djuren göra vad de ville, medan han rökte en cigarrett. Därpå hade han öppnat dörren till den gallertunnel, som förde till transportburen, samt låtit djuren återvända till denna. Dessa övningar hade upprepats under en följd av dagar, till dess att djuren lärt känna honom så pass, att han, med en käpp i den ena handen och piskan i den andra, kunde närma sig dem och försiktigt jaga dem mot deras taburetter. En del djur hade redan efter några få dagar alldeles av sig själva hoppat upp på dessa. Andra hade varit mera uppstudsiga. Han hade då på käppens ena ände spetsat ett stycke kött samt fört detta i riktning mot taburetten. Djuret hade då, lockat av födan, hoppat upp på taburetten samt där erhållit köttet som belöning. När Court uppnått detta, hade han låtit en djurskötare, som önskade bli rovdjursdressör, komma in i buren. När så två eller tre av djuren hade blivit placerade på sina taburetter, hade denne djurskötare fått hålla uppsikt över dem, medan Court själv kunnat ägna sig åt att få de andra djuren på plats. Dessförinnan hade han emellertid återupplivat bekantskapen med vart och ett av de djur, som vid den första konfrontationen visat sig aggressiva. För att få bukt med dessa hade han funnit på ett knep, som han likväl aldrig sett användas av andra rovdjursdressörer. Detta hade bestått däri, att han utbytt den ordinarie stålrörsgaffeln mot en specialtillverkad sådan, vid vars spetsar han hade kedjat fast en hink, som i sin tur innehållit några metallbägare. Utrustad med detta redskap hade han närmat sig det ifrågavarande djuret. Om detta då icke dragit sig tillbaka utan intagit en hotfull attityd, hade Court sakta fört den med vidhängande hink utrustade gaffeln i riktning mot detsamma. Då djuret därvid i de flesta fall hade rest sig upp på bakbenen för att nå hans strupe, hade Court tilldelat detsamma en häftig gaffelstöt i bringan och samtidigt med kraftig stämma ropat dess namn. Effekten därav hade som regel blivit den, att djuret rullat runt på marken eller, om det händelsevis fått gaffelstöten mitt i gapet, stannat på fläcken. Vidare hade stöten, Courts kraftiga röst och framför allt det infernaliska oväsen, som hinken, kedjorna och metallbägarna fram-

bringat, fått djuret att alldeles förlora sitt kurage. Det hade mestadels börjat springa som en galning runt i manegen eller också satt i gång med att hoppa upp mot burens galler för att söka undfly sin överman. När detta pågått en liten stund, hade djuret brukat krypa ihop någonstans på längsta möjliga avstånd från Court. Denne hade låtit djuret lugna sig där under några minuter och därefter helt sakta och milt börjat nämna det vid namn. Därpå hade han närmat sig djuret på nytt samt, om det då icke gått till anfall, utmanat det med sin piska. Ett rovdjur, som han tilldelat en snärt med piskan tvärs över sätet, hade nämligen nittio gånger på hundra närmat sig honom. Detta är, säger Court, vad som på fackspråket benämnes »to make a call» eller »göra en appell». Å andra sidan hade en pisksnärt på nosen åstadkommit, att djuret dragit sig tillbaka. Efter tre eller fyra övningar av detta slag hade Court lyckats få djuret att inse, att det hade att göra med ett svårfångat byte. Han hade då givit det god tid att lugna sig samt under en lång stund promenerat runt i burens, för att det skulle vänja sig vid hans närvaro. Avsikten därmed hade dessutom varit att lära djuret fördelen av att hålla sig lugnt i stället för att inlåta sig på en batalj, vilken, i samma ögonblick som antagonisten höjde rösten och grep tag i gaffeln, skulle visa sig lönlös. I anslutning härtill nämner Court, att han under det fortsatta dressyrarbetet kunnat utelämma gaffeln och förmått uppehålla disciplinen enbart genom att höja rösten. Han tillägger emellertid, att han under de första övningarna med den specialtillverkade gaffeln vid några enstaka tillfällen hade varit tvungen att öka säkerheten genom att belägga djuret med en lasso.

När Court på ovan angivet sätt lärt alla till en och samma förevisningsgrupp hörande djur att på hans befallning uppsöka och sätta sig på sina utmed burens gallerväggar placerade taburetter, hade han övergått till att söka få dem att intaga olika poser på de i mitten av manegen för detta ändamål uppställda taburetter och stativ, som tillsammans bildat den s. k. pyramiden. Detta hade kunnat ske på olika sätt. Det vanligaste av dessa hade bestått däri, att han på en käpp spetsat ett stycke kött, som han därefter fört i riktning mot djuret. Om detta då slukat den erbjudna biten, hade han tagit fram ett nytt köttstycke men denna gång hållit käppen på så långt avstånd från djuret, att detta måst förflytta sig något för att nå den eftertraktade godbiten. Genom att fortsätta med att mata djuret på detta sätt hade han så småningom kunnat föra det i riktning mot och upp på den taburett eller det stativ, som han utsett till dess speciella plats på »pyramiden». Ett djur, som »svarat på kött» hade han därför relativt snart kunnat få att intaga den önskade platsen. En del djur hade emellertid visat sig fullständigt ointresserade av köttstycket. När han träffat på ett sådant djur, hade han i stället »gjort en appell» och i samma ögonblick, som djuret till följd därav gått till anfall låtit det bita tag i den på tvären framsträckta käppen. Under upprepade övningar av detta slag hade han sedan ytterligare stimulerat djurets intresse för att bita i käppen, varpå han genom att hålla denna ovanför den

avsedda pyramidplatsen kunnat få djuret att hoppa upp på densamma. Ett fåtal av de djur, som han under årens lopp dresserat, hade emellertid reagerat varken för kött eller käpp. Dessa hade han låtit vara utan mat i tjugufyra timmar för att se, om hungern icke kunde förmå dem att taga emot det på nytt framsträckta köttstycket. Om icke ens detta lyckats, hade han tillgripit en tredje metod, nämligen att belägga djuret med lasso eller närmare bestämt tre sådana, som givit honom själv jämte tre medhjälpare möjlighet att förflytta djuret icke blott i riktning mot utan även upp på den för detsamma bestämda pyramidplatsen. Court hade, enligt vad han i detta sammanhang uppgiver, dresserat 70 % av alla sina rovdjur med kött, 15 % med käpp och knappt 10 % med lasso.

Courts fortsatta redogörelse innehåller en beskrivning av tillvägagångssättet, när han efter avslutandet av dessa grundläggande dressyrövningar hade övergått till att lära sina djur diverse i det föregående antydda mera komplicerade konster. Av samma redogörelse framgår dessutom, huru han genom ett metodiskt uppövande av vissa djurs förmåga att »svara på en appell» hade fått dessa att på givna tecken dels gå till angrepp mot honom och dels när han så önskade, låta sig hejdas i detta angrepp. Slutligen lämnar Court en utförlig beskrivning av det konststycke, som han själv betecknar såsom sin specialitet, och vilket bestått däri, att han lyckats få ett större antal rovdjur att samtidigt resa sig upp på baktassarna och »sitta vackert». Ungefär en leopard på fem, en tiger på tio och knappt ett lejon på tjugu kan man, säger Court, på en mycket kort tid få att resa sig i upprättstående ställning på sina taburetteer, emedan de göra detta nästan av sig själva. Bortsett från dessa mera sällan förekommande djur hade Court funnit, att två eller tre djur på tio hade kunnat dresseras till denna prestation med hjälp av kött. Om alltså, fortsätter Court, i ett nummer med låt oss säga tio rovdjur endast ett av dem kan »sitta vackert», är det mycket troligt, att detta djur har börjat utföra den konsten alldeles av sig självt utan att dressören haft en aning om, hur man bär sig åt för att dressera ett djur därtill. Om däremot två eller tre djur i ett nummer med tio rovdjur resa sig upp på baktassarna och bibehålla denna ställning, så länge som dressören svänger sin käpp ovanför deras huvuden, har det säkerligen varit fråga om en dressyr med kött. Court nämner i detta sammanhang ett antal framstående rovdjursdressörer och säger, att han icke kan minnas, att han i deras nummer sett mer än fyra djur, som rest sig upp på samma gång. Detta beror därpå, fortsätter han, att det icke är möjligt att kommendera och med käppen kontrollera, att mer än fyra djur sitta upprätt samtidigt. Själv hade han emellertid funnit på att byta ut käppen mot en piska, varmed han först kittlat djuren kring gapet och därefter på framtassarna. Den upprättstående ställning, som de till följd därav intagit, hade han sedan kunnat få dem att bibehålla genom att dels svänga piskan ovanför deras huvuden och dels, om de visade benägenhet för att ändra ställning, låta densamma beröra deras

tassar. Detta tillvägagångssätt jämte en metod, som han likväl ville behålla som sin hemlighet, hade gjort det möjligt för honom att efter många månader med dagliga övningar åstadkomma den, såvitt han hade sig bekant, unika prestationen att få alla i en stor rovdjursgrupp ingående djur att samtidigt resa sig upp på baktassarna och förbliva sittande i denna ställning.

Utredningsmannen ävensom — i större utsträckning än denne — experten i utredningen Danielsson ha vid upprepade tillfällen närvarit vid inom landet förekommande dressyrövningar med cirkusdjur. Danielsson har dessutom under en i början av år 1954 jämlikt Kungl. Maj:ts bemyndigande företagen månads lång studieresa utomlands kunnat studera dressyrbetel i ett flertal cirkusar. Dessa cirkusstudier voro huvudsakligen förlagda till en av Frankrikes största cirkusar, där Danielsson under elva dagar kunde följa två dressörers och två assisterande djurskötares arbete med en samling lejon, tigrar, pumor och leoparder för att få fram ett s. k. blandat rovdjursnummer.

De dressyrövningar, som Danielsson dagligen bevistade i den franska cirkusen, gingo så till, att ett, två eller mera sällan tre av djuren släpptes in i centralburen. Som regel övades endast ett djur i taget, och det var därför vanligt att, när ytterligare något djur var närvarande, detta endast fick sitta och se på övningarna med det förstnämnda djuret. Dressyren gick nästan uteslutande ut på att djuren skulle lära sig att sitta stilla på en taburett samt på dressörens kommando resa sig upp på bakbenen och »sitta vackert». Detta åstadkoms med hjälp av mindre köttstycken, som dressören på en spetsig käpp höll framför det ifrågavarande djurets nos. Genom att käppen fördes i riktning mot taburetten, hoppade djuret upp på denna samt fick som belöning härför äta upp köttet. De mera avancerade djuren hoppade emellertid upp på taburetten, så snart dressören närmade sig dem i riktning mot densamma. Dressören höll ständigt en mindre piska i sin vänstra hand men alltid med pisksnärten fasthållen inne i handen, så att piskan närmast fick karaktären av ett ridspö. Någon gång, när ett djur skulle motas upp på taburetten, lät dressören piskskäftet också helt lätt vidröra detsamma. Något verkligt slag vare sig med piskan eller eljest kunde icke vid något enda tillfälle iakttagas. När djuret vant sig vid att lugnt sitta kvar på taburetten, höll dressören käppen med en ny portion kött ett stycke ovanför detsamma, vilket som regel resulterade i att djuret reste sig på bakbenen för att snappa åt sig köttet med munnen. Det gick åt mycket kött under dessa övningar, och den ene djurskötaren var ideligen sysselsatt med att skära upp nya bitar. Ofta inträffade det, att djuret slog till käppen med framtassarna, så att köttet föll till marken. Det var emellertid ingen, som försökte hindra det från att då lämna taburetten och på marken äta upp den tillämnade belöningen. Icke heller fäste man sig vid, om ett annat samtidigt i burens befintligt djur passade på att snappa åt sig köttet. Övningarna med att få djuren att på

taburetterna sätta sig upp för att få tag på köttbitarna pågingo nästan i det oändliga. Man övade som regel en timme i taget med ett och samma djur, men man tog det mycket lugnt, och det förekom många pauser under varje sådan timme. Hela tiden, som dressyren pågick, talade dressören på ett uppmuntrande sätt till det djur, som han just var sysselsatt med. Danielsson kunde iakttaga, att djuren under övningarnas gång blevo mera säkra och kunde »sitta vackert» en längre stund, innan dressören sänkte käppen, så att köttstycket blev åtkomligt. Förutom med dessa övningar höll man på med att lära en del djur att hoppa genom en ring, som var fästad vid ett mellan två taburetter placerat stativ. På bägge sidor om dessa taburetter voro därvid i trappstegsform uppställda två mindre taburetter. Övningarna gingo så till, att dressören lockade djuret upp på den närmast framför ringen placerade taburetten samt höll käppen med köttstycket på andra sidan ringen. Efter någon tvekan hoppade då djuret genom ringen till den på andra sidan befintliga taburetten, där det kunde nå köttet. Några djur hade kommit längre, och beträffande dem räckte det, att dressören lade köttstycket på taburetten närmast bakom ringen, för att de självmant skulle springa uppför de framförvarande taburetterna och utföra hoppet. För ett djur var det till och med tillräckligt, att köttet placerades på taburetten nummer två bakom ringen. En av djurskötarna berättade, att dressören så småningom kunde få fram en bättre effekt av detta nummer genom att hålla ringen i sin ena hand eller genom att antända densamma. Närmare tillfrågad om tillvägagångssättet, när man lärde ett rovdjur att hoppa genom en brinnande ring, förklarade denne, att man under inövandet av detta konststycke först tände en mycket liten låga på ringens översida samt med hjälp av köttstycken lockade djuret att det oaktat hoppa genom ringen. När djuret sålunda lärt sig att elden icke gjorde det farligare att hoppa, hade man successivt ökat eldslågan till dess att den täckte hela den övre delen av ringen. Några mera avancerade övningar än att lära djuren att sitta på bakbenen och hoppa genom ring förekommo icke under den tid då Danielsson besökte den ifrågavarande cirkusen. En av dressörerna förklarade, att dessa övningar vore grundläggande för all rovdjursdressyr, samt att det ännu så länge icke vore lönt att söka lära djuren några andra konster. Flertalet av djuren hade vid Danielssons besök stått under dressyr i omkring en månads tid, och man räknade med en sammanlagd dressyrtid av tre månader för att åstadkomma ett enklare rovdjursnummer.

Danielsson var i samma cirkus också närvarande, när man för första gången släppte in en ung tiger i centralburen, där den alldeles ensam fick tillbringa ungefär en kvarts timmes tid. Dressören och tre andra karlar stodo under tiden utanför gallret och följde med spänd uppmärksamhet varje rörelse, som tigern utförde. Denna stod dock mestadels stilla och såg vilsekommen ut. Därefter gick den med försiktiga steg omkring litet i buren. Först när »övningstiden» var slut, lämnade karlarna sin passiva hållning.

De öppnade dörren till transportburen och sökte med långa järnstänger avspärra tigerns rörelsefrihet. Skrämnd av slamret med järnstängerna fann denna så småningom för gott att återvända till transportburen. Man hade för avsikt att även de tre närmast följande dagarna låta tigern på egen hand bekanta sig med centralburen. Därefter skulle dressören för första gången gå in i buren men endast för att stå stilla eller sätta sig på en stol. Det gällde nämligen, att djuret icke skulle bli skrämt utan att det med tiden skulle vänja sig vid dressören och komma att hysa tillgivenhet för denne. Sedan skulle man börja locka det med köttstycken. Danielsson kunde under vistelsen i förevarande cirkus iakttaga, att rovdjuren dagligen utfodrades, oberoende av att de fingo kött i samband med dressyrövningarna. Dagsransonen för vart och ett av de stora rovdjuren var enligt uppgift 7 kg kött. Samtidigt kan nämnas, att drygt halva antalet av cirkusens alla rovdjur sades vara fångade vid späd ålder. Övriga djur uppgavos vara födda i fångenskap.

Danielsson hade under omförmälda studieresa också tillfälle att några dagar närvara vid förmiddagsövningarna i en engelsk cirkus. Under dessa övningar var en ung dressör sysselsatt med att förbättra ett redan inövat dressyrnummer med fyra lejon och lika många tigrar. Hans avsikt var nämligen dels att lära djuren några nya konster och dels att få dem att mer perfekt utföra de prestationer, som de redan behärskade. De åtta rovdjuren befundo sig under större delen av övningstiden samtidigt inne i centralburen. Varje övning försiggick lugnt och med stort tålmod från dressörens sida. Denne talade hela tiden mycket vänligt till djuren. I händerna höll han en piska, en smal käpp och ett ridspö. Piskan använde han emellanåt till att klatscha i luften med, när djuren icke lydde hans befallningar. Ibland gav han dem med käppen eller ridspöet ett lätt slag på huvudet. Andra gånger slog han på samma sätt till dem med handflatan. Han kallade dem upprepade gånger vid namn. Detta var framför allt hans sätt att påkalla ett visst djurs uppmärksamhet. Det inträffade dock, att fel djur hörsammade hans kallelse. Detta drevs då omedelbart tillbaka med en pisksmäll framför nosen. Om detta upprepades flera gånger, gick dressören emellertid runt till samtliga djur och sökte inpränta de rätta namnen i deras medvetande. Flera konststycken fingo upprepas åtskilliga gånger. Detta var särskilt fallet med ett trick, som på fackspråket benämnes »the big drum», och som här utfördes med ett lejon och en tiger. Lejonet var dresserat att på befallning ställa sig inne i en stor träcylinder och genom vissa tramprörelser bringa densamma i rullning. Samtidigt skulle tigern hålla balansen ovanpå cylindern. Knappt hade emellertid denna kommit i rörelse, förrän tigern hoppade ned på marken. Dressören förlorade dock aldrig tålmodet utan kallade helt lugnt varje gång tigern tillbaka upp på cylindern. En annan övning gick ut på att lära en tiger att rulla runt på marken och omedelbart därefter återvända till sin taburett. Tigern rullade mycket riktigt runt, men den låg sedan kvar på marken, trots att dressören kommenderade den att resa sig upp.

Dressören tog då en stor plåtburk och lät denna med ett välriktat kast hamna på trägolvet alldeles intill tigern. Det kraftiga buller, som då uppstod, förmådde tigern att genast återvända till sin taburett. Detta upprepades flera gånger och medförde så småningom, att tigern efter avslutad rullning sprang tillbaka till taburetten, innan dressören hunnit kasta plåtburken.

Möjligheter att se cirkusdressyr med elefanter erbjöds Danielsson i såväl Frankrike som Nederländerna. En av elefantdressörerna i den förutnämnda franska cirkusen var vid Danielssons besök sysselsatt med att färdigställa ett nummer med åtta elefanter och lika många flickor. De sistnämnda ersattes emellertid tills vidare av manliga djurskötare, som utförde olika poser på och bredvid de stora djuren. Först övades tre, sedan fyra, fem, sex och slutligen alla åtta elefanterna tillsammans. Dressören bar om livet en stor tygpåse med morötter, vilka han efter hand delade ut till elefanterna som belöning. Hans sätt att tala till dem var vänligt. I handen hade han en piska, med vilken han ibland, exempelvis för att angiva när elefanterna skulle göra helomvändning, klatschade i luften. Någon gång lät han pisksnarthen också snudda vid elefantkropparna. Några slag förekommo icke.

I den nederländska cirkusen voro en dressör samt dennes hustru och två djurskötare i färd med att lära fyra elefanter att utföra vissa rörelser i manegen. Dressören var därvid utrustad med det om en kort båtshake påminnande redskap, den s. k. elefanhaken, som, förutom i många cirkusar, synes användas av elefantförarna på Skansen och i åtskilliga andra zoologiska trädgårdar. Dessutom hade såväl dressören som dennes hustru en vitmålad käpp, vilken i ena änden var försedd med en metallpik. De båda djurskötarna hade var sin lång träkäpp. Dressören dirigerade elefanterna med den nyssnämnda elefanhaken, varmed han »nöp» dem bakom öronen samt på andra delar av kroppen. Samtidigt slog djurskötarna elefanterna bakifrån med sina käppar. De föreföllo att slå rätt hårt. Ibland slog dressören också till dem med haken. Samtidigt kommenderade han dem med sin röst. När elefanterna stående på var sitt postament skulle genom att successivt lyfta fötterna »dansa rumba», stuckos de av dressören och hans hustru med de vita käpparna på fotlederna. Vid några tillfällen erhöles elefanterna beröm och tilldelades brödstycken.

I detta sammanhang kan nämnas, att utredningsmannen i Danielssons sällskap vid ett tillfälle bevistade en dressyrövning med ett antal elefanter, som medföljde en i Sverige turnerande cirkus. Dessa elefanter dirigerades därvid med en vanlig spatserkäpp, vars trubbiga krycka ersatte den såsom ovan antytts eljest ofta observerade elefanhaken av metall. Förutom genom att på detta sätt utnyttja en vanlig spatserkäpp föreföll elefantdressören vid denna cirkus att genom ett rikligt användande av muntliga kommandon få elefanterna att uppfatta vad han önskade av dem.

Utredningsmannen har tillsammans med Danielsson i ett par svenska cirkusar kunnat studera tillvägagångssättet vid inövandet av s. k. frihetsnum-

mer med hästar. Danielsson har dessutom i såväl svenska som utländska cirkusar iakttagit åtskilliga andra former av hästdressyr. Helt allmänt kan sägas, att dressyrmethoderna varierat från fall till fall, men att hästarna icke vid något tillfälle förefallit att vara utsatta för en ur djurskyddssynpunkt otillfredsställande behandling.

Under besök i en svensk cirkus' vinterkvarter ha utredningsmannen och Danielsson också varit med om en demonstration av tillvägagångssättet vid övning med sjölejon. Därav framgick bl. a., att dressören, när han skulle lära ett sjölejon att på nosen balansera en käpp eller boll, först höll en fisk under det ifrågavarande föremålet och sedan, d. v. s. efter balansförsöket, lät sjölejonet äta upp fisken som belöning. Det var under denna demonstration icke att taga miste på att sjölejonet villigt och på ett om tillgivna hundar påminnande sätt deltog i övningen.

Slutligen kan nämnas, att Danielsson under sin förenämnda utlandsresa även såg en dressyrovning med schimpanser. Dressörens röst föreföll att spela en mycket betydelsefull roll, när det gällde att uppnå kontakt med dessa djur. Schimpansdressören talade nämligen oavbrutet till sina disciplar. När de lyckades väl, erhöilo de beröm och fingo godbitar. När de trilskades och icke lyckades så bra, förebrådde han dem, ryckte i deras halsband och gav dem lättare slag med en bambukäpp. De skreko då ibland till men kunde enligt Danielssons uppfattning det oaktat icke sägas vara utsatta för någon form av misshandel.

Den kännedom, som enligt vad av ovanstående redogörelse torde framgå, kunnat vinnas rörande tillvägagångssättet vid cirkusdressyr, har under utredningen kompletterats genom intervjuer med ett flertal dressörer och andra inom cirkus- och varietébranschen verksamma personer. I den mån som dessa tillfrågats därom, ha de förnekat, att dressyr av cirkus- eller varietédjur numera skulle annat än i rena undantagsfall vara förenad med en för djuren plågsam behandling. Flera av de intervjuade ha framhållit, att cirkusdressyr huvudsakligen sker genom att djuren lockas med för dem tilltalande föda, men att det dessutom är brukligt, att djuren i tillrättavisande syfte erhålla mindre bestraffningar. Utan sådana bestraffningar skulle det nämligen, enligt vad en av de tillfrågade uttalat, vara lika svårt att dressera ett djur som att enbart med vänliga ord och belöningar uppfostra ett barn. Två sjölejondressörer ha emellertid var för sig uppgivit, att sjölejon uteslutande dresseras genom att man lockar dem med fisk. En av dessa dressörer nämnde också, att det erfordrades ungefär sex månaders daglig träning för att lära ett sjölejon några av de enklaste konsterna, som dessa djur brukade utföra på cirkus. Den andre sjölejondressören berättade, att det toge omkring två månader att lära ett sjölejon dess första konst, nämligen att på nosen balansera en boll. När det väl lärt sig att behärska detta konststycke, ginge det dock snabbare med den fortsatta undervisningen, men detta hindrade

icke, att det krävdes ungefär nio månaders dagliga övningar för att få fram ett bra sjölejonnummer. Båda dressörerna förklarade vidare, att det visserligen åtginge mycket fisk vid varje dressyrövning, men att sjölejonet oaktat erhöle sin vanliga dagsranson av denna föda. Man finge dock akta sig för att utfodra sjölejonet strax före en dressyrövning eller, när de voro färdigdresserade, alltför nära en föreställning. En av sjölejondressörerna nämnde slutligen, att det jämväl i fråga om rovdjur (lejon, tigrar, m. m.) förhölle sig så att man under dressyrperioder icke brukade inskränka på deras dagsransoner av föda. Beträffande dessa djur skulle det för övrigt icke ens ha någon betydelse, om de utfodrades strax före en dressyrövning. De läte sig nämligen ändå lockas av ett köttstycke på en käpp. I anslutning härtill kan nämnas, att Danielsson sammanträffat med den tjeckiskfödde rovdjursdressören Vojtech Trubka, vilkens dressyrmeter den förutnämnde schweiziske professorn Hediger ingående synes ha studerat, då han kommit till den uppfattningen, att dressyr av lejon, tigrar och andra vilda kattdjur numera i betydande utsträckning sker genom ett mer eller mindre medvetet utnyttjande av djurens »flyktreaktion» och »kritiska reaktion». Tillfrågad härom har Trubka uppgivit, att, även om så vore förhållandet, det tillika vore vanligt, att rovdjursdressörerna lockade fram vissa prestationer med hjälp av kött.

En dressör, som specialiserat sig på elefanter, har uppgivit, att det under arbetet med att dressera dessa djur brukade åtgå stora mängder av äpplen, vilka tilldelades djuren såsom belöning. Särskilt betydelsefullt vore det emellertid, att en elefant på ett tidigt stadium lärde sig inse, att dressören vore den under alla förhållanden starkare av de två. Det vore därför nödvändigt att slå till en elefant, som visade sig upprorisk. Elefanten kunde nämligen i annat fall bli dressören övermäktig. Att dressera elefanter utan elefanhake skulle vara praktiskt taget omöjligt. Haken vore dock icke vass och brukade endast användas på så sätt, att dressören med densamma ryckte elefanterna i skinnet. Det inträffade därvid sällan, att haken skadade elefanhuden. Tillspord om några andra hjälpmedel kunde komma i fråga vid elefantdressyr, upplyste samme dressör vidare, att det för att lära elefanterna att sätta sig på ett postament eller utföra vissa andra rörelser ibland kunde bli nödvändigt att använda sig av i manegen eller taket fästade blocktyg. En annan under utredningen hörd dressör, som också vore specialist på elefanter, har uppgivit, att nästan varje elefantdressör hade sina egna dressyrmeter, samt att han själv aldrig använde sig av blocktyg. Han sade sig icke vilja förneka, att det existerade elefantdressörer, som sloge sina djur. Han hyste emellertid den uppfattningen, att ett sådant tillvägagångssätt lämnade ett dåligt dressyrresultat, och han hade i stället funnit, att de bästa resultaten erhöles, när man belönade djuren samt i övrigt behandlade dem vänligt. En hos en tredje elefantdressör anställd elefantskötare har för sin del förklarat, att det skulle vara omöjligt att använda blocktyg vid elefantdressyr, samt att cirkus-elefanter i själva verket finge lära sig sådana konster som att stå på två ben,

därigenom att man först lät dem placera frambenen eller bakbenen på ett postament. Samme elefantkötare bestred också, att man skulle behöva gå hårt tillväga och exempelvis slå elefanter före eller under dressyren. De tre elefanter, vilkas vård vore honom anförtrodd, hade nämligen, enligt vad han vidare uppgav, dresserats allenast med hjälp av morötter eller liknande lockbeten. I detta sammanhang kan också nämnas, att vid ett studiebesök i en svensk cirkus på nära håll betraktades en elefanhake, varvid befanns, att dess »spetsar» voro avrundade. Direktören för den ifrågavarande cirkusen förklarade samtidigt, att detta vore fallet med alla elefanhakar, samt demonstrerade i anslutning därtill, hur haken brukade appliceras vid elefanternas öron och på vissa andra delar av kroppen för att dirigera djurens rörelser. Han förnekade uttryckligen, att elefanhaken vore ett redskap, som beredde djuren någon smärta.

Ett stundom förekommande inslag i våra dagars cirkusföreställningar består däri, att cirkusdirektionen utlovar en penningssumma till den bland publiken, som förmår rida en s. k. oridbar åsna. Då det vid flera tillfällen framförts misstankar, att de åsnor, som därvid komma till användning, skulle vara försedda med taggar under sadeln eller öppna sår på ryggen, samt att detta skulle vara anledningen till att de icke tolererade någon för dem obekant ryttare, har under utredningen ägnats en viss uppmärksamhet åt denna form av djurförevisning. Danielsson har sålunda under den tid, som utredningsarbetet pågått, sett ett flertal framföranden av s. k. oridbara åsnor eller mulåsnoor och därvid konstaterat, att samtliga djur varit i avsaknad av sadel. En av de tjänsteveterinärer, som under utredningen varit behjälpliga med att besiktiga cirkusdjur, har dessutom på särskilt därom framställd begäran undersökt en dylik åsna samt därefter rapporterat, att densamma framfördes utan sadel, samt att varken sår eller tryckömhet kunde konstateras, varför åsnans oridbarhet troligen berodde på ren dressyr. Vidare har experten i utredningen förste stadsveterinären Larsson vid en annan cirkus undersökt tre »oridbara åsnor» samt såsom resultat uppgivit, att de befunnits vara utan anmärkning. Slutligen kan nämnas, att Danielsson under samtal med en cirkusdirektör erhållit den upplysningen, att man genom en dressyr, som icke innebure någon plåga för djuret, kunde uppöva en blivande »oridbar åsnas» benägenhet att hastigt stanna och ruska av sig var och en som försökte rida densamma. Samtidigt upplystes, att man avsiktligt underlåte att belägga en dylik åsna med sadel eller annan mundering av beskaffenhet att kunna underlätta ryttaraspiranternas möjligheter att hålla sig kvar på åsneryggen.

I detta sammanhang kan också nämnas att utredningsmannen — på grund av ett påstående, att cirkushästarnas huvuden bruka hållas »så hårt pressade mot bröstet att luftstrupen pressas upp i nacken» och andningen försvåras med åtföljande lidande för hästarna — anmodat en länsveterinär att i samband med besiktning för utredningens räkning av djurbeståndet vid en

mycket stor cirkus, som turnerade i Sverige, verkställa utredning, om och i vad mån avseende borde tillmätas dessa uppgifter. Länsveterinären har med anledning därav uppgivit, att det vid hans besök i cirkusen pågått repetitionsarbete med hästarna, samt att han under cirka 10—15 minuters tid utan dressörens vetskap iakttagit detta arbete. Han hade därvid konstaterat, att samtliga deltagande hästar voro inspända, två av dem relativt hårt, ehuru icke så att det enligt hans förmenande på något sätt kunde anses försvåra andningen eller eljest vålla djuren lidande. Dressören hade enligt rapporten uppträtt föredömligt lugnt och behärskat.

Danielsson hade i London tillfälle att sammanträffa med ett par utanför cirkusfolkets krets stående experter på vilda djur. Dessa sammanträffanden förmedlades av en funktionär i Englands ledande djurskyddsförening »Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals». Båda experterna voro legitimerade veterinärer. Den ene av dem hade enligt uppgift under många år anlitats som konsulterande veterinär av olika zoologiska trädgårdar och cirkusar. Således hade han under tjugutvå års tid utövat den veterinära tillsynen i Chessington Zoo & Circus. Han sade sig många gånger ha varit närvarande vid cirkusdressyr men aldrig ha sett, att något cirkusdjur därvid eller eljest blivit utsatt för misshandel, svält eller törst. Det vore missuppfattning att tro, att det ginge till på det sättet. Dressyrnumren inövades med stor tålmodighet från dressörens sida, djuren lockades med godbitar och, när det gällde vilda djur, låge nog en stor del av hemligheten däri, att dressören aldrig finge visa den minsta rädsla eller tveksamhet inför djuret. Det vore fel att förmoda, att en schimpans eller björn måste vara utan vatten en längre tid för att under föreställningen dricka ur en flaska, som dressören räckte den. Flaskan innehölle nämligen alltid mjölk eller något annat, som djuret tyckte mycket om, och som det drucke med stor förtjusning utan att vara särskilt törstigt.

Den andre av de två veterinärer, som Danielsson träffade under London-uppehållet, innehade en befattning såsom intendent för däggdjur (curator of mammals) i Londons zoologiska trädgård. Denne hade icke själv närvarit vid dressyrövningarna i någon cirkus men hade eljest en god kännedom om cirkusdjur och det sätt, varpå dessa brukade hållas. Han trodde sig därför kunna säga, att grymhet vore en sällsynt företeelse i samband med cirkusdressyr. Han hade läst Hedigers bok »Wild Animals in Captivity» och hölle liksom denne för sannolikt, att vissa djur i fångenskap mådde bättre av den omväxling, som en human dressyr kunde innebära, än av den ofta monotona tillvaron i en ordinär zoologisk trädgård. Han trodde också att vissa djur, t. ex. sjölejon, uteslutande eller så gott som uteslutande dresserades med hjälp av belöningar. Svält, törst eller annat djurplågeri torde nog icke giva önskat resultat, men det funnes en sak, som han ofta reagerat mot, när han sett dressyrnummer på cirkus. Han åsyftade användandet av piska, som

framför allt brukade förekomma, när det gällde s. k. frihetsnummer med hästar. Det inträffade visserligen sällan, att piskan vidrörde djuren, men det vore ett ständigt klatschande framför och ovanför dem. Djuren förefölle ofta rädda för piskan och syntes utföra sina konster under inflytande av denna rädsla, som sannolikt berodde på att de fått känna på piskan under dressyrövningarna. Detta ansåge han vara att tillfoga djuren lidande, och han funne det egendomligt, att djurskyddsföreningarna ägnat så liten om ens någon uppmärksamhet åt denna fråga. Den cirkusdressyr, som man från djurskyddshåll framför allt brukade reagera mot, vore rovdjursdressyren. Han tyckte, som redan omnämnts, icke om att dressörerna klatschade med piskor, men han trodde, att detta i fråga om rovdjur många gånger endast åsyftade att få djuren att verka mer vilda, än de i själva verket vore. Enligt hans uppfattning vore nämligen de flesta cirkusrovdjur födda i fångenskap eller också fångade vid en tidig ålder, vilket måhända gjorde, att de utan en konstgjord ilska skulle förefalla den sensationshungriga publiken alltför lugna och fogliga. Beträffande elefanter kunde han upplysa, att användandet av elefanthake vore en förutsättning för att komma till rätta med dessa djur. Följaktligen använde man elefanthake även i Londons zoologiska trädgård. Elefantens hud vore emellertid ganska tjock, och man behövde därför knappast befara, att en ordinär elefanthake skulle skada densamma. Han trodde icke, att cirkusdressörerna plågade elefanterna med haken, men det funnes andra sätt att rå på det svåra humör, som elefanter eljest kunde ha benägenhet att visa. En sådan metod skulle, enligt vad han hört uppgivas, vara att tjudra elefanten och slå den med käppar. En annan metod vore att låta äldre färdigdresserade elefanter tukta nykomlingarna. Dylika procedurer vore emellertid bagateller jämförda med de grymma metoder, som infödingarna i t. ex. Indien och Burma sades använda mot sina arbetselefanter. Där skulle det nämligen icke vara ovanligt, att man hölle ett sår öppet bakom elefantens båda öron. Den infödde elefantföraren kunde då förmå elefanterna till praktiskt taget vad som helst genom att sätta in sin pik i ett av dessa sår. Han hade flera gånger sett märken efter sådana sår och dessutom djupa sår av kedjor samt brännmärken ovanför fötterna på elefanter, som anlant direkt från Orienten. På cirkuselefanter hade han däremot aldrig sett några sådana eller andra märken efter misshandel. I jämförelse med de upprörande metoder, som författaren J. H. Williams i en nyligen utkommen bok uppgivit förekomma vid dressyr av arbetselefanter i Burma, kunde han icke finna annat än att behandlingen i en cirkus måste vara betydligt angenämare för dessa djur.

4. Djurs medverkan i illusionistnummer m. m.

Djurs medverkan vid en cirkus- eller varietéföreställning har, såsom redan i det föregående antytts, icke alltid karaktären av en förevisning av djuren genom dressyr bibringade färdigheter.

I cirkusföreställningarna även i vårt land förekommer det icke sällan, att man låter en del av cirkusens djur medverka i en s. k. artistparad, som för djurens vidkommande icke innebär annat än att de ledas ett eller annat varv runt eller kanske endast tvärs igenom manegen. I dylika parader ha vid flera tillfällen iakttagits kameldjur eller oxdjur samt någon gång även andra djur, som i övrigt icke medverkat vid den ifrågavarande cirkusföreställningen. Vissa av dessa djur ha dock vid närmare efterforskning befunnits vara cirkusdresserade, ehuru de icke dagligen och ibland icke ens under samma säsong medverkat i regelrätta dressyrnummer.

Ett helt annat slag av offentlig förevisning av djur, som icke äro i egentlig mening dresserade, kan understundom iakttagas vid de illusionistframträdanden, som i våra dagar antingen förekomma i form av renodlade »trolleriföreställningar» eller också endast utgöra ett enstaka nummer i en ordinär cirkus- eller varietéföreställning.

En betydande del av de konster, som en illusionist brukar utföra, består däri, att han på ett för flertalet åskådare oförklarligt sätt låter olika föremål komma fram, försvinna eller utbytas. Därvid använder han sig av ren fingerfärdighet eller av fingerfärdighet i kombination med sådana hjälpmedel som lönnfickor, hemliga hyllor (s. k. servanter) eller för ändamålet tillverkade eller preparerade apparater. Vissa illusionistkonster utföras uteslutande med hjälp av dylika apparater. De föremål, som trollas fram, försvinna eller utbytas mot andra föremål, kunna vara av mycket olika beskaffenhet. Ibland bestå de av levande djur eller människor.

Teoretiskt sett är det endast det till förfogande stående utrymmet, som behöver begränsa urvalet av de djur, vilka på angivet sätt kunna komma i fråga vid ett illusionistframträdande. I praktiken förhåller det sig emellertid så, att våra dagars illusionister endast undantagsvis arbeta med andra djur än tamhundar, kaniner, kanariefåglar, papegoj fåglar, duvor, tamhöns, gäss och ankor.

Då det oftast icke är möjligt för en oinvid åskådare att bedöma vad som vederfares ett djur, när det medverkar i ett illusionistnummer — ett uppenbarande därav skulle ju avslöja hela eller åtminstone en väsentlig del av »trollerihemligheten» — ha personer, som åsett illusionistframträdanden av ifrågavarande slag, understundom misstänkt eller till och med ansett sig övertygade om, att djuren därvid skulle vara utsatta för lidande. Således har det i en av en känd svensk tidningsman för ett tiotal år sedan i bokform publicerad protest mot djurs medverkan i illusionistnummer m. m. bland annat gjorts gällande, att trolleridjuren skulle med grymma medel klämmas ihop, så att deras volym bleve ungefär hälften av den normala, samt att de därefter skulle tvingas in i påsar eller mellan de två bottnarna i dubbelbottnade lådor eller bord.

Utredningsmannen har i syfte att söka få klarlagt, huru det i verkligheten tillgår, när djur medverka i illusionistnummer, hänvänt sig till »Svensk

Magisk Cirkel», som är en förening av yrkes- och amatörillusionister, vilken enligt en år 1955 lämnad uppgift då räknade omkring 270 medlemmar. Utredningsmannen och utredningens expert Danielsson ha sålunda haft ett personligt sammanträffande med föreningens ombudsman, vilken sedermera tillställt utredningsmannen föreningens stadgar ävensom ett exemplar av första numret av föreningens tidskrift år 1955, varav framgår, att frågan om användandet av djur vid illusionistframträdanden behandlats vid föreningens kongress den 19 februari samma år, samt att kongressen därvid bland annat beslutat, »att levande djur får användas i trolleri, förutsatt att djurplågeri ej förekommer».

Då stadgarna för omförmälda illusionistförening icke syntes tillåta föreningens medlemmar att lämna utredningsmannen några närmare informationer rörande tillvägagångssättet vid trolleri med djur, har vid ett par tillfällen experten i utredningen förste stadsveterinären Larsson anmodats att å en varietéteater i Stockholm uppsöka därstädes engagerade utländska illusionister, vilkas repertoar bland annat omfattade dylikt trolleri, samt efterhöra, om de vore villiga att för honom demonstrera vad som under numrets utförande vederfores dessa djur. Larsson har med anledning därav tillställt utredningsmannen en rapport, vari han redogör för att han vid den obligatoriska införselbesiktningen av 12 duvor (små skrattduvor) och en kanin, när dessa i april 1954 tillsammans med en tysk illusionist anlände till riket, funnit att duvorna förvarades i en låda, vilken var omkring 1,40 m lång och 0,50 m hög. Denna låda var försedd med sittpinnar och hade ett nät mot ena sidan. Trots att buren hade öppnats helt, hade duvorna suttit kvar i densamma. Illusionisten hade därefter tagit en duva i handen och försiktigt kastat den upp i luften. Duvan hade då flugit några varv runt i tullokalen samt på kallelse återvänt och slagit sig ned på golvet i buren. Kaninen förvarades i en låda, som var omkring 0,45 m i fyrkant. Den hade vid besiktningen suttit på en bädd av hö och ätit morötter. Den hade lätt låtit sig tagas ut ur lådan samt hade förefallit vara frisk och i god kondition. Larsson hade ett par dagar senare också besiktigt dessa djur å den ifrågavarande varietéteatern. Duvorna hade därvid flugit runt i ett rymligt rum bakom scenen. Något arbete med duvorna hade icke förekommit i det nummer, som illusionisten hade visat i Stockholm, men denne hade demonstrerat, hur det tillgick, när han trollade med desamma. Därav hade framgått, att han genom fingerfärdighet omärkligt kunde förpassa en duva till en rymlig ficka eller påse, där den enligt hans uppgift fick stanna en mycket kort tid. Duvan hade hela tiden varit fullkomligt lugn och stilla. Kaninen hade förvarats sittande i en liten låda en mycket kort tidrymd under numrets utförande. Larsson har vidare rapporterat, att han sommaren 1956 å samma varietéteater besiktigt 10 duvor, som medverkade i ett av en amerikansk illusionist framfört nummer. De befunnos vara små samt till synes i god kondition. De förvarades i en öppen bur i artistloggen och kunde röra sig fritt inne i loggen. Deras vingar och

stjärtfjädrar voro klippta, ehuru icke mer än att de kunde flyga litet. Under numrets utförande sutto fem eller sex duvor i var sin liten undangömd tygpåse, ur vilken de omärkligt kunde utsläppas med hjälp av särskilda anordningar. När påsen öppnades, satte sig duvorna, en eller två åt gången, omedelbart i illusionistens hand, varefter de fingo flyga fram till medhjälparen. Larsson hade funnit, att det hela försiggått oerhört smidigt och elegant och han hade, med hänsyn till att duvorna till synes hade det bra och voro mycket tama, för sin del icke kunnat rikta någon anmärkning mot den ifrågavarande illusionistens sätt att handskas med desamma.

Utredningsmannen ävensom experten Danielsson ha under bevistandet av en cirkusföreställning åsett ett nummer, i vilket en liten hund »trollades bort» under en duk, varefter den manlige assistenten i numret vände sig om och för publiken avslöjade, att hunden i själva verket endast hade hoppat upp på en hylla, som hängde på hans rygg. Detta trick visar, att ett illusionistnummer, till den del som djur medverka däri, ibland noga taget kan vara att betrakta såsom en förevisning av djuren genom dressyr bibringade färdigheter. Vidare framgår därför, att ett djur, som medverkar vid ett illusionistframträdande icke under alla förhållanden måste förvaras i ett trångt utrymme för att illusionseffekten skall uppnås. Danielsson har sig också bekant, att man före sista världskriget på utländska och möjligen även på svenska varietéscener trollat bort så stora djur som en elefant eller en häst, samt att detta tillgått så, att djuret endast dolts bakom en för publiken osynlig kuliss eller ridå. Nutida illusionister torde anse det mera bekvämt och tidsenligt att på motsvarande sätt trolla bort en bil. I detta sammanhang kan också nämnas, att det i våra dagar icke sällan förekommer trolleri med konstgjorda djur, som giva illusion av att vara levande. Sådana attrapper kunna dock självfallet icke alltid ersätta de levande djuren. Det bör emellertid tilläggas, att offentliga illusionistframträdanden med levande djur i vårt land varit en tämligen sällsynt företeelse under den tid, som förevarande utredningsarbete pågått.

Vid cirkus- och varietéföreställningar förekommer ibland en form av djurförevisning, som till sin karaktär påminner om det sätt, varpå djur enligt vad ovan beskrivits kunna medverka vid illusionistframträdanden. Såsom exempel härpå kan nämnas en understundom visad clownentré, vari en av de agerande söker uppnå en komisk överraskningseffekt genom att plocka fram en hund eller katt ur en resväska.

Artistnummer, vari förekommer förevisning av ormar eller krokodildjur, äro i viss mån också jämförbara med de ovan behandlade illusionistnumren. Visserligen strävar man i sådana nummer sällan till att uppnå den i djurtrollerinumren vanliga överraskningseffekten, men de äro dock ofta omgivna av samma mystiska atmosfär, som karaktäriserar illusionistframträdandena. Dessutom torde de, som vid offentliga föreställningar arbeta med ormar eller

krokodildjur, många gånger liksom illusionisterna använda sig av ett för den stora allmänheten okänt tillvägagångssätt.

De vid föreställningar, varom här är fråga, förevisade ormarna och krokodildjuren äro mestadels i viss mån vanda vid närvaron av den person, som förevisar dem. Däremot synas dessa djur sällan om ens någonsin utföra några egentliga dressyrprestationer. Deras medverkan är ofta av det passiva slaget, och, när de någon gång taga aktiv del i föreställningen, torde detta främst ske genom instinktiva handlingar.

Av ormarna torde det som regel vara jätteormar — framför allt pytonormar — som förekomma vid offentliga föreställningar i vårt land. Förevisningen består från ormarnas sida nästan enbart däri, att de låta sig lyftas upp i luften samt slingra sig kring kroppen på en dansös eller en i fakirbranschen arbetande artist. Mera sällan brukar man i Sverige erbjudas tillfälle att se en föreställning med giftormar. När det sker, är förevisaren mestadels en äkta oriental, som uppträder med ormarna på motsvarande sätt som många av de »ormtjusare», vilka alltjämt kunna påträffas i bl. a. Nordafrika och Indien. En sådan oriental har t. ex. under senare år medföljt en svensk cirkus och givit sina ormföreställningar i ett av cirkusens stalltält. Daniels-son har vid några tillfällen också sett denne oriental framföra sina giftormar på en varietéscen samt en gång i cirkusmanegen. Att närmare ingå på denna speciella form av djurförevisning torde icke vara erforderligt. Beträffande tillvägagångssättet därvid skall blott hänvisas till vad den danske Overdyrlægen Will. W. Petersen säger därom i sin år 1950 utkomna bok »Overdyrlægen fortæller om Dyrene og deres Sjæleliv». På sid. 46 i nämnda bok återfinnes följande uttalande: »De saa ofte beskrevne Slangebesværgelser, hvor indiske Gøglere giver Forestillinger med de meget giftige Brilleslanger, hvis Tænder man i Almindelighed ikke har trukket ud i Forvejen, er saa velkendte, at der ikke skulde være Grund til at komme nærmere ind derpaa. Hemmeligheden ved, at det gennemgaaende gaar godt, turde være den ganske simple, at Slangebesværgeren har et ganske særligt Kendskab til dette farlige Krybs Væsen og Ejendommeligheder. Han véd med andre Ord, naar og hvordan han skal passe paa.» Ett exempel på ingripande från förevisarens sida gavs under utredningen, då vid en förevisning av ormar i en cirkus' stalltält en orm var mycket nära att slingra sig in bland åskådarna men i sista stund hejdades och greps av förevisaren.

Krokodildjur ha, såvitt kunnat utrönas, icke förekommit vid någon offentlig föreställning i Sverige under den tid, som djurskyddsutredningen pågått. Cirkus- eller varieténummer med krokodildjur äro sällsynta företeelser i vårt land. De djur, som förekomma i dylika nummer, tillhöra företrädesvis släktet alligator. Som regel rör det sig om mindre exemplar, som en människa förmår lyfta med sina händer. Förevisaren uppträder mestadels i skepnad av en indisk fakir. Icke sällan plägar denne i samma nummer visa prov på sådana konster som att med sina bara fötter bestiga en trappa bestående av skarp-

slipade sablar. Krokodildjur visas ibland också i samma nummer som jätteormar. Förevisningen av de förstnämnda djuren består vanligen däri, att förevisaren-fakiren giver illusion av att försätta dem i hypnos. Han — eller hon, ty kvinnor uppträda också i denna bransch — torde därvid draga fördel av den »tröghet», som utmärker krokodildjuren, när de befinna sig på land. En del krokodilförevisare utföra ibland en fingerad brottningskamp med sina djur. Slutligen kan nämnas, att det till och med förekommit, att man presenterat ett dylikt brottningsnummer i en vattenfylld bassäng.

5. Rundfrågor till svenska cirkusföretag

Det har syntts naturligt att under utredningens gång inhämta cirkusföretagens egna synpunkter på de frågor, som angå cirkusdjurens kringförande och förevisande, och detta desto hellre som från cirkushåll önskemål förspors om tillfälle för företagens målsmän att få medverka vid dessa frågors behandling. Hänvändelser ha därför tid efter annan gjorts till företrädare för svenska cirkusföretag att inkomma med yttranden i olika avseenden. Dessa hänvändelser ha till största delen hörsammats. Sålunda har från fyra av företagen, nyligen sammanslutna till »Sveriges Cirkusdirektionsförbund» (sekretariat: Irving Garbert, Malmö), ett gemensamt, den 24 februari 1956 dagtecknat svar inkommit, undertecknat av direktörerna Alb. Altenburg för Cirkus Altenburg, Landskrona, Manuel Mijares för Grand Circo Mexico (Schreiber), Karlskoga, Albert Schumann för Cirkus Schumann och Trolle Rhodin för Trolle Rhodins Zoo-Cirkus AB, Kulladal. Detta svar, här nedan benämnt direktionsförbundets skrivelse, hade föregåtts av två tidigare svarskrivelser, en från Rhodin och en från Schumann. I direktionsförbundets skrivelse hänvisas gång efter annan till Rhodins skrivelse i vilken förbundsmedlemmarna även i övrigt ha förklarat sig instämma till alla delar. Schumanns första skrivelse däremot representerar i vissa avseenden en ståndpunkt, som avviker från den i det gemensamma svaret sedermera intagna. I den följande sammanfattningen av det huvudsakligaste innehållet i skrivelserna ha för ämnets allsidiga belysning även vissa tidigare tillkännagivna meningar, som sedan synas ha frånträtts, blivit redovisade.

Från utredningens sida hade i hänvändelserna till cirkusföretagen framställts önskemål om besked rörande vilka olika djurslag, som kunde förekomma i dressyrnummer på cirkus, och i anslutning därtill ifrågasatts, om det finge anses outhärligt för de svenska cirkusföretagen att medföra och förevisa dresserade djur, samt, därest så vore fallet, vilka djurslag som ansåges outhärliga. Direktionsförbundet förklarade med anledning därav, att de på cirkus vanligast förekommande och outhärliga djuren utgjordes av alla slags hästar, åsnor, sebror, kameler, dromedarer, guanacoer, lamadjur, elefanter, lejon, tigrar, leoparder, björnar, kaliforniska sjölejon, schimpanser, en del arter mindre apor, olika arter av boskapsdjur (högländskor, se-

buer, jakar, watussiboskap och liknande), hundar, papegojor, ormar och krokodiler. Det kan tilläggas att Rhodin i sin tidigare skrivelse bland de ousbärliga djuren upptagit jämväl duvor samt att de arter mindre apor, som icke kunde undvaras, av honom angivits vara kapucinapor, markattor, babianer och rhesusapor. Såsom exempel på ousbärliga boskapsdjur hade han även omnämnt myskoxar. Att just de nu nämnda djuren, som endast representerade en bråkdel av jordens alla djurarter, brukade förekomma på cirkus, berodde enligt direktionsförbundet därpå, att de erfarenhetsmässigt mycket lätt kunde anpassa sig efter klimatväxlingarna samt transportförhållandena och andra för cirkuslivet karaktäristiska omständigheter. Dessutom funnes däribland djur, om vilka man kunde påstå, att de trivdes bättre med cirkuslivet än i någon annan miljö. Ett bevis härför utgjorde den omständigheten, att de alltid uppnådde en mycket hög ålder. Åldersgränsen för rovdjuren vid en cirkus låge sålunda betydligt högre än för motsvarande djur i frihet. Ytterligare bevis för att cirkusdjuren hade förmåga att akklimatisera sig och trivas med tillvaron skulle kunna framhållas, men det torde räcka med att peka på den omständigheten, att djuren förökade sig. I detta sammanhang kan nämnas, att Rhodin i sitt tidigare avgivna separata svar uppgivit, att de rovdjur, som förekomme i dressyrnummer på cirkus, så gott som hundra procentigt utgjordes av djur, som vore födda i fångenskap, regelmässigt sedan många generationer tillbaka.

Direktionsförbundet framhöll vidare, att det, förutom de redan nämnda djurarterna, möjligen funnes andra, som också lämpade sig för cirkusdressyr. Dessa kunde emellertid betraktas såsom onödiga och för en cirkus ousbärliga djur. Beträffande de uppräknade djurarterna förhölle det sig däremot så, att de finge anses vara absolut ousbärliga för cirkusbranschens fortsatta bestånd. Såsom Rhodin redan framhållit i sin tidigare skrivelse, kunde nämligen en cirkus ej — icke ens för en kortare tidrymd — bedriva sin verksamhet utan djur. En aldrig så stor artistattraktion kunde icke tillnärmelsevis uppväga ett djurnummer. Djuren representerade cirkusens verkliga attraktionsvärde. Publiken fordrade helt enkelt djur i ett cirkusprogram. Emedan i Sverige varje år turnerade fyra eller fem cirkusföretag, vilka som regel alla besökte samma städer, och då varje cirkus på grund av Sveriges ringa storlek år efter år måste återkomma till samma städer, vore det för cirkusdirektionerna absolut nödvändigt att kunna variera sina djurnummer lika väl som artistnumren. Därest ett förbud skulle införas som gjorde det omöjligt att medföra några av de uppräknade djurarterna — exempelvis rovdjur eller sjölejon — skulle de återstående arterna alls icke vara tillräckliga för att åstadkomma erforderlig variation i programsammansättningen. De olika cirkusarnas program skulle bliva så likartade, att publiken helt skulle utebli och cirkusverksamheten därigenom tvingas att upphöra. En hel nöjesbransch som hade stort berättigande ej minst i de små städerna och samhällena i landsorten, där publiken åkte långa vägar för sina cirkusbesök, komme

då att försvinna utan att detta vore nödvändigt och utan att något positivt i verklig mening därmed vunnits.

En fråga, som från utredningens sida framställts, gällde, huruvida det kunde anses, att lidande eller obehag tillfogades några av de djur, som kunde förekomma i dressyrnummer på cirkus, samt, därest så vore fallet, huruvida lidandet etc. vore av mera allvarlig eller mera lindrig art. Samtidigt därmed hade yttrande begärts, i vad mån det eventuella lidandet berodde på själva fångenskapen, bristen på utrymme och motion, bristen på sällskap med likar, förvaringen och skötseln i övrigt, dressyren eller transportererna. Härpå svarade direktionsförbundet, att rovdjuren, vilka som regel sedan flera generationer fötts och framlevt sitt liv i cirkusar och zoologiska trädgårdar, icke utsattes för något som helst lidande, under förutsättning att buren lämnade rimligt utrymme, utfodringen vore tillfredsställande, renlighet iakttoges samt skötseln av djuren även i övrigt ägnades stor uppmärksamhet. Vad beträffade övriga cirkusdjur, rörde det sig huvudsakligen om rena tamdjur, husdjur och tamboskap, vilka i cirkusmiljö faktiskt levde under avsevärt bättre och drägligare förhållanden än annorstädes. Såsom exempel härpå nämndes indiska arbetselefanter, kameler, dromedarer, åsnor, lamadjur och andra packdjur. Menageriförordningens föreskrift, att alla djur, som medfördes av cirkusar, skulle vara dresserade eller under dressyr, utgjorde, därest den efterlevdes, en garanti för att djuren icke hela sitt liv förvarades i sina burar utan i stället erhöles den rörelse och den motion, som de nödvändigtvis behövde. De svenska cirkusföretagen vore numera synnerligen angelägna om att de dem tillhöriga djuren skulle ha tillräckligt med utrymme i såväl burar som stallar. Det kunde emellertid inträffa, att utländska cirkusföretag, som tillfälligt bereste landet, medförde djur, vilkas burutrymmen otvivelaktigt vore i minsta laget. Härvidlag vore det erforderligt med bestämmelser, som fastställde minimimått på såväl burar som transportmedel. Bristen på sällskap kunde verka deprimerande på vissa djurarter. Dressörer och djurvårdare kunde emellertid i vissa fall genom sitt umgänge med djuren ersätta dessas sällskap med andra djur. I möjligaste mån borde dock djur tillhörande samma art få vistas tillsammans. Lejon, apor, elefanter och kameldjur kunde betecknas såsom särskilt typiska sällskapsdjur. Skötseln av djuren utgjorde självfallet en mycket viktig faktor för deras välbefinnande och trivsel. Alla djur trivdes i renlighet och vantrivdes uppenbarligen i smuts och under vanvård i övrigt. Enär cirkusföretagen levde ett liv i offentlighet samt hade publik både under dagarna och på kvällarna, vore allmänhetens uppmärksamhet mer än i någon annan bransch, som sysslade med djur, riktad på cirkusarnas sätt att sköta sina djur och den kondition, vari dessa djur befunde sig. Därest minsta tecken på vanvård skulle iakttagas vid en cirkus, skulle detta omedelbart resultera i en anmälan till vederbörande djurskyddsförening. Några sådana anmälningar hade emellertid, såvitt vore bekant, icke på långa tider drabbat någon svensk cirkus. Man torde därför kunna hortse

från faran av att speciellt cirkusdjuren skulle vara utsatta för dålig skötsel. Beträffande cirkusdressyren förhölle det sig så, att om dressören verkligen vore en fackman, vilken behandlade djuren med det tålmod och den sakkunskap, som vore erforderliga för att uppnå ett gott dressyrresultat, så utsattes icke dessa för någon som helst form av tortyr, plågor eller ens obehag. De cirkusdjur, som dresserades i Sverige, finge lära sig sina konster utan att alls några våldsmetoder komme till användning. I många fall, bland annat när det gällde schimpanser och sjölejon, vore dressyren en lek, därvid dressören byggde på djurens medfödda lekfullhet och härmningslust. Den omständigheten att djur *kunde* dresserades utan användande av våldsmetoder utgjorde ett bevis för att några sådana icke komme till användning. Transporterna av de förutnämnda på cirkus vanligast förekommande djuren innebure icke något obehag för desamma. Såsom betecknande kunde nämnas, att icke något enda skadefall hade inträffat vid en cirkus, som under en sommarsäsong kanske besökt ett sjuttio- eller åttiotal städer. Icke ens någon mindre olyckshändelse hade inträffat i samband med in- och urlastning av djuren vid järnvägskaajerna, trots att sådant arbete mycket ofta finge utföras i mörker och under i övrigt svåra förhållanden. Detta gällde såväl hästar som sebor, elefanter och nötkreatur. Djur, som fraktades i vagnar, märkte överhuvud taget icke något av transporter och resor. Det inträffade till och med ofta, att rovdjur födde ungar just under resorna, samt att de fortsatte att dia och fostra sina ungar, under det att cirkusen befunno sig på resa flera gånger i veckan. Företagen kontroll hade visat, att djuren vore så vana vid transporterna, att de, liksom cirkuspersonalen, även under resorna använde nattimmarna till vila. Naturligtvis måste man tillse, att djuren finge luft, ljus, foder och vatten, därest resorna bleve långa. Under förutsättning att så skedde, tillfogades cirkusdjuren inga som helst lidanden eller obehag av transporterna. Detta gällde både rovdjur, elefanter, sjölejon och andra djur. Det må här tilläggas, att Schumann i sitt tidigare, separata yttrande — under förklaring att han icke ansåge sig kompetent att uttala sig i alla olika avseenden — såsom sin uppfattning hade tillkännagivit, att han icke trodde på något direkt lidande för djuren om än kanske obehag i en del fall, särskilt då för rovdjuren som på grund av bristande utrymme vid transporter måste förvaras i måhända icke så rymliga burar som önskvärt vore.

En annan fråga, i vilken uttalande begärts, var den huruvida några av de djurslag, som kunde förekomma i dressyrnummer på cirkus, borde av hänsyn till djuren eller av andra orsaker förbjudas vid i Sverige förekommande cirkusar. Direktionsförbundet besvarade denna fråga med att framhålla att vissa djur på grund av sin storlek kunde anses direkt olämpliga för cirkustransporter. Detta gällde bl. a. giraffer, vilka till följd av sin nervösa natur dessutom vore så gott som omöjliga att dressera. Giraffer måste transporteras i specialbyggda vagnar, vari de under resorna icke hade möjlighet att stå upprätt i sin fulla längd. Flodhästar och noshörningar vore också olämpliga

såsom cirkusdjur, emedan de måste fraktas i speciella vagnar under resorna och därför icke kunde få tillfälle till erforderlig rörelse och motion. Noshörningar vore för övrigt icke dresserbara. Olämpliga såsom cirkusdjur vore vidare rävar, mårddjur, strutsar, hjortdjur, känguruer, rovfåglar m. m. samt andra säldjur än kaliforniska sjölejon. Det kan tilläggas, att Rhodin i sitt tidigare, separata svar även hänfört får, harar, en del mindre apor samt pelikanfåglar till kategorien olämpliga cirkusdjur, samt anfört att getter, svin, tamkatter, vargar, hyenor, gäss och pingviner väl ibland förekomme i dressyr, men att, även om dressyren ej innebure obehag för dessa djur, det kunde synas tämligen onödigt att medföra dem.

I hänvändelserna till cirkusföretagen hade särskild vikt lagts vid det för utredningen betydelsefulla spörsmålet, huruvida det vore praktiskt möjligt för de svenska cirkusföretagen — i betraktande bland annat av att de i så ringa utsträckning ägde egna djurgrupper och så gott som varje säsong plägade engagera olika, utländska cirkusar, dressörer eller artister tillhöriga djur jämte burar — att genomföra förbättringar med avseende å burarna för rovdjur, sjölejon, schimpanser, andra apor och hundar. Frågor hade därvid framställts beträffande *rovdjuren* huru stort utrymme per djur som skulle kunna erhållas och om vissa utbyggnader av burarna samt vattenbassänger för björnarna skulle kunna och hinna anordnas vid uppehållet på varje spelort; beträffande *sjölejonen* huruvida större vattenbassänger än för närvarande kunde åstadkommas samt om dessa djur även under transporter kunde erhålla vattenfyllda bassänger; beträffande *schimpanser, andra apor samt hundar* huruvida det vore möjligt att hålla större och bättre burar för dem med bättre anordningar än nu för motion och lek samt huruvida man skulle kunna och å varje spelort hinna anordna särskilt stora och likväl, med hänsyn till de olika klimatförhållandena under turnésäsongen april—september, tillfredsställande rastburar eller rastgårdar. Samtidigt hade framhållits såsom mycket värdefullt, om cirkusföretagen kunde komma med väl övervägda och detaljerade förslag i dessa och eventuellt andra hänseenden, såsom i fråga om ljustillförsel och ventilation m. m.

I sitt första svar — som i vissa avseenden avviker från det gemensamma svaret — anförde Schumann beträffande *rovdjuren* att, såvitt anginge av engagerade artister medförda burar, han ansåge, att cirkusdirektionerna icke kunde ingripa; de flesta burar hölle nog internationellt vedertagna mått: särskilda arrangemang med rastgårdar, bassänger och dylikt torde icke medhinnas vid så korta uppehåll, vanligen en eller två dagar, som i regel förekomme vid resande cirkusföretag. *Sjölejon* borde enligt uppgift icke transporteras i vattenfyllda bassänger. Frågan angående *schimpanserna* måste enligt Schumann besvaras med nej, när det gällde tältcirkusar; i fasta byggnader brukade de förvaras i uppvärmda klädloger och där få röra sig fritt vissa tider på dagen. *Mindre apor* brukade, enligt vad Schumann funnit, ha goda utrymmen i specialgjorda burvagnar, och *hundarna* förvarades i regel

i burar enligt engelska måttbestämmelser; såvitt Schumann förstode, funne hundarna sig väl till rätta i sina burar, då de efter repetitioner och rastningar självmant uppsökte desamma.

Rhodin hade i sitt separata svar, vartill direktionsförbundet i det gemensamma svaret hänvisade, bland annat framhållit, att förbättringar naturligtvis kunde åstadkommas beträffande djurens vård och sättet att transportera desamma. För *rovdjursburar* borde enligt direktionsförbundet fastställas ett minimimått på golvytan av förslagsvis 4 — för björnar dock 5 — kvadratmeter per fullvuxet djur. I burarnas tak borde finnas två gallerförsedda luckor för ljus och ventilation, när sidoluckorna hölles stängda. För björnar, framför allt isbjörnar, kunde man intill burens koppla en bassängvagn, vari djuren kunde erhålla tillgång till bad. För *sjölejon* kunde man anordna större bassängvagnar. Ett minimimått av omkring 4 kubikmeter per djur finge anses vara det normala. Att under transporter behålla vatten i sjölejonens bassänger vore också genomförbart, om man därvid hade dem fyllda t. ex. allenast till hälften. Större rastgårdar för rovdjur och apor skulle kunna åstadkommas, utan att detta behövde ha någon menlig inverkan på tiden för uppbyggandet av cirkusen i dess helhet. Apor borde få vistas i så stora vagnar, att plats funnes för olika redskap, t. ex. trapetser ävensom träd med grenar. Om ingen specialbyggd vagn för *mindre apor* medfördes, borde de å cirkusplatserna äga tillgång till rastgårdar av nät. Även för *hundar* borde rastgårdar byggas upp, så snart cirkusen vore installerad på en ny plats. Detta tillämpades för övrigt numera nästan undantagslöst. Skötseln av *schimpanser* vore mycket ömtålig. Några generella bestämmelser rörande sättet att sköta dessa djur kunde icke preciseras. En del schimpanser vore så väl aklimatiserade, att de till och med tålde vinterkyla. Andra schimpanser måste hållas i hög värme. De vårdare, som hade hand om schimpanser, brukade vara mycket skickliga på området. Djuren finge lagad mat och passades som små barn. Schimpanser kunde under gynnsamma väderleksförhållanden vistas ute i fria luften. Eljest höllos de i en speciellt inrättad vagn med luftkonditionering, vari halva utrymmet upptoges av ett rum, där djuren vistades om dagarna och kunde leka med små möbler, gungor, bollar m. m. Vagnens övriga utrymme brukade utgöras av en uppehållsplats för vårdaren, som alltid funnes i djurens närhet. Användandet av en sådan vagn borde föreskrivas såsom obligatoriskt, när en cirkus medförde schimpanser. Vagnen borde då också vara försedd med en glasvägg, som skilde djuren från publiken. Schimpanser vore nämligen ömtåliga och mottagliga för sjukdomar (infektioner, förkylningar) samt kunde dessutom lätt taga skada av sådant, som obetänksamma människor gärna stücke till dem. I de fasta cirkusbyggnaderna tilldelades ett »schimpansnummer» alltid ett helt omklädningsrum och man lade särskilt stor vikt vid att detta rum skulle vara varmt och dragfritt. I detta rum finge schimpanserna vistas och hade där även möjligheter till lek. Transportvagnar för djur byggdes icke numera utan att man toge

hänsyn till nödvändigheten av riklig ventilation och ljustillförsel. Förbättringar i sagda hänseenden kunde vidare utan större svårigheter företagas beträffande gamla vagnar. Luftgummihjul borde vara obligatoriska för alla djurvagnar.

Ett spørsmål, varom cirkusföretagen också uttalat sig, är, huruvida det kan anses möjligt att åstadkomma någon ändring i det förhållandet, att särskilt burdjuren i samband med transportererna måste vistas ganska länge i mörka och tillstängda förvaringsrum, samt huruvida det behöver dröja så länge som för närvarande, innan cirkusplatsen är ordnad så att burarna kunna öppnas. Direktionsförbundets yttrande i detta avseende går ut på dels att, därest djurvagnarna gjordes efter direktiv och lämnade föreskrifter samt godkändes av landets veterinärmyndigheter, så borde detta utgöra en fullständig garanti för att djuren icke transporterades i otidsenliga vagnar, och dels att inga skäl — utom eventuella tågförseningar — funnes för att man icke ofördröjligen efter ankomsten till en stad skulle kunna öppna och rengöra djurvagnarna samt utfodra djuren. I sitt separata, av direktionsförbundet åberopade yttrande har Rhodin framhållit att, om man, där transportererna icke skedde med extratåg, utverkade, att djur och stalltält fraktades med närmaste persontåg, åtskilliga timmars uppehåll i järnvägsvagnarna kunde undvikas, något som vore av vikt, även om djuren begagnade transporttiden till att sova. Vidare vore landsvägstransporter i hög grad ägnade att nedbringa transporttiden. I Schumanns första yttrande har vitsordats att, vad cirkusplatsernas iordningställande anginge, en hel del oförutsedda händelser eller svårigheter spelade in som kunde fördröja placeringen av djuren.

Direktionsförbundets medlemmar ha i sina yttranden förklarat sig villiga att underkasta sig alla skäligen bestämmelser och all den kontroll som kunde införas för att garantera den bästa möjliga behandling av cirkusdjuren samt lugna dem som misstänkte förekomsten av otillbörliga dressyrmeter. Där dressyr av olika djur förekomme i Sverige, borde denna dressyr övervakas av någon myndigheternas förtroendeman, som när som helst och utan föregående anmälan hade fri tillgång till stallar och dressyrlokaler. Regelbunden kontroll kunde också ske av djurens vård. En noggrann kontroll borde anordnas i fråga om alla till landet införda djur och äga rum innan cirkusturnéerna startade. De djur, som icke dresserats i Sverige utan infördes hit i dresserat skick, borde noga undersökas i fråga om kondition och välbefinnande. Inga djur, som ej vore dresserade, borde tillåtas vid cirkusarna med undantag eventuellt för krokodildjur, ormar och småapor samt för ungar, som vårdades tillsammans med modern, ävensom djur, vilka utgjorde reserver i medförda djurgrupper (en extra kamel eller liknande). Kontroll därutinnan borde ske på den plats, där vederbörande cirkus gäve sina första föreställningar för året. När en cirkus började sin turné på våren, borde djuren och vagnarna besiktigas och godkännas av ansvarig veterinär. En fortlöpande kontroll — gärna på cirkusföretagets egen bekostnad — i fråga

om djurens villkor och behandling borde äga rum under turnerandet i landet. Sålunda kunde tjänsteveterinärerna anlitas för besiktningar på de skilda platserna. Veterinär borde inneha befogenhet att, vid förekomst av vissa missförhållanden, med omedelbar verkan förbjuda vidare förevisning. I de fall, då svenska cirkusföretag engagerade utländska djurgrupper, kunde dessas ägare i förväg och i god tid underrättas om här i landet gällande förordningar. En god lösning på transportproblemet vore också att cirkusföretaget hade egna djurtransportvagnar med godkända mått etc., där djuren under turnerandet vore förvarade. En ytterst sträng kontroll vore nödvändig beträffande sådana utländska cirkusföretag, som ibland komme till Sverige för att här företaga egna turnéer. Det vore angeläget att kontroll skedde vid inresan och att de också på förhand erhöles kunskap om de bestämmelser som gälla här, och detta särskilt därför att dessa utländska företag i allmänhet vore benägna att medföra och förevisa icke dresserade menageridjur. Deras dressyrnummer borde granskas och deras transportmedel för djuren och burvagnarna borde godkännas endast om inga som helst anmärkningar kunde göras.

Till sist kan anmärkas att direktionsförbundets medlemmar beträffande 1916 års menageriförordning förklarar sig anse att densamma vore en utmärkt författning, enär den hindrade de i Sverige verksamma cirkusarna från att medföra odresserade djur, vilka ständigt och utan möjligheter till erforderlig motion förvarades i sina transportburar. Menageriförordningen — eventuellt kompletterad med särskilda föreskrifter rörande djurens vård och förvaring m. m. — utgjorde en fullt tillräcklig garanti för att inga cirkusdjur skulle bliva utsatta för vanskötsel, ångest eller annat lidande. Möjligen kunde förordningen skärpas så att endast för cirkus outhärliga djur bleve tillåtna.

B. Djur i zoologiska trädgårdar och liknande fasta anläggningar

Med benämningen zoologisk trädgård torde i allmänhet åsyftas varje park eller trädgårdslignande anläggning av viss betydenhet, där levande djur förvaras och förevisas. Utomlands förekomma en mångfald sådana anläggningar, som ofta äro väl och dyrbart inrättade samt försedda med rikhaltiga djurbestånd.

I vårt land finnes icke någon dylik anläggning, som beträffande antalet förekommande djurarter kan jämföras med de stora utländska motsvarigheterna på detta område. De svenska anläggningar, som närmast skulle kunna göra skäl för benämningen zoologisk trädgård, torde vara Skansen i Stockholm, den i annat sammanhang redan omnämnda Furuviksparken utanför Gävle och Skånes Djurpark i Höör. I den sistnämnda djurparken

förevisas endast djur, som tillhöra den nordiska faunan. Detta gäller som bekant icke utan undantag Skansen. Landets största samling av i främmande länder hemmahörande djur befinner sig dock i Furuviksparken.

Förutom i nyssnämnda djurparker förevisas ett större eller mindre antal i Sverige eller utomlands hemmahörande djur i en del svenska folkparker, varav Eskilstuna Folkets Park torde vara den på detta område dominerande. Dessutom förekommer det, att man i en eller annan stadspark eller liknande håller ett antal djur, dock företrädesvis fåglar, till allmänhetens beskådande. Förekomsten därav är emellertid, om man bortser från svandammar och andra anläggningar med simfåglar, tämlingen ringa.

Enligt tillgängliga uppgifter synas de djurslag, som för närvarande bruka förevisas på Skansen samt i Furuviksparken, Skånes Djurpark och Eskilstuna Folkets Park begränsa sig till följande, nämligen apor, tamkatter, lodjur, mårdar, illrar, grävlingar, järvar, uttrar, vargar, rävar, tvätbjörnar, brunbjörnar, isbjörnar, egentliga sälar, sjölejon, indiska elefanter, tamhästar, sebror, åsnor, tamsvin, vildsvin, guanacoer, lamadjur, kronhjortar, sikahjortar, dovhjortar, renar, älgar, rådjur, indiska bufflar, visenter, bisonoxar, jakar, kor av fjällras, manfår, s. k. utgångsfår, persianfår, schweiziska alpgetter, tamgetter, dvärggetter, krävgaseller, gnuantiloper, hjortantiloper, harar, kaniner, möss, piggsvin, sumpbävvar (nutria), marsvin, känguruer, korpar, vävare, finkar, bladfåglar, tukaner, kattugglor, uvar, papegojor, duvor, duvhökar, vråkar, fiskgjusar, fasaner, påfåglar, kalkoner, andra hönsfåglar, tranor, storkar, hägrar, flamingoer, svanar, gäss, änder, ankor, pingviner, sköldpaddor och en del fiskar.

Genom personliga besök samt genom skriftliga förfrågningar hos Furuviksparken, Skånes Djurpark och Eskilstuna Folkets Park har inhämtats, att förvaringsförhållandena för de därstädes och å Skansen förekommande djuren erbjuda en rik variation, främst beroende på vilka djurarter, som förevisas, men dessutom på grund av olika resurser och den utsträckning, vari dessa blivit tagna i anspråk. Beträffande apor synes det förhålla sig så att åtskilliga av dem i ett par djurparker sommartid hållas i frianläggningar eller utomhus befintliga burar, vilka stå i förbindelse med burarna i det hus, vari djuren förvaras vintertid. Ätminstone på Skansen förefaller det emellertid som om en del apor ständigt förvaras i sina inomhusburar. Den största frianläggningen för apor, vilken befinner sig i Furuviksparken, uppgives vara rund och mäta 20 m i diameter samt vara försedd med stenparti och resta torra träd för klättring ävensom vattenledning med en liten bassäng. Bland de minsta apoburarna i omförmälda djurparker kan nämnas en bur, som hade en golvyta om uppskattningsvis 1,50 m × 2,50 m samt en höjd om knappt 2 m. I denna bur förevisades en markatta. Rovdjuren synas hela året vara förvarade i frianläggningar eller utomhus anordnade burar, vari de äga tillträde till grottor o. dyl. De egentliga sälarna, vilka endast förekomma på Skansen, påträffas också hela året i sina med stora vattenbassänger försedda frianläggningar.

Furuviksparkens tre sjölejon finnas enligt uppgift från mitten av maj till slutet av oktober i en frianläggning med en vattenbassäng om 8 m × 15 m samt den övriga delen av året i ett med vattenbassäng försett inomhusutrymme. Skansens och Furuviksparkens indiska elefanter förvaras omväxlande i en utomhus belägen inhägnad och i ett djurhus. Dessutom få de företaga motionspromenader i vederbörande djurpark. Furuviksparkens sebror, bisonoxar, jakar, krävgaseller, gnuantiloper och hjortantiloper finnas hela året inom inhägnade utomhusområden, vilka i storlek variera mellan 150 och 1.000 kvm och varest de äga tillträde till vintertid elektriskt uppvärmda lador. En del av djuren hållas under den kallaste delen av vintern instängda i dessa lador. Andra djur, t. ex. de indiska bufflarna, förvaras under sommaren på motsvarande sätt som nyssnämnda djur men stå under vintern på stall. De hjortdjur, som förekomma i de olika djurparkerna, förefalla att hela året ha ungefär samma förvaringsförhållanden som Furuviksparkens sebror, bisonoxar etc. Detta gäller också vissa andra djurslag. En del exotiska fåglar hållas ständigt i inomhusburar. Detta synes t. ex. gälla alla de fåglar, som finnas i Skansens djurhus. Andra fåglar hållas sommartid i frianläggningar eller burar utomhus och få endast tillbringa vintern i ett djurhus. Slutligen förekommer det även bland fåglarna att vissa av dem tillbringa hela året i det fria.

KAPITEL VI

Några allmänna synpunkter på djuren med särskilt avseende å deras mottaglighet för lidande

Vid en djurskyddslagstiftning är det uppenbarligen av största betydelse att äga kännedom om djuren, deras vanor och behov, deras känslighet gentemot omgivningen och för den behandling som de i olika avseenden kunna underkastas.

Den vägledande grundregeln för det lagstadgade djurskyddet är i den svenska lagen om djurskydd uttryckt så, att djur skall behandlas väl och såvitt möjligt skyddas mot lidande. Härvid åsyftas allt slags lidande, icke blott fysiskt utan även psykiskt sådant. Detta torde följa redan därav att det är svårt för att icke säga omöjligt att strängt skilja på fysiskt och psykiskt lidande.

Lidandet, sådant människan genom sig själv känner detsamma, har många sätt att ge sig tillkänna, liksom också vitt skilda grader i fråga om intensitet. Trots det sammanhang och den växelverkan som ständigt förefinnes mellan det inslag i vår konstitution som vi beteckna såsom det fysiska, å ena, samt det som vi kalla det psykiska, å andra sidan, framstår lidandet många gånger för oss såsom kroppsligt, i det att det psykiska momentet i detsamma träder i bakgrunden. Vi tala om kroppsliga krämpor och smärtor såsom följer av organiska sjukdomar, misshandel, hunger, köld o. s. v. Men människan känner också ett lidande av helt annat slag, som för henne närmast ter sig såsom rent psykiskt. Det kan växla från lättare former av olust till den djupaste förtvivlan. För att klargöra vad som i det sistnämnda avseendet åsyftas är det nog att såsom exempel nämna sådana själstillstånd som oro för morgondagen, fruktan för en avlägsnare framtid och vad den kan medföra, längtan och saknad med tanke på framfarna dagar, sorg, grämelse och grubbel över en tröstlös belägenhet. Det är människans tanke- och reflexionsförmåga, hennes förmåga att minnas och fantisera, hennes medvetande i dess högsta funktioner, som öppna vägen för dylika yttringar av lidande.

Frågan i nu förevarande sammanhang blir: I vilken utsträckning bör man i människans förhållande till djuren räkna med att djurens konstitution gör dem mer eller mindre känsliga för den behandling, som de få undergå, samt mottagliga för lidande — respektive olust eller obehag — av ett eller annat slag, högre eller lägre grad?

1. Olika åsikter och forskningsmetoder

En fullständig och säker kunskap om djuren och deras livsbetingelser står, trots att människan under årtusenden ägnat detta ämne ett oavlåttligt intresse, ej till buds ännu den dag som är. I all synnerhet gäller detta djurens psykiska egenskaper, vilkas högre eller lägre utvecklingsgrad är mycket omstridd.

De mest olika uppfattningar ha haft sina förespråkare. En vanlig måttstock har därvid varit den, som för människan ter sig som den mest naturliga, nämligen jämförelsen med människan själv. Från religiöst betonade utgångspunkter ha djuren placerats på ett helt annat plan, i en helt annan och lägre livssfär än människan. Å andra sidan ha de ibland både fruktats och dyrkats såsom högre väsen, som skulle besitta hemlighetsfulla krafter över vilka människan icke förfogar. Även bland företrädarna för den forskning, som sökt bygga på mer eller mindre kritiska överväganden och iakttagelser i sinnevärlden, ha vitt skilda åsiktsriktningar kommit till uttryck. Den på 1600-talet verkande filosofen Cartesius och hans anhängare lärde, att djuren ingenting annat vore än mer eller mindre komplicerade maskiner, vilka fungerade rent automatiskt. Liknande meningar hade uttalats redan av vissa filosofer inom antiken. Men även en helt annan uppfattning hade århundraden före vår tideräknings början förkunnats. Sålunda gav Aristoteles uttryck åt den åsikten, att det råder blott en större eller mindre gradskillnad, icke en väsensolikhet, mellan djur och människa och att de högst stående djuren i psykiskt hänseende stå människan tämligen nära. I senare tid har åsikten om ett släktskapsförhållande funnit ett utomordentligt stöd i Darwins under förra århundradet utvecklade läror, vilka åstadkommo ett vetenskapligt genombrott, i det att de på ett tillsynes varaktigt sätt befäste uppfattningen om ett genetiskt samband mellan alla jordevarelser. Därmed är emellertid intet verkligt svar givet på de frågor det här gäller. Ty även om man anser sig kunna utgå ifrån att djuren och människorna tillhöra en och samma genetiska enhet, inom vilken människan befinner sig på ett plan, som hon ur sin synpunkt gärna betraktar som det högsta och »nedanför» vilket djuren bilda en serie av skilda utvecklingsgrader — med förgreningar åt olika håll — så kvarstå dock alltjämt, trots stora vetenskapliga framsteg, de gamla stridsfrågorna om djurens och de olika arternas »högre» eller »lägre» plats på skalan i stor utsträckning olösta.

I anslutning till det nyss sagda må erinras om vad professorn V. Leche — artikel »Djurpsykologien» i Nordisk familjebok 1923 band 35 spalt 347 o. f. — anfört i fråga om de vid jämförelser mellan djur och människor brukliga beteckningarna »högre» och »lägre», nämligen att det »bör ihågkommas, att vi knappast äro berättigade att uppfatta djurens psyke som en ofullständig eller bristfällig mänsklig sådan; kanske är den ej lägre, utan blott en annan. Djurpsyken är givetvis i och för sig fullkomliga, enär den är avpassad till sina egna, för djuret specifika funktioner». Dessa synpunkter torde äga en viss

giltighet även när det gäller en jämförelse mellan djurs och människors olika kroppsliga strukturer. Människan har icke i alla avseenden försteget. Många djur ha t. ex. effektivare organ för syn, hörsel eller lukt och för färdigheter av olika slag.

Den i citatet gjorda antydning att djurpsyken kanske i själva verket är »en annan» än den mänskliga berör ett spörsmål av stor betydelse för den vetenskapliga metodiken. Egentligen vet ju en människa aldrig, hur en annan varelse — människa eller djur — uppfattar, tänker, känner, lider o. s. v. Endast genom intrycket av vad hon själv i psykiskt hänseende erfar eller tror sig erfara i den ena och andra situationen kan människan göra sig en föreställning om vad den andra varelsen erfar i en liknande situation. För att den föreställning om saken, som på detta sätt erhålles, skall vara något så när riktig, är det uppenbarligen ett nödvändigt villkor, att de psykiska förutsättningarna ej äro alltför olikartade. Skulle det förhålla sig så, att djurets psyke är helt annorlunda än människans, så finns det ju inga tillförlitliga jämförelsepunkter. Att t. ex. det yttre beteendet hos båda är lika, behöver då ej alls betyda, att den samtida inre, psykiska processen är densamma. De vanskligheter som sålunda vidlåda jämförelser av ifrågakvarande slag och som naturligtvis göra sig med särskild styrka gällande, då fråga är om att jämföra människan med djuren — vilka ju sakna möjlighet att meddela sina intryck — ha föranlett att man till och med ställt i fråga, om det överhuvud är möjligt att idka djurpsykologi som vetenskap. Leche har i sin förutnämnda artikel yttrat sig härom och för sin del uttalat, att en psykologisk tolkning av djurens beteende genom analogislut dock är i vetenskapligt avseende lika berättigad, som när det gäller våra medmänniskors, barns eller sinnessjukas psyke. »Sedan länge», anför Leche vidare, »har den jämförande psykologien använt två metoder: Den uppåtstigande eller fysiologiska metoden, som utgår från de lägre djuren och söker lämna en rent mekanisk förklaring av företeelserna, och den nedåtstigande eller psykologiska metoden, som tar människan till utgångspunkt och försöker att hos djuret återfinna de reaktioner, som äro analoga med dem, som åtfölja de ifrågakvarande medvetenhetstillstånden. Båda dessa metoder äro berättigade. Hos de lägre djuren har den fysiologiska, hos de högre den psykologiska visat sig vara den mest givande».

Det nära till hands liggande sätt att jämföra djur med människor, som är utmärkande för den nämnda så kallade psykologiska metoden, är naturligtvis ingalunda endast vetenskapen förbehållet. Hos den mer eller mindre primitiva människan finns i allmänhet en naiv benägenhet att med fantasiens hjälp uppfatta omgivningen och framför allt de levande varelserna i enlighet med sitt eget väsen. I sagorna tänka och tala både djur och döda ting på mänskligt vis, men även i det verkliga livet tillämpar människan i stor utsträckning, oftast kanske spontant och omedvetet, satsen att man genom sig själv känner andra. Det faller sig ganska naturligt att i djurens åtbörder

och beteenden se uttryck för sådana känslor och tankar som ligga till grund för motsvarande åtbörder och beteenden hos människan själv, och man föreställer sig lätt, att ett djur, då det t. ex. står inför en fara eller räddas ur en sådan, känner fruktan eller tacksamhet på mänskligt sätt. Även högre etiska motiv kunna i dylika sammanhang tillskrivas djuren. För icke längesedan kunde man i en tidskrift läsa en berättelse ur levande livet om en hund, som ansågs ha visat prov på såväl anmärkningsvärd tankeförmåga som berömvärd plikttrohet. Han kunde aldrig förmås att svika sin »självpåtagna plikt» att stanna hemma och vakta, när eljest alla lämnade gården. En gång, när det var midsommardans i en granngård och alla andra voro där, satt hunden ensam hemma utanför huset och vaktade, och en medlem av familjen försökte förgäves med lock och pock att få honom med till festplatsen. »Honom kunde inga skalkar locka bort från plikten.» I berättelsen förekom ingen antydning om den möjlighet, som väl i alla fall förelåg, att det kunde finnas någon annan orsak till hundens obenägenhet att flytta på sig än en självuppoffrande ansvarskänsla, som överträffade till och med husbondfolkets egen omtänksamhet. Djuranekdoter och djurskildringar av samma slag som den nyss återgivna finnas, som var och en vet, i överflödande mängd. Oftast är det omöjligt att kontrollera det mången gång knapphändigt beskrivna yttre händelseförloppet, och den ännu större svårigheten att med någon säkerhet bedöma de psykiska processer hos djuret, som motsvara detta händelseförlopp, är påtaglig.

Ett är emellertid visst, det förefinnes på många håll i det allmänna tänkesättet en merendels av stark känsla för djuren ledd tendens att i ytterlig grad tillägga dem mänskliga egenskaper. Alldeles godtyckligt, ehuru i god tro, tolkar man antropomorfistiskt ett givet händelseförlopp eller en viss i en djurhistoria skildrad situation i önskad riktning genom att däri inlägga mänskliga känslor och motiv hos djuren och utbrister sedan triumferande: Må den, som icke tror, bevisa motsatsen! Då ett sådant motsatsbevis av strängt bindande verkan ju sällan kan på vetenskapens hittills uppnådda ståndpunkt åstadkommas eller i allt fall ej är för lekmannen lätt tillgängligt, anser man sig ha lagt ännu ett vägande argument till många tidigare för en sådan behandling av djuren som motsvarar den höga värdesättning av deras själsenskaper som man gärna vill förfäktas.

Det är tydligt, att den psykologiska metoden, på antytt sätt använd till vardags av en okritisk allmänhet, lämnar det mest vidsträckta spelrum för tendensen att förmänskliga djuren. Mera förvånande kan det förefalla, att vetenskapen själv stundom låtit sig förledas att på ganska lösa grunder draga synnerligen vittgående slutsatser i antropomorfistisk riktning. Vilken av de jämförande metoderna forskningen än begagnar, måste ju ett grundläggande led i arbetet vara så tillförlitliga iakttagelser som möjligt av djuren och deras beteenden. Dessa iakttagelser kunna avse djurens uppträdande i naturen eller i fångenskap, de kunna göras med eller utan påverkan från männi-

skans sida genom dressyr, med eller utan användande av särskilt tillrättlagda situationer, t. ex. placering utom räckhåll för djuret av lockande föda för att utröna djurets förmåga att behärska situationen och bemäktiga sig det åtrådda. Mot experiment av detta slag kan invändas dels att djuren därvid stundom försättas i ovanliga och för deras natur främmande situationer, varför utgången kan bli missvisande, och dels att resultatet kan äventyras därigenom att i experimentet lätt kan intränga något icke åsyftat moment av dressyr. Belysande i dessa avseenden äro de händelser, som i början av innevarande sekel utspelades i Tyskland i samband med experiment, företagna med hästar, vilka man tillskrev utomordentliga förståndsprestationer. Vad som förekom ådagalägger, vilken förmåga att göra sig gällande även i vetenskapliga kretsar som den antropomorfistiska inriktningen den gången visade sig besitta samt hur stor försiktighet som måste iakttagas vid experimentens utförande och bedömande. Dessutom är det för denna utredning av intresse så till vida, att det antagligen innefattar ett exempel på vad man kan kalla självdressyr å djurets sida. Hästarna undervisades ungefär som skolbarn. Enligt särskilda system hade de att angiva åsyftad bokstav eller siffra genom stampningar med hovarna. Man trodde sig kunna konstatera, att det visat sig vara möjligt för ett sådant djur som hästen att lära sig räkna och läsa, att uppfatta och besvara frågor av olika slag, att känna till mynt och spelkort, att förstå visarnas ställning på klockan, att begripa sig på och uttrycka sin åsikt om musik o. s. v. I fråga om räkning stannade det icke vid enklare saker; man påstod att vissa hästar kunde i huvudet draga rötterna ur flersiffriga tal. Äktheten av de uppnådda prestationerna drogs naturligtvis i tvivelsmål av många. Det låg också nära till hands att tänka på de tricks av olika slag, med vilkas hjälp man vid offentliga föreläsningar kan få djur att framstå såsom räknekunniga eller skenbart avvinna dem andra förståndsprestationer. Frågan ansågs vara av så stor betydelse, att man tillsatte en kommission för att studera saken; det gällde den av hästarna, som är känd under namnet »Kloke Hans». I kommissionen funnos experter på hästar och dressyrteknik samt representanter för olika vetenskapsgrenar, såsom zoologi, hippologi och psykologi. Man kom till det resultatet, att det var uteslutet, att hästens prestationer berodde på tricks; inte heller kunde man finna, att någon oavsiktlig teckengivning förekommit. Emellertid dröjde det icke länge förrän genom en ny vetenskaplig kommission under ledning av professorn Carl Stumpf ansågs ådagalagt, att ingen som helst tankeverksamhet låg till grund för hästens prestationer, vilka måste äga någon annan förklaringsgrund. Den sannolikaste förklaringen torde väl vara den, som Stumpf i sitt utlåtande uttryckte så att hästen måste vid räkneundervisningen ha under stampandet med hoven lärt sig att allt noggrannare beakta de små förändringar i kroppshållningen, med vilka läraren omedvetet följde sitt eget tänkande, och att utnyttja dessa som sluttecken. Är Stumpfs antagande riktigt, kan ju en drivfjäder till denna i och för sig anmärkningsvärda

självverksamhet hos hästen ha varit den uppmuntran, som vid undervisningen kom honom till del i form av morötter m. m. I sitt uttalande drog Stumpf den slutsatsen, att när det tålmodiga och mångåriga arbete, som genom detta storstilade experiment ägnats denna häst, icke kunnat framlocka något spår av begreppsmässigt tänkande, så vore det gamla påståendet, att djuren vore oförmögna att tänka, bekräftat ända upp till utvecklingsstadiet hovdjur.

Professorn David Katz framhåller i sitt arbete »Människor och djur» (svensk upplaga 1938), att den antropomorfistiska tendensen ganska länge påverkat den vetenskapliga forskningen: »Det var den antropomorfistiska uppfattningen, som lånade ett villigt öra åt fullständigt obestyrkta djurhistorier och som utnyttjade djuranekdoter som material för att bygga en lära om djursjälens. Det är allmänt känt, att djuranekdoten som en fullt användbar grundval för djurpsykologisk kunskap har hållit sig ända in i Darwins, Lubbocks, Romanes' och Brehms skrifter. Många från anekdoter lånade djurbeteenden trodde man så fast på, att de till och med trängde in i ordspråken. Anekdoterna ha emellertid visat sig vara fullständigt ogrundade». Såsom ett exempel på vad han betecknar som »den antropomorfistiska faran» återger Katz följande citat ur en äldre upplaga (1876) av Brehms »Djurens liv»: »Däggdjuret har minne, förstånd och känsla och har därjämte ofta en mycket tydligt utpräglad karaktär. Det har förmåga att kunna skilja eller hålla isär. Det har tids-, rums-, färg- och tonsinne samt kunskaps-, omdömes- och slutledningsförmåga. Det uppfattar faror och kan tänka på medlet att undgå dem. Det visar böjelse och avsky, kärlek till anhöriga och ungar, tacksamhet, trohet, aktning och förakt, vrede och mildhet, ärlighet och förslagenhet. Det kloka djuret räknar, tänker och överväger, innan det handlar. Det känslofulla sätter medvetet in frihet och liv för att tillfredsställa sin inre trängtan. Djuret har en mycket hög uppfattning om sällskaplighet och offerar sig för det gemensamma bästa. Det övervinner begär och lidelser och lär sig behärskning men visar även självständig vilja och viljekraft». Katz anmärker för egen del, att det icke är av behovet påkallat att påvisa de delar i denna skildring av däggdjuren, där Brehm har misstagit sig.

Det är naturligt, att forskningen reagerat mot ett förmänskligande av djuren av sådant slag som i det nyss återgivna citatet samt att avslöjandet av de fel, som förekommit vid experiment med hästar och andra djur, varit i hög grad ägnat att mana till försiktighet. Det torde kunna sägas, att den kritiska inställningen mot den psykologiska metoden vid utforskandet av djurens väsen alltmör gjort sig gällande. I alla händelser har under de senaste decennierna en ny vetenskapsgren kommit i förgrunden. Den benämnes etologi och dess föremål är studiet av djurens beteenden och levnadssätt. Dess betydelse och hittills uppnådda resultat, då det gäller bedömningen av djurens psykiska egenskaper, skall i det följande något närmare beröras.

2. Lagstiftningens problem och metod

Att nå en så fullständig och exakt kunskap som möjligt om djurens fysiska och psykiska konstitution är ett mål för den vetenskapliga forskningen, till vilket vägen ännu torde vara lång. Naturvetenskapen har sig ingen tidsfrist förelagd. Den kan arbeta på lång sikt, och dess skyldighet är framför allt att upprätthålla de strängaste krav på noggrannhet och sanningsvärde. För lagstiftningen gälla andra villkor. Naturligtvis ej i den meningen, att dess behov av en allsidig och säker kunskap skulle vara mindre. Olikheten ligger däri att lagstiftningen icke kan ställa sig avvaktande och avbida vetenskapens framsteg. Den måste, så gott det låter sig göra, utan uppskov gå till verket. Därav följer att den vid varje tidpunkt i kunskapsväg måste åtnöjas med något vida anspråkslösare än det mål i fjärran, mot vilket vetenskapen skrider fram. Den är med andra ord tid efter annan hänvisad till att bygga sina antaganden på vad man brukar kalla »vetenskapens nuvarande ståndpunkt», i fullt medvetande om den osäkerhet och begränsning som äro förknippade med en sådan av omständigheterna framtvungad kompromiss.

Att nyss berörda förhållande innebär en svårighet för lagstiftningen är tydligt. Vid en djurskyddslagstiftning som den nu ifrågavarande, vilken berör sådana områden som vilda djurs hållande i fångenskap och deras dresstyr m. m., äro frågorna om djurens psykiska egenskaper och utvecklingsgrad särskilt betydelsefulla. Hur skall då vid lagstiftningen förfaras, om inga efter vetenskaplig måttstock alldeles säkra svar stå att erhålla på dessa frågor? Mången vill kanske göra gällande, att lagstiftaren i detta läge är skyldig att — intill gränsen för vad vetenskapen för närvarande kan i sträng mening bevisa — handla i enlighet med en extremt antropomorfistisk åskådning och förutsätta den största tänkbara mottaglighet för psykiskt lidande hos djuren. En annan inställning till saken kan tänkas vara att det, så länge vetenskaplig visshet icke står till buds, är försvarligt att hålla sina antaganden om djurens mottaglighet för psykiskt lidande så mycket som möjligt i underkant. Uppenbarligen är varken det ena eller det andra av dessa alternativ tillfredsställande. Båda skulle efter all sannolikhet föra till oriktiga, för att ej säga orimliga resultat. Dessbättre ligger saken knappast så till att det är vare sig tillbörligt eller nödvändigt att på dylikt sätt träffa ett val mellan ytterligheter.

Det synes till en början vara fullt befogat att på rent formella grunder tillbakavisa varje anspråk på att den ena eller andra åsikten, det ena eller andra önskemålet utan vidare skulle äga att räkna sig utan prutmån till godo det förhållandet, att hittills uppnådda vetenskapliga resultat icke kunna betecknas såsom fullständiga eller oomtvistliga. Ingen logisk nödvändighet bjuder, att frånvaron av full visshet skulle leda till att man böjer sig just för den åsikt som, själv utan bärande bevis för sina påståenden, tillägger djuren ett väl tilltaget mått av mänskliga egenskaper. Ej heller lär det finnas någon oskriven lag att den, som påstår djuren vara i mycket hög grad okänsliga

för lidande, har någon ovillkorlig rätt att bli trodd endast därför att det kan vara omöjligt att framlägga bindande bevis för motsatsen.

En helt annan sak, som icke får förbises, är att det för en djurskyddslagstiftning uppställda målet, en fullt försvarlig och tillfredsställande behandling av djuren, kan göra det nödvändigt att i valet mellan olika ståndpunkter för säkerhets skull giva ett visst företräde åt sådana antaganden som äro till djurens favör. Detta får då ske inom rimliga och förnuftiga gränser och under hänsynstagande till den relativa visshet eller sannolikhet, som i det närvarande läget föreligger, och utgör ej något godkännande av ett ohemult krav från ena eller andra hållet att få sin mening erkänd endast av den anledningen att motsidan icke — lika litet som man själv — kan åberopa vetenskaplig bevisning för sin ståndpunkt.

Det bör i detta sammanhang också uppmärksammas, att det ingalunda alltid är till djurens bästa, om deras läraktighet och psykiska utvecklingsgrad över huvud överskattas. Vid all djurdressyr exempelvis — såväl den lekmanamässiga för hemmabruk som den yrkesmässiga — leder det lätt till onödigt lidande för ett djur, om dressören medvetet eller omedvetet behandlar detsamma som om det hade större förmåga att uppfatta saksammanhanget i olika situationer än det verkligen har. Det förbises sålunda vid en bestraffning av djuret alltför ofta, att den är förfelad och kan innebära en grymhet, om den ej äger rum i sådant samband med det beteende, som skall bestraffas, att djuret har någon möjlighet att taga lärdom av sammanhanget. Och en dressör, som — under förmenande att djuret bara är gestörtigt, då det i själva verket endast är olärtigt — med piskan försöker få ett djur att utföra vad han önskar, är icke mindre grym än den körkarl som slår dragdjuret därför att han icke inser eller vill inse, att lasset är för tungt. På det hela taget torde här som annars den satsen gälla, att all såväl överskattning som underskattning egentligen är av ondo och lätt kan leda till obehag för den det gäller. I längden torde det vara endast till fördel för djuren själva, om de i olika avseenden bedömas så sakkunnigt och realistiskt som möjligt.

Vad lagstiftningen i förevarande hänseende har att eftersträva — i brist på en i allo klar och preciserad bestämning — synes vara en arbetshypotes i fråga om djurens utrustning med hänsyn till deras mottaglighet för lidande och olust, så avvägd och försedd med sådana säkerhetsmarginaler att, om den följes, det å ena sidan praktiskt taget ej behöver befaras, att djurskyddsintresset otillbörligen åsidosättes, men att, å andra sidan det mått av ovisshet rörande djurens sagda utrustning, som är för handen, ej behöver leda till mer eller mindre orimliga och verklighetsfrämmande hänsynstaganden. Det hittills sammanbragta kunskapsmaterial, som vetenskapen kan erbjuda såsom grundval för en sådan arbetshypotes, är ej obetydligt. Det är resultatet av människosläktets under århundraden gjorda rön och erfarenheter samt därpå byggda antaganden och slutsatser. Såsom ovan antytts, har det stått

strid om såväl de nådda resultaten som forskningsmetoderna. Att uppställa en arbetshypotes av den beskaffenhet som sagts är därför en vansklig uppgift, som dock måste försökas. Det är endast naturligt, om vetenskapens senaste resultat och modernaste arbetsmetoder därvid tillerkännas ett dominerande inflytande. Men detta torde långtifrån behöva innebära att det skulle vara på sin plats eller ens vara möjligt att helt bortse från den kunskap som, med vaken kritik, kan hämtas ur vad en äldre forskning på sina vägar åstadkommit. Det synes icke vara utsiktslöst att i allt det samlade material — gammalt och nytt — vilket står till förfogande urskilja vissa huvudlinjer, som i väsentliga stycken peka i en och samma riktning och som kunna tjäna syftet att uppställa antaganden, vilka till nöds uppfylla de önskemål som i det föregående angivits.

3. Djurens värld — människans värld

Ur vissa synpunkter kan det förvåna, att tendensen att förmänskliga djuren kommit att i den utsträckning som fallet är påverka många människors inställning till dem. Ty det kan knappast förnekas, att en mängd yttre fakta och omständigheter i och för sig, som sammanhånga med djurs och människors levnadsförhållanden och som var och en har möjlighet att iakttaga, närmast kunde förväntas leda åskådningen i en helt annan riktning.

Det förhållandet att varje levande varelse, människa såväl som djur, alltefter artens eller individens speciella utrustning och egenskaper står i ett visst särpräglat förhållande till den omgivning, vari varelsen befinner sig, och sålunda uppmärksammar eller träder i förbindelse blott med vissa element i denna omgivning brukar betecknas med uttrycket att arten respektive varelsen har sin särskilda »omvärld». Denna behöver alltså icke alls sammanfalla med den verkliga omgivningen och naturligtvis ej heller med de många olika »omvärldar», vari andra varelser i precis samma omgivning kunna i den anförda bemärkelsen sägas leva till följd av den utrustning och de egenskaper, som äro för dem utmärkande. Den holländske professorn F. J. J. Buytendijk har i sitt arbete »Hundens psykologi» (svensk upplaga 1937) i följande ordalag målat ett litet avsnitt av hundens värld: »Vårt rum, d. v. s. det rum vari vi leva, är uppbyggt med synsinnet. Det är framför allt tack vare ögat vi kunna skilja på framför och baktill, ovanpå och under. Vi ordna föremålen i ett rum, blommorna i en trädgård på sådant sätt att ögat får en överblick av dem och att vi genom synförminnelsen skola kunna finna oss till rätta. Om vi fatta detta klart och tydligt, så inse vi på vilket absolut olika sätt hunden upplever våra mänskliga omgivningar. Han lever framför allt i en värld av lukter. Alldeles som för oss ett ting säger mera för ögat än ett annat, tränger sig på vårt medvetande och därigenom behärskar bilden av omgivningarna, bör det för hunden finnas verkliga torn av lukt, vida slätter av lukt, som spela en avgörande roll för hans orientering. Låt oss slut-

ligen komma ihåg att hunden springer på fyra ben och håller huvudet tätt intill marken. Vi kunna därför icke föreställa oss hundens synkrets, såvida vi icke själva röra oss på händer och knän och hålla huvudet intill marken. Vi äga en helt olika kroppslig struktur, och följaktligen blir synfältet, där föremålen ha sin plats, ett helt annat.»

Hunden torde väl vara det djur som i högre grad än något annat, även bland de domesticerade, kommer människan nära i hennes dagliga liv och har sin tillvaro i samma omgivning som människan. Men vilken stor skillnad förefaller det ändock ej att vara mellan de olika omvärldar, vari människan och hunden dväljas. Den iakttagare, som ser blott till vad för ögonen är, kan i alla händelser knappast få någon annan uppfattning än att hunden i själva verket — all tillgivenhet och all följsamhet till trots — står på det hela taget fullkomligt främmande och oförstående icke blott för den ur mänsklig synpunkt sett egentliga innebörden och betydelsen hos de flesta av de föremål, som fylla omgivningen, och av de händelser, som där utspelas, utan också för det allra mesta av de tankar och intressen, de fröjder och sorger, som upptaga människan.

Vill man göra en summarisk jämförelse mellan vad man sammanfattningsvis kan kalla djurens värld, å ena, samt människans värld, å andra sidan, och därvid närmast tänker på de i naturen fritt levande djuren, så framstår den oerhörda olikheten kanske än tydligare. Människoaporna i Afrikas urskogar, d. v. s. djur som i allmänhet bruka tilldelas rangplatsen »människan närmast», och alla övriga arter nedåt inom djurserien kvarstå synbarligen alltjämt på ungefär samma primitiva nivå som den där de befunnit sig sedan årtusenden tillbaka. Hos dem finnes ingen som helst motsvarighet till den andliga och materiella kulturutveckling, som mänskligheten sedan urminnes tider undergått. Idéernas värld — religion och vetenskap, konst och litteratur o. s. v. — utgör en livssfär som är för djuren helt främmande. En utredning av alla de samverkande orsakerna till detta förhållande, vars påtaglighet torde vara oomtvistlig, skulle förvisso vara ett invecklat företag. Men eftertanken kan icke avhålla sig från att gå i den riktningen, att det i varje fall på det närmaste sammanhänger med varelsernas egen konstitution. För en naturlig uppfattning ter det sig väl närmast såsom en alltför grotesk möjlighet, om man skulle ha att räkna med att inom de högre djurens kroppsliga höljen dolde sig ett väl utvecklat, om människopsyken påminnande själsliv, vilket emellertid vore fånget i sitt skal och på det hela taget saknade uttrycksmöjligheter och verklig betydelse till följd av fysiska band och bojor.

Något som i särskild grad inbjuder till reflexioner av nyss antytt slag är den företeelse i människans värld som människospråket med dess snart sagt oändliga rikedom på uttrycksmöjligheter utgör jämfört med de efter allt att döma vida mer begränsade uttrycksmedel, som stå djuren till buds. Ordet, det talade och det skrivna, synes tydligare än allt annat vittna om människans högre andliga krafter, samtidigt som det naturligtvis varit och är en

oumbärlig hävstång för den kraftutveckling som hela kulturarbetet kräver. Att det i djurens värld, hos den ena eller andra djurarten, skulle finnas någon motsvarighet i egentlig mening till människans tungomål, torde få anses uteslutet. I varje fall lär det icke hittills ha lyckats för vare sig äldre eller nyare forskning att upptäcka någon sådan. Djurens naturliga »språk» — om man vill använda denna beteckning, som då ej avser sådana kvasispråkliga företeelser som att en del papegojor kunna härma mänskliga ord eller att en hund krasar på en dörr, som den önskar skall öppnas — är, såvitt man kunnat finna, huvudsakligen ett känslornas och sinnesstämningarnas språk, även om man måhända icke helt och hållet bör utesluta den möjligheten att djur kunna »säga» varandra åtskilligt utöver vad det lyckats för människan att genomskåda.

Den österrikiske professorn Konrad Lorenz — författare till de två i svenska upplagor föreliggande böckerna »I samspråk med djuren» (1953) samt »Människan och hunden» (1954) — vilken betecknats som en banbrytare för den moderna etologien, har såsom sin åsikt uttalat, att djuren icke ha något språk i ordets egentliga bemärkelse, och därom vidare yttrat: »Varje individ av en högre djurart, framför allt sådana vilka liksom kajor och grågäss lever i flock, har en hel medfödd signalkodex av rörelser och läten för att kunna uttrycka sina känslor. Och medfödd är förmågan att sända ut dessa signaler, liksom också förmågan att rätt 'förstå' dem, det vill säga svara på ett för artens bestånd ändamålsenligt sätt. När man vet detta, vilket är bevisat genom talrika iakttagelser och experiment, försvinner en stor del av den likhet som djurens 'uttrycksmedel' vid en ytlig jämförelse har med människans talspråk. Denna likhet minskas ytterligare när man småningom får klart för sig att djuren ingalunda har någon medveten *avsikt* att påverka en artfrände med sina läten och rörelser. Också grågäss, änder eller kajor, som uppfötts skilda från andra, använder alla dessa signaler så snart en motsvarande sinnesstämning kommer över dem. Företeelsen verkar då fullkomligt tvångsmässig och 'mekanisk', alltså utpräglat *föga* mänsklig. Även i människans uppförande finns det mimiska tecken som tvångsmässigt överför en viss stämning: man måste gäspa när man ser någon annan göra det, för att ta det vanligaste exemplet. Visserligen är de mimiska tecken, genom vilka t. ex. människans gäsp-stämning tar sig uttryck, lätt igenkännliga och förhållandevis kraftiga retningar, vilkas utlösande verkan inte förefaller oförståelig. Men i allmänhet behövs det inte alls sådana grova och iögonenfallande signaler för att överföra en sinnesstämning. Tvärtom: det karakteristiska för den saken är att den utlöses av otroligt fina, omärkliga uttryck, som ofta inte alls kan uppfattas vid medvetet iakttagande. Den gåtfulla sändar- och mottagarapparaten som förmedlar den omedvetna överföringen av känslor och affekter är urgammal, mycket äldre än mänskligheten själv. Utan tvivel har den hos oss tillbakabildats i samma mån som vårt talspråk har utvecklats. Människan behöver icke använda sig av några omärkliga rörelser för

att visa i vilken stämning hon är, hon kan ju säga det i ord. Men kajor eller hundar är hänvisade till att 'läsa i varandras ögon' vad de ämnar företa sig i nästa ögonblick. Därför är såväl sändar- som mottagarapparaten för stämningsoverföringen mycket bättre utvecklad och mera specialiserad hos högre stående, i flock levande djur, än hos människor. Kajans kja och kjuh, grågåsens fåstaviga stämmingslåten kan inte jämföras med vårt talspråk, utan endast och allenast med sådana stämmingsyttringar som att gäspa, rynka pannan eller le, vilka 'yttras' omedvetet och är medfödda och vilka genast blir förstådda. 'Orden' i de olika 'djurspråken' är så att säga bara interjektioner.» En sak som Lorenz särskilt betonat är, att det ej finns några djur, som säga något i medveten avsikt att få sina artfränder att handla på något speciellt sätt.

Inför sådana från vetenskapligt håll redovisade forskningsresultat förefaller det ganska verklighetsfrämmande och såsom en alltför fri spekulation i det obekanta, om man skulle föreställa sig, att djurens oförmåga att tala berodde på att de av naturen icke utrustats med de erforderliga röstorganen och att de, om de blott förfogade över sådana, skulle kunna tala på mer eller mindre mänskligt vis och uttrycka tankar och meddelanden, vilka de nu nödgas behålla för sig själva.

4. Känsla — instinkt — tanke

Emellertid förhåller det sig naturligtvis ingalunda så att den utpräglade och djupt rotade benägenhet att förmänskliga djuren, som förefinnes hos många människor, skulle vara helt blottad på skäl och förklaringsgrunder. Tvärtom möter man i djurens beteenden många drag som man väl förstår kunna vara ägnade att i synnerhet hos en okritisk iakttagare väcka och nära antropomorfistiska föreställningar.

Människan kan icke undgå att hos de mera högtstående djuren finna en mångfald uttryck för — efter alla yttre tecken att döma — känslor, såsom glädje, leklust, sällskaplighet, ömhet, missbelåtenhet, fruktan, avund, vrede o. s. v., vilka det kan falla sig mycket naturligt att tolka med ledning av egna erfarenheter på känslolivets område utan att tillräckligt beakta den i själva verket oerhörda svårigheten att bedöma, om och i vad mån verklig likhet i fråga om innehåll och intensitet är för handen. De yttre åtbörderna kunna ju ej utan vidare antagas utgöra något tillförlitligt mått på känslans intensitet, och en sådan känsla som t. ex. tacksamhet kan som var och en vet variera från en alldeles osammansatt känsla av sympati till den mest reflekterade uppskattning av vad en visad välgärning inneburit. När hunden, räddad ur en isvak, på allehanda sätt visar sin vilda förtjusning, är det icke möjligt att med säkerhet veta, huruvida eller i vilken utsträckning tacksamhet i mänsklig mening är för handen. Men hur lätt framkallar ändock ej hans beteende det intrycket att det är fråga om en insiktsfull tacksamhet av mänsklig typ.

Buytendijk fäster uppmärksamheten på det vanskliga i dylika jämförelser: »Vi måste akta oss för att förmänskliga hunden. Framför allt är det av många anledningar orätt att jämföra en hund med en vuxen människa. Att jämföra en hund med ett litet barn går bättre, men till och med detta endast i vissa avseenden. Barnet äger redan på ett mycket tidigt stadium vissa andliga egenskaper och funktioner såsom jagmedvetande, klara föreställningar, abstrakta begrepp, skapande fantasi, vilket allt naturligtvis fattas hos hunden. Det är dessa själens egenskaper, som ge känslorna icke blott deras färg och form utan även deras räckvidd och intensitet.»

Hundens tillgivenhet och trofasthet gentemot husbonden liksom hans mod, när det gäller att även med fara för eget liv försvara husbonden och dennes egendom, äro — verkliga och påtagliga — egenskaper vilka visat sig vara mycket tacksamma som underlag för mer eller mindre antropomorfistiska betraktelser. Men vetenskapen är mera kritisk och reserverad i sin bedömning. Om trofastheten skriver Buytendijk (här blott vissa brottstycken intagna): »Hundens ögon tala. De bära vittnesbörd om, de uttala det utsägbara och det fördolda — vemod, trohet, kärlek och förståelse. Är detta sant, eller är det blott dikt och fantasi? — — — — — Är hunden verkligen trogen? Är han verkligen tillgiven? Våra hjärtan svara ja, men vetenskapen säger nej. — — — — — Det band som binder djuren, som binder hund och människa samman är ett naturförbund, ett tvång, icke en vilja. Detta är vad vetenskapen lär. Hunden följer sin herre lika naturligt, som månen följer jorden i dess lopp. — — — — — Så är även hunden trogen, erfar glädje och smärta, kärlek och frihet, godhet och förstånd — men hos honom är allt detta icke av samma slag som hos människan, hos vilken det regleras av själen. Men det är i släkt därmed». Lorenz uttalar, att det inte är lätt att bland människans sociala lojalitetsformer finna en motsvarighet till hundens trofasthet, men tillägger omedelbart: »Däremot känner inte hunden till vår labyrint av ofta varandra motsägande moraliska förpliktelser, han känner inte alls eller endast i helt ringa grad striden mellan lust och plikt, kort sagt allt det som är orsaken till skuld känslor hos oss arma människor. Även den trognaste hund är amoralisk, sedd från mänsklig ansvarighetssynpunkt». Beträffande hunden såsom vakthund säger Lorenz: »Om man t. ex. har hunden med sig på en kanotfärd och befaller honom att lägga sig ner bredvid tältet, båten, luftmadrasserna, filtarna och så vidare, så kommer han att mönstergillt vänta på sin husbonde. Om då en främling försöker ta något av de bevakade föremålen så blir hunden alldeles rasande: inte för att han skulle ha något begrepp om att föremålet tillhör hans husbonde eller om att han har till uppgift att bevaka det, utan därför att föremålet som har husbondens lukt betyder hemmet för hunden, så att säga representerar det för honom. När man alltså ser hundar som är väl dresserade på att ligga på plats och förefaller att vakta till exempel en portfölj som tillhör deras husbonde, så är det psykologiska sakläget detta: föremålet är för hunden en starkt för-

minskad symbol för hemmet, och husbonden har inte lämnat hunden där för att bevaka portföljen, utan han har lämnat portföljen där för att hunden skall stanna kvar!» Om »modiga» handlingar av djur yttrar Buytendijk: »Modets begrepp gäller endast vid insikt om den fara, som man går till mötes, i fullt och klart medvetande om den därmed förbundna risken och med klar uppfattning av det egna livets värde och önskvärdheten av dess bevarande. Dessa betingelser föreligga aldrig i djurlivet, och jag anser därför att det verkliga modet endast finnes hos människan. Rovdjuret, särskilt hunden, visar emellertid ofta en bild av modet. Då vi således ha detta fullt klart för oss, kunna vi kalla en hunds beteende modigt, då han trots att hårda slag hagla över honom om och omigen går till anfall mot en inkräktare, i motsats till en annan hund, som slinker i väg vid minsta hot, vilken vi beteckna såsom en feg, förskrämd hund».

Vid ett studium av djurens vanor och levnadssätt är det icke blott de mera impulsiva uttrycken för känslor och affekter som för människan äro vanskliga att rätt tolka. Såväl högre som lägre djurs beteenden äro nämligen i stor utsträckning och i överraskande grad sådana att det vid ett första påseende kan ligga mycket nära till hands att betrakta dem såsom bevis på intelligens, förutseende och omtänksamhet, även om det vid en mera ingående granskning befinnes, att denna uppfattning icke står sig. Detta sammanhänger framför allt med den av ålder kända företeelse som brukar kallas instinkt och som utmärkes just därav att det instinktiva beteendet endast skenbart styres av insikt, tanke och överläggning och att den verkliga drivkraften är en medfödd, hos alla individer av en och samma art förefintlig benägenhet att i den ena och andra situationen handla på ett visst sätt som främjar artens och individens bestånd. Enligt en äldre uppfattning antog man, att djurens handlingar behärskades av instinkter och att människan var ensam om förmågan att handla intelligent. Numera synes det vara en allmän uppfattning, att en sådan skarp gräns icke förefinnes utan att — om också mera lågt stående djur sakna intelligens — de högre stående djuren liksom människorna i sitt handlande ledas av både instinkter och intelligens, därvid instinkterna dominera hos djuren och förståndet hos människan. I sin ovan nämnda uppsats har Leche gjort detta allmänna uttalande: »Bortse vi från alla extrema hypoteser på området, kan som ett faktum framhållas, att i samband med uppkomsten och utbildningen av sinnesorgan och nervsystem ett småningom skeende framsteg (differentiering) av djurvärldens psyke är påvisbart. Vi finna sålunda, huru hos urdjuren tropismer och reflexer i väsentligaste grad äro bestämmande, huru de något högre djuren behärskas mera av komplicerade instinkter, vilka å sin sida hos de högsta djuren i olika mån undanträngas av intelligensen».

Instinkterna omspanna snart sagt levernets alla förhållanden. Man talar om iakttagelseinstinkt, näringsinstinkt, könsinstinkt, föräldrainsikt, bo-byggnadsinstinkt, vaktinstinkt, jaktinstinkt, vandringsinstinkt, kampin-

stinkt, flyktinstinkt, flockinstinkt o. s. v. Någon fullständig och systematisk uppräknings torde vara svår att åstadkomma. Från insekternas värld kunna såsom belysande exempel på instinktlivet och dess yttringar anföras bi- och myrsamhällellenas planmässiga inrättningar, de konstrikt tillverkade spindelnäten ävensom bladvecklarens beteende, då han i björkbladet skär en egenartad matematisk linje, så att spetsen kan rullas upp i form av en strut, i vilken honan sedan lägger sina ägg. Ett annat typiskt exempel på instinkt erbjuder den för första gången valpande tiken, som utan att tveka biter av navelsträngen, slickar valpen ren och lägger den till spenarna. Bävvarnas byggnadskonst styres av deras instinkt. De nyfödda bland såväl djur som människor handla av instinkt, då de söka moderns spenar och verkställa de erforderliga sugrörelserna.

Även om det instinktiva beteendet knappast någonsin är så fast knutet till ett visst schema, att det icke i någon mån kan anpassas med hänsyn till de yttre omständigheterna — utan en viss plasticitet vore instinkten oanvändbar — är det dock hos de lägre djuren mycket stelt och oböjligt. I sitt ovan anmärkta arbete har Katz beträffande insekterna uttryckt saken så: »Där instinkten dominerar från födelsen till döden såsom hos insekterna, där finns icke något personligt öde. För alla individer inom alla generationer gestaltar sig allt lika. De kunna icke undandraga sig det pålagda tvånget. De kunna icke heller i sin omvärld åstadkomma någonting genom en större frihet. Ju mer man fördjupar sig i detaljerna i instinkthandlingarna, desto mera förvånad blir man över den elegans, med vilken många levande väsen lösa sina existensproblem utan att förfoga över den minsta insikt». Ju högre upp man kommer i djurserien, desto mera förlora emellertid efter hand instinkterna sitt helt dominerande inflytande och lämna plats för sådana faktorer som individuell erfarenhet och intelligens. Det blir då allt svårare att urskilja det instinktiva inslaget i beteendemönstret. Hos människan är naturligtvis detta förhållande särskilt utpräglat. Katz anför såsom exempel: »Lekinstinkten hos barnet vaknar, växer och avtager i bestämd rytm, men vad som lekes är icke instinktivt. Det växlar med yttre omständigheter. Ett annat exempel: varje normalt barn lär sig instinktivt att tala, men varje nyfött barn är i stånd att lära vart och ett av jordens hundra språk».

Länge ha de så kallade instinkterna på många håll betraktats såsom någonting mer eller mindre gåtfullt. Katz har anført, att vissa försök, som tidigare gjorts att förklara det instinktiva beteendets uppkomst, icke längre hade några anhängare och att man — icke utan resignation — började anse instinkterna som oförklarliga urfenomen. Ett klarare ljus synes emellertid på senaste tid ha börjat spridas över denna företeelse genom den moderna etologiska forskningen. I en uppsats med titeln »Kan fågeln tänka?» — bokverket »Svenska djur», P. A. Norstedt & Söner, delen »Fåglarna» (1950—1951) — lämnar docenten Eric Fabricius en redogörelse för vissa resultat som nåtts av nämnda forskning, vilken säges allt mer ha börjat skingra den mystik

som omgivit instinkterna. Ehuru närmast syftande på fåglarna, vilka äro långt mera utpräglade instinktvareriser än däggdjuren, synes Fabricius' framställning ägnad att belysa såväl frågan om instinkternas fysiologiska betingelser även hos däggdjuren som också i viss utsträckning djurens psykiska konstitution över huvud taget. Uppsatsens innehåll kan här blott i korthet antydas genom ett återgivande i sammanträngd form av några huvudpunkter:

Då man studerar fåglarnas vanor, finner man en stor mängd beteenden, som förefalla intelligenta. Fåglarna bygga bon som ofta äro mycket konstfärdiga, de ruva ut sina ägg, mata sina hungriga ungar med lämplig föda, värma dem då de frysa samt skugga dem mot solens hetaste strålar. En närmare undersökning visar dock, att flertalet av dessa handlingar i själva verket äro medfödda. Fåglar, som kläckts i en äggkläckningsapparat och uppfötts isolerade, utföra nämligen utan någon föregående erfarenhet alla dessa invecklade handlingar lika skickligt som vilda fåglar i naturen. Man kallar detta instinkt.

De medfödda handlingarna äro, frånsett sådant som man kallar enkla reflexer, av två slag, instinkthandlingar och orienteringsrörelser. Den väsentliga skillnaden mellan en instinkthandling och en orienteringsrörelse är, att instinkthandlingen endast utlöses av vissa nyckelretningar — från sinnesorganen förmedlade intryck — men därefter i sitt förlopp är oföränderlig, medan orienteringsrörelsen i varje ögonblick påverkas och regleras av yttre retningar. För att åskådliggöra detta har Lorenz brukat använda en liknelse om en ångare som styr mot ett visst mål. Maskinernas och propellerns rörelse motsvara då en instinkthandling, medan de obetydliga rörelser med rodet som ständigt göras för att bibehålla kursen motsvara orienteringsrörelserna. När koltrastungar gapa efter födan, är det en instinkthandling, men när de rikta gapandet åt det håll, från vilket den hemvändande föräldrafågeln kommer, är det fråga om en orienteringsrörelse. I de flesta fall ingå i fåglarnas beteenden både instinkthandlingar och orienteringsrörelser, och i många fall kan det vara så gott som omöjligt att särskilja dessa bägge element.

Instinkthandlingarna äro oföränderliga till sin form, vilket innebär att alla individer av en fågelart utföra en viss instinkthandling på exakt samma sätt. Den av alla kända tamduvan klatschar ofta ljudligt med vingarna då den flyger upp, och denna handling utföres på samma sätt av alla tamduvor över hela jordklotet. Kajan, som till storlek och kroppsform liknar en duva, klatschar däremot aldrig med vingarna, utan den flyger nästan ljudlöst. Då en hane av tamduvan kråmar sig för honan, släpar han sin utbredda stjärt längs marken, men en påfågelhane riktar i motsvarande situation sin praktfulla utslagna stjärt rätt uppåt. Alla ärlor vippa med stjärten och alla gråsparvar ha vanan att mylla sig i torr jord eller sand. Liksom varje fågelart har en bestämd kroppsform, näbb och fötter av ett visst utseende, samt vissa bestämda färger, har den även sin bestämda uppsättning av instinkthandlingar, vilka nedärvas med lika stor oföränderlighet som de mera påtagliga yttre kännetecknen.

Förklaringen till att instinkthandlingarna till sin form äro oföränderliga torde ligga däri att de endast äro det synliga uttrycket för verksamheten hos vissa mekanismer i det centrala nervsystemet och att detta nervsystems finaste byggnad i fråga om nämnda mekanismer är lika oföränderlig som t. ex. fotens eller näbbens byggnad hos en fågelart. Med största sannolikhet kan man antaga, att instinkthandlingarna komma till stånd genom att en del muskler och muskelgrupper, på grund av vissa från det centrala nervsystemet utsända samordnade impulsräckor eller »impulsmelodier», sammandraga sig i en sådan följd, att den ifrågavarande rörel-

sen eller rörelseserien kommer till stånd. Dessa impulsräckor utsändas automatiskt från vissa centra eller »apparater» i det centrala nervsystemet. Varje sådant centrum är synbarligen så byggt, att det endast kan sända ut en viss impulsräcka som åstadkommer en bestämd instinkthandling. Man kunde likna dessa centra vid ett antal grammofonskivor som ständigt spela var sin melodi, och en fågels uppsättning av instinkthandlingar beror då på vilka grammofonskivor den har. Då den speciella beskaffenheten av dessa nervcentra säkerligen är lika karakteristisk för en fågelart som exempelvis fjädrarnas färger, är det knappast förvånande att detta även gäller instinkthandlingarna som endast äro avspeglingar av dessa centras verksamhet.

Då en fågelunge kläcks, förfogar den ännu inte över alla de instinkthandlingar som karakterisera den fullvuxna fågeln, utan dessa utvecklas småningom under ungens liv, alldeles som vingar, fjädrar och andra kroppsliga organ.

Det mest gåtfulla hos instinkterna är för mången säkerligen det faktum, att en fågel i naturen alltid utför en instinkthandling i en situation där den passar, alltså där den fyller en funktion för individens eller artens fortbestånd. Just på detta område har etologien nått sina hittills kanske mest märkliga resultat. Man har nämligen upptäckt, att varje instinkthandling synbarligen motsvaras av en i hjärnan befintlig mekanism som är så inställd, att den sätter denna handling i gång så fort den träffas av vissa bestämda retningar, det vill säga från sinnesorganen förmedlade intryck. Man säger då att denna mekanism utlöser instinkthandlingen. Denna utlösningmekanism, som är medfödd, sättes såsom nämnts i verksamhet av vissa bestämda enkla retningar eller retningskombinationer. Med retning menas här sådana sinnesintryck, alltså syn- eller hörselintryck, som inverka på fågelns nervsystem. Dessa utlösande retningar stå i samma förhållande till utlösningmekanismen som nyckeln till låset, och de utlösande retningarna kallas därför ofta nyckelretningar.

Ofta händer det att en instinkthandling inte utlöses ögonblickligen, utan retningen måste först inverka en viss tid. I ett bestämt moment av gräsandens parningsspel börjar hanen utföra ett slags djupa och taktfasta nickande rörelser. Detta utlöser småningom hos honan liknande nickande rörelser, och bägge fåglarna ligga under ivrigt nickande mitt emot varandra. Först när detta pågått en stund, utlöses honans egentliga parningsberedskapssignal, som består däri att hon lägger sig flat och sträcker halsen och huvudet rätt framåt längs vattenytan, vilket hos hanen i sin tur utlöser själva parningsakten. Man anser att retningen successivt måste summeras upp i det centrala nervsystemet tills ett visst tröskelvärde nås, varvid handlingen utlöses. De flesta instinkthandlingars utlösningmekanismer äro inställda på flera olika nyckelretningar. I sådana fall kan stundom vilken som helst av de enskilda nyckelretningarna ensam för sig utlösa handlingen, men verkan blir alltid starkare om två eller flera av dessa nyckelretningar läggas till varandra. Den retningsmängd som erfordras kan vara olika vid olika tillfällen, vilket innebär att tröskelvärdet för instinkthandlingens utlösning inte är oföränderligt utan ständigt förskjuts än uppåt och än nedåt.

Orsaken därtill är att de yttre retningarna icke äro de enda som inverka på utlösningmekanismen, utan att denna påverkas även av inre retningar som läggas till de andra. Dessa inre retningar produceras av själva nervsystemet och ackumuleras inom detta om de ej få utlopp.

Om en fågel inte får tillfälle att utföra en viss instinkthandling, sker en sådan uppladdning av denna handlings speciella nervösa energi. Detta innebär att tröskelvärdet sjunker, så att allt mindre och mindre mängd yttre retning behövs för att utlösa handlingen, eller med andra ord att fågelns beredskap att utföra just denna handling blir allt större. Slutligen kan ett läge nås då handlingen så att säga

exploderar av sig själv utan några som helst yttre retningar, det vill säga fågeln utför den plötsligt och till synes omotiverat med en explosionsartad intensitet.

Detta fenomen med instinkthandlingar som utlösas utan yttre retningar upptäcktes först av Lorenz, som kallade det tomgångsrörelse eller tomgångshandling. Det första exemplet på en sådan tomgångshandling iakttog Lorenz hos en tam stare som han höll fritt flygande i sin bostad. En dag såg Lorenz hur staren flög upp på en stolskarm samt satt där och spejade uppåt, på samma sätt som starar göra i naturen då de spana efter flygande insekter. Plötsligt fixerade den en viss punkt under taket, som om den där upptäckt en insekt, flög blixtnabbt upp till denna punkt, gjorde där en snappande näbb rörelse, återvände därpå till stolen, slog näbben i stolskarmen som om den dödat en insekt, samt utförde slutligen sväljningsrörelser. Några flygande insekter funnos absolut inte i rummet, och starens beteende påminde därför på ett skrattretande sätt om människor som i vissa psykiskt abnormala tillstånd »se flugor». Förklaringen till starens beteende låg i själva verket i de nervösa processer som nyss omtalats. I fångenskapen hade staren icke fått utlopp för de instinkthandlingar som sammanhånga med insekthandlingarna. Därför hade det försiggått en inre uppladdning av dessa handlingars speciella nervösa energi. Slutligen hade denna uppladdning blivit så stark att tröskelvärdet nåddes, och hela den invecklade serie av rörelser som ingår i starens insekthandling bröt fram av sig själv, trots att inga insekter funnos.

Senare har man funnit flera andra exempel på sådana tomgångsreaktioner. Hos fåglar som hållas i fångenskap uppträda i synnerhet flykthandlingar gärna som tomgångsrörelser. För fåglar som i naturen mycket ofta genom en snabb flykt måste rädda sig undan fiender, är det nödvändigt att ha en hög beredskap för flykthandlingarna, det vill säga en stark inre produktion av dessa handlingars nervösa energi. Denna starka inre retningsproduktion för flykthandlingarna är en oföränderlig egenskap hos dessa fågelarter, och den försiggår därför även om man håller fågeln i bur. Under fångenskapens skyddade förhållanden utlösas flykthandlingarna sällan. Uppladdningen av deras speciella nervösa energi kan därför slutligen bli så stark att de plötsligt exploderar av sig själva, som ett till synes omotiverat utbrott av hejdlös panik. Fågeln störtar sig då vilt och besinningslöst mot burens väggar, varvid den lätt kan skada sig allvarligt.

Tomgångshandlingar äro vanliga hos i fångenskap hållna fåglar men i naturen förekomma de sällan. Innan tröskelvärdet sjunker så lågt att instinkthandlingen kan bryta igenom som tomgångsreaktion, utlöses nämligen en allmän oro som gör att fågeln börjar ströva rastlöst omkring. Fågelns chanser att påträffa de nyckelretningar som kunna utlösa den blockerade instinkthandlingen ökas naturligtvis genom detta kringströvande, som till och med kan ta formen av ett aktivt och måhända medvetet sökande efter den utlösande retningskombinationen. Fågeln har så att säga aptit på att utföra en viss instinkthandling, och den söker efter en situation där denna handling kan utlösas. Falken strövar exempelvis omkring tills han får syn på en fågel som utlöser hans jakthandlingar.

Om en fågel hindras att utföra en viss instinkthandling, men samtidigt utsättes för retningar som ha en stark utlösande verkan på just denna handling, kan det hända att den uppladdade nervösa energien i stället för att urladdas i en tomgångsreaktion bryter fram längs andra banor. Fågeln utför då plötsligt en helt annan handling, som till synes icke har någonting med den aktuella situationen att göra.

Fåglarna äro, även om instinkthandlingarna spela en synnerligen dominerande roll i deras beteenden, dock ingalunda blott maskiner som endast automatiskt reagera för vissa nyckelretningar på vilka deras medfödda utlösningmekanismer en gång för alla äro inställda. De sinnrika mekanismer som omtalats i det föregående bestämma nämligen inte ensamma fåglarnas beteenden, utan därtill kommer en

förmåga att lära av erfarenhet, som i synnerhet hos vissa fåglar kan vara mycket betydande. Man kan t. ex. tänka på en hungrig mås som finner föda bland det avfall som kastas ut från en ångbåt. När detta upprepats ett par gånger, flyger måsen genast fram till en ångbåt om den i hungrigt tillstånd får syn på en dylik. Det har uppstått en förbindelse eller association mellan åsynen av ångbåten och finlandet av föda. Man brukar kalla detta slag av inläring dressyr. Teoretiskt innebär en sådan dressyr, att de medfödda nyckelretningar som höra till en instinkthandlings utlösningmekanism kompletteras med nya intryck som träffa fågeln vid instinkthandlingens utlösning. Dressyrer äro mycket vanliga hos fåglarna, och fågeln lär sig genom dem snabbt att t. ex. uppsöka sådana platser, där den finner rikligt med föda, eller att undvika faror. Förmågan att bilda dressyrer är hos vissa fåglar mycket stor, och särskilt beryktade härför äro kråkfåglarna. Man känner exempel på att kråkor lärt sig hala upp från isen utlagda revar för att komma åt mörtar som anbringats som bete på dem. När en fågel en gång förvärvat en dressyr, kan denna bli bestående mycket länge, i vissa fall hela livet igenom. Detta innebär att fåglarna ha ett mycket gott minne. Exempel härför äro vissa flyttfåglar som i hela sitt liv är efter år återvända till samma plats. Många andra exempel kunde nämnas. En person, som brukat ringmärka skrattnåsar på en holme, blev ursinnigt angripen av en skrattnås från denna koloni så fort han visade sig på en brygga vilken låg ett par hundra meter från holmen, men skrattnåsen brydde sig aldrig om andra människor som rörde sig på bryggan.

Äro fåglarnas handlingar överlagda? Kan fågeln tänka? Den del av hjärnan, som fyller en mängd viktiga funktioner i samband med instinkthandlingarna och deras utlösning, har hos fåglarna nått en mäktigare utveckling än inom någon annan djurgrupp, och detta står i god samklang med den dominerande roll instinkthandlingarna spela i fåglarnas liv. Stora hjärnans tak, som är säte för de högsta psykiska funktionerna, är hos fåglarna visserligen mycket starkare utvecklat än hos reptilerna, vilka anses vara fåglarnas förfäder, men det har dock icke nått samma utvecklingsgrad som hos de högre däggdjuren, för att inte tala om människan. Instinkthandlingarna, som utgöra en så stor del av fåglarnas beteenden, utföras helt automatiskt, och fågeln har inte något som helst medvetande om den biologiska funktion de fylla. Detta bevisas på ett entydigt sätt genom otaliga exempel. Vår gräsand och den sydamerikanska mysanden äro inte närmare besläktade med varandra och de skilja sig i många avseenden, men deras ungar ha exakt samma nödrop då de råka i fara. Om en mysandhona hör en gräsandunges nödrop kommer hon genast rusande och fördriver fienden, men ögonblicket därpå vänder hon sig mot gräsandungen och dödar den, beroende på att gräsandungar inte ha de teckningar på huvudet som hos mysandens egna ungar utlösa honans ungvårdsreaktioner. Ett annat exempel. Hos duvorna ruvar hanen vanligen från tidigt på förmiddagen till sent på eftermiddagen och honan den övriga delen av dygnet. Honan av ett duvpar som Lorenz iakttog blev tagen av en katt, då nykläckta ungar funnos i boet. Hanen fortsatte att ruva hela dagen, men vid det klockslag på kvällen, då han skulle ha blivit avlöst av honan, lämnade han boet och flög till sin sovplats. På morgonen återupptog han ruvningen vid det klockslag då han skulle ha avlöst honan, men ungarna voro då döda, ty natten hade varit kall. Ännu i flera dygn fortsatte duvhanen att regelbundet ruva på de små liken från tidigt på förmiddagen till sent på eftermiddagen, men lät dem ligga kalla under den del av dygnet då honan skulle ha ruvat.

Instinkthandlingarna utlösas alltså helt automatiskt. Om en fågel behandlar sina ungar på ett enhetligt och biologiskt ändamålsenligt sätt, beror detta endast på att ungarna ha utlösare eller signaler som äro nyckelretningar för alla dem av föräldrafåglarnas instinkthandlingar som höra till vården av ungarna. De nyss nämnda

exemplen samt talrika andra liknande fall torde klart visa, att instinkthandlingarna inte ha någonting med tanke att göra. Däremot anser Lorenz att de äro förenade med affekter, det vill säga med fenomen av samma slag som människans känslor och sinnesrörelser. Han anser, att de flesta instinkthandlingar äro lustbetonade, och att fåglarna, liksom även andra djur, därför sträva efter att försätta sig i situationer där de kunna utlösas. Målet för fågelns beteende är själva instinkthandlingens utförande, men inte det resultat den leder till. Även en stor del av människans känslor och affekter utlösas automatiskt och helt oberoende av förståndet genom enkla nyckelretningar som fungera enligt samma principer som hos fåglarna och andra djur.

Även en stor del av orienteringsrörelserna äro automatiska, men i fråga om dem kunna inga skarpa gränser dragas gentemot de högre psykiska funktionerna.

Dressyrerna innebära inte heller någon insikt i sakförhållanden eller orsakssammanhang, och de behöva inte ens vara medvetna. Det kan inträffa att en person, som en dag då han, ledig från sitt arbete, går förbi den väg han brukar ta då han skall till arbetet, automatiskt viker in på denna väg och följer den en bit innan han upptäcker misstaget; den inarbetade dressyren har automatiskt trätt i funktion.

Verklig tanke eller insikt, det vill säga förmåga att fatta orsakssammanhang och dra slutsatser, förekommer hos djuren endast glimtvis, och då huvudsakligen hos människans allra närmaste släktingar. Som exempel kan man ta en schimpans som staplar upp lådor på varandra för att nå en i taket hängande banan eller av flera bitar skarvar ihop en käpp, varmed den kan nå en utanför burens liggande läckerbit. Hos fåglarna är verklig insikt sällsynt, och torde endast i enstaka fall ha påvisats hos korpen och vissa stora papegojer.

När Fabricius uttalar sig på nyss nämnt sätt om de högre djurens, särskilt schimpansernas, insikt och tankeförmåga, anknyter han uppenbarligen till de bekanta undersökningar, som den tyske professorn Wolfgang Köhler vid tiden för första världskriget utförde vid en år 1912 anlagd apfarm på Teneriffa. Experiment utfördes därvid med ett antal schimpanser, vilka hämtats tämligen direkt från urskogen. Det gällde att utröna, om schimpanserna hade förmåga att tankemässigt komma till rätta med vissa enkla uppgifter. Bananer placerades i olika lägen utom räckhåll för djuren. Man ville pröva om schimpanserna skulle använda en del för dem tillgängliga föremål såsom redskap för att komma åt frukterna. En del av de utförda proven ha beskrivits på följande sätt. En av aporna fick först en käpp att leka med. När djuret tröttnat på sin leksak och kastat bort den, framlades en banan utanför burens. Apan gjorde försök att få den i sin hand, men misslyckades och gav uttryck åt sin grämlelse på schimpansers vis. Den sköt fram läpparna, i synnerhet underläppen, och utstötte klagande ljud. Därvid såg den bedjande på experimentatorn och sträckte sin hand mot honom. Så kastade den sig på rygg i full förtvivlan. Ungefär sju minuter efter det bananen framlagts föll apans blick på käppen, och hennes klagan förstummades. Apan stack käppen omedelbart bakom bananen och lyckades krasa den åt sig. Funnos icke käppar till hands, tillgrepos vid bananfångsten andra redskap, såsom halmstrån, pappbitar och tygstycken. En schimpanshona, som förgäves sträckt sig efter några bananer, gick snabbt in i sin sovkammare och återvände med

sitt täcke. Med detta slog hon på frukterna och lyckades piska några av dem ett stycke närmare. En banan hamnade av en händelse på ett hörn av täcket. Apan ändrade genast taktik, i det hon med stor försiktighet drog bananen till gallret. Ett av experimenten tillgick så att man hängde upp bananer i taket utom räckhåll för schimpanserna, varjämte ett par tomlådor placerades i buren. En schimpanshanne, Sultan, som ansågs särskilt begåvad, gick, efter att ha misslyckats med att hoppa upp till frukterna, orolig omkring, stannade plötsligt framför en av lådorna, grep ivrigt tag i den och förde den i riktning mot bananerna, men redan innan lådan kommit rakt under dem, klev han upp på densamma samt hoppade och drog till sig bananerna. Så småningom lärde sig också de andra schimpanserna detta tillvägagångssätt. Experimentets svårighetsgrad skärptes sedan så att bananerna ej kunde nås med endast en låda som underlag. Sultan drog då fram en annan låda, manövrerade med den i närheten av den första, men kom till en början ej på den rätta lösningen; han blev då på dåligt humör och pryglade lådan. Först sedan han flera gånger ställts inför samma problem, kom han underfund med, hur den andra lådan borde placeras. Efter hand lärde sig också andra schimpanser att bygga med lådor och en av dem byggde till och med ett torn av fyra lådor. En del av Köhlers experiment visade prov på en viss förmåga att, så att säga, förfärdiga passande verktyg för uppnående av ett mål. I buren lades två bamburör, av vilka intetdera var nog långt för att nå de utlagda bananerna. Det ena röret var dock ej tjockare än att det kunde infogas i änden på det andra. Till en början förfor Sultan på ett sätt som måste misslyckas. Han sköt det ena röret så långt ut ur buren han kunde och stötte det sedan med tillhjälp av det andra i riktning mot målet. Efter någon timme uppgav han sina bemödanden, men började sedan ånyo syssla med rören liksom på lek. Härvid förde han, kanske av en händelse, det ena röret ett stycke in i mynningen av det andra. Han rusade nu till gallret och sträckte dubbelröret mot bananerna. De löst hopfogade rören föllo dock isär. Sultan sköt emellertid lugnt det ena röret ånyo in i det andra och lyckades därpå bringa en frukt till gallrets omedelbara närhet. Han uppfann senare att, om det behövdes, tre rör kunde hopfogas på liknande sätt, och han synes också ha kommit på att med tänderna bearbeta en träribba för att möjliggöra dess inpassande i ett bamburör.

Dessa och andra med schimpanser utförda experiment synas vara av särskilt intresse, då de torde få anses kasta ett visst ljus över gränsområdet mellan människa och djur. Talrika experiment ha gjorts också med andra däggdjur, såsom lägre stående apor, tvättbjörnar, hundar, katter och råttor, men det skulle föra för långt att här ingå på någon redogörelse för desamma.

Den nutida naturvetenskapen synes icke vilja fränkänna de högre djuren — framför allt icke däggdjuren — en viss grad av medvetande, insikt och tankeförmåga. Men ett så formulerat medgivande säger icke mycket om den psykiska nivån inom djurvärlden, i synnerhet som det beträffande dessa och

andra själsförmögenheter gäller, att de kunna tänkas vara för handen i mycket ringa lika väl som i mera utvecklade grad. Man torde dock icke taga miste, om man av de många ofta försiktigt avfattade omdömena drar den slutsatsen att den gängse uppfattningen på forskningens fält är att de högre och högsta psykiska funktionerna tillhöra ett område som icke beträdes ens av de högst stående djuren.

Det torde vara ovedersägligt, att de nyss beskrivna experimenten ha ådagalagt möjligheten för en schimpans att i sådana situationer som de för tillfället tillrättalagda på ett riktigt sätt lösa vissa uppgifter, som för djuret voro nya och där tidigare erfarenhet ej lämnade någon ledning. Men om man å ena sidan betänker, att det egentligen blott gällde att med varandra kombinera vissa i omedelbar närhet befintliga föremål, t. ex. käpparna och frukten, och att dessa kombinationer voro av enklaste slag, samt å andra sidan härmed jämför den insikt och de tankeprestationer som fordras av en människa i hennes dagliga liv, för att ej tala exempelvis om de vetenskapliga tankeödmorna, torde det stå lika klart, att det mått av intelligens, som experimenten gävo prov på, måste bedömas såsom jämförelsevis mycket anspråkslöst. Det kan naturligtvis alltid invändas, att experimenten i och för sig ej utgöra bevis för vad djuret skulle kunna eller icke kunna prestera under andra omständigheter och i andra hänseenden. Därvid bör emellertid beaktas, att det icke var alla schimpanserna som lyckades och att ej ens den av dem, som ansågs vara mest begåvad, alltid utan svårighet förmådde bemästra problemen. Vanligen torde också de uppnådda resultaten uppfattas såsom ett slags toppprestationer. I samband med sitt ovan återgivna allmänna uttalande, att de högre djuren »endast glimtvis» kunna tänka insiktsfullt, exemplifierade ju Fabricius detta just genom hänvisning till sådana experiment som de ifrågavarande. Katz har uttalat, att Köhlers försök med schimpanser visat en förut okänd typ av djurbeteende, det insiktsfulla, liksom också den övre gränsen för djurens förmåga att använda verktyg. »Experimentet tvingar», säger Katz, »schimpansen att utföra en ovanlig handling, som tillhör en högre nivå. Att den är ovanlig, visar det faktum, att den spontant endast kan utföras av ett begränsat antal individer. Vi bliva vid experimentet vittne till en ny handling, som nästan överskrider gränsen för en schimpans' möjligheter».

En tankeverksamhet som icke sysslar med annat material än den konkreta verklighet, de föremål och de tilldragelser, som med de yttre sinnena förnimmas i omedelbart samband med tänkandet, måste naturligtvis betecknas såsom primitiv i jämförelse med det tänkande, som arbetar också med abstrakta begrepp och till sitt förfogande har i minnet bevarade föreställningar om det förflutna och det frånvarande och som jämväl kan med fantasiens hjälp skapa föreställningar om sådant som ännu tillhör framtiden.

Köhler synes vid sina experiment ha funnit, att en schimpans icke gärna kom på tanken att använda en käpp för att nå den eftertraktade frukten,

med mindre han på en och samma gång hade både käppen och frukten inom synhåll. Möjligen var dock denna iakttagelse ej undantagslös. En fransk författare — Marcel Sire i arbetet »L'intelligence des animaux», utgivet på förlaget Librairie Hachette (1954) — ifrågasätter, om man icke numera konstaterat, att *vissa* shimpanser kunde finna på att uppsöka käppar som de ej se men veta existera, dock under förutsättning att de mycket ofta brukat använda dessa käppar.

Ett påstående att djur genomgående skulle sakna all förmåga att bevara minnesbilder, skulle uppenbarligen vara förhastat. Det lär vara otvivelaktigt, att djur kunna ha ett mycket gott minne i den meningen att de till och med efter lång tid känna igen personer och föremål. Men det är en annan sak att bevara minnesbilder vilka såsom fria föreställningar kunna återuppväckas i medvetandet utan hjälp av yttre intryck. Huruvida eller i vilken utsträckning sådant förekommer hos djuren, undandrar sig naturligtvis på det hela taget människans omedelbara iakttagelse. Buytendijk har beträffande hunden gjort gällande, att den med all säkerhet drömmer, och i samband därmed uttalat, att, om ett djur drömmer såsom en människa, så genomlever det föreställningar. »Det är därför av vikt», fortsätter han, »att konstatera huruvida vi av den sovande hundens rörelser kunna sluta oss till att en i någon mån differentierad handling därvid representeras. Endast i så fall kunna vi antaga att en differentierad impuls föreligger och därmed även föreställningen». Om drömmar hos djur har också Hediger uttalat sig. Han anser frågan, huruvida djuren drömma, svår att besvara, men som en uteslutande mänsklig specialitet synes han dock icke utan vidare vilja betrakta drömmandet. De flesta observationer, som gjorts, avsåge enligt Hediger hundar, men iakttagelser hade gjorts också på andra djur. Han tror, att de högre djuren äga det mått av minne och fantasi, som fordras för att drömma. Djur ha enligt Hediger bevisligen mer eller mindre gott minne och alltså möjlighet att, på grund av vissa retningar eller hållpunkter, erinra sig en upplevelse, kanske ett slagsmål eller en måltid, samtidigt som de förfoga över en viss fantasi: för en lekande katt vore en boll ej ett dött objekt utan måhända ett levande byte.

Beskrivningar på hur en hund kan sakna sin avlidne husbonde eller hur t. ex. en tik kan sakna sina valpar, då de fråntagits henne, har väl var och en erfarenhet av; troligen äro de mer än en gång betydligt överdrivna och vilande på missuppfattningar, men att förneka förekomsten av dylika företeelser vore säkerligen ogrundat. Dock torde det ofta vara svårt att bedöma, i vad mån fria föreställningar här äro för handen och om ej sinnesintryck, som framkallas av den kvarvarande miljön, inverka. Katz har anfört, att fria föreställningar som icke anknöte till omedelbara intryck ej med säkerhet kunde påvisas hos djuren, samt uttalat, att hos djuren sinnesretningar inom medvetandet spelade en vida större roll än hos människan, vars medvetande även vid nästan fullständig utestängning av alla retningar aldrig

vore »tomt», under det att djuret, om man utestängde alla på detsamma verkande sinnesretningar, finge en stark benägenhet att insomna. I det föregående har redogjorts för hurusom Buytendijk på tal om känslolivet yttrat, att sådana andliga egenskaper och funktioner som jagmedvetande, klara föreställningar, abstrakta begrepp och skapande fantasi naturligtvis fattades hos hunden. Det kan också anmärkas, att i det ovan omtalade franska arbetet om djurens intelligens författaren Sire skiljer mellan den intelligens som är mera omedelbart knuten till förnimmelsen av tingen och den som representeras av det begreppsmässiga och logiska tänkandet («intelligence conceptuelle et logique»), vilket enligt människans egen åsikt — som författaren icke på allvar synes vilja jäva — vore henne förbehållet.

Att tankelivet även hos de mera högtstående djuren är jämförelsevis utvecklade, är ett omdöme som synes vinna stöd — förutom av den ställning som djuren allmänt sett intaga i tillvaron — i synnerhet av två omständigheter. Den ena är att hjärnan också hos de högst stående djuren är betydligt mindre utvecklad än hos människan. Den andra är att, såsom i det föregående närmare berörts, djuren icke äga något språk i egentlig bemärkelse. I Brehms »Djurens liv» — svensk upplaga, utgiven av professor emeritus Sven Ekman, Uppsala (1955) — behandlas olikheten mellan apans och människans hjärna. Den uppgives särskilt framträda i de hjärndelar som sannolikt äro de vilka möjliggöra de högre själsfunktionerna, abstraktionerna och begreppsbyggnaden. Det göres tillika gällande, att däggdjurens förmåga av abstraktioner i varje fall är mycket obetydlig. »Att dessa förhållanden», heter det bland annat i fortsättningen, »ha mycket att säga, när det gäller att förklara, varför icke ens aporna ha ett språk, ligger i öppen dag. Visserligen kunna de liksom många andra däggdjur genom olika läten ge uttryck åt nyanser i sinnesstämningen, men ett verkligt språk, ett begreppsspråk med logik i form och innehåll, ha de icke, och enligt en av allt att döma riktig förklaring är orsaken den, att de även sakna det begreppstänkande, för vilket språket skulle vara ett uttryck. De yttre organen för ordbildningen, struphuvudet och tungan, äro nämligen icke hos människan så överlägsna samma organ hos aporna, att orsaken kan vara att söka huvudsakligen där, utan den ligger framför allt i hjärnan såsom intelligensens organ». Tankeförmågans och de språkliga begreppens inbördes samband och beroende av varandra har vidare i en uppsats (nr 19 i »Vad vi veta», Uppsala 1926) behandlats av den finländske professorn Albert Lilius. Några brottstycken återgivas här: »Att människan äger ett vida mera utvecklade språk än djuren, är å ena sidan en följd av hennes högre intelligens, men å den andra en mycket väsentlig betingelse för hennes intellektuella prestationsförmåga. Människans språk och hennes intelligens stå med andra ord i en mycket betydelsefull växelverkan. Vi veta, att det för ett barn är omöjligt att ens något så när fatta betydelsen av abstrakta ord, innan det nått en viss grad av intellektuell utveckling. Vi veta också, att det är vida lättare att fullt förstå inne-

börden av abstrakta begrepp, att fasthålla sådana begrepp i minnet och att använda dem vid vår tankeverksamhet, om vi kunna definiera dem i ord och ha namn på dem. — — — — Vid allt högre tänkande äro abstrakta begrepp och abstrakta ord oundgängliga. Vägen till de abstrakta orden går genom de konkreta, d. v. s. man kan icke förstå abstrakta ord, innan man lärt sig förstå och använda namn på konkreta, sinnligt förnimbara ting. — — — — Den nya värld, som med namngivningen öppnar sig för människobarn, är sannolikt för apan alltför främmande och hög, för att den skall kunna taga mera än något steg innanför porten».

Några brottstycken ur Katz' ovan anmärkta arbete må här återgivas: »Med språket öppnar människan för sig en ny värld, till vilken djuret icke har tillträde, andens värld. Intelligens kan icke fränkännas djuret, man kan härleda människans och djurets intelligens ur samma naturliga rötter. Men endast människan är förnuftsbegåvad, d. v. s. endast hon kan fullt medvetet i sitt begreppsmässiga tänkande använda objektiva kriterier, skilja mellan sant och falskt.» — »Barnet delar med djuret att i hög grad behärskas av sinnena, men under det att djuret länge förbliver underkastat detta tvång, avlägsnar sig barnet successivt från detsamma. Barnet lever liksom djuret nästan helt i nuet. Dock övervinner det stegvis detta och lär sig att se mot framtiden och gripa tillbaka i det förflutna, under det att djuret såvitt vi förstå förblir bundet vid nuet. Hur befriar sig barnet från nuets tvång? Genom sina fria föreställningar.» — »Genom användandet av dessa fria föreställningar gör människan sig oberoende av det närvarande, vilket djuret icke kan. I tanken och fantasien kan människan efter behag gå tillbaka i det förflutna och blicka in i framtiden.» — »Medan djuret alltid håller sig inom det insiktsfulla tänkandets nedersta sfär, så är det för människan principiellt möjligt att delta i den högsta. Vad är orsaken till denna differens? För det första: endast människan kan emotionellt skilja sig från tingen. — — — — Djuret kan icke frigöra sig från ett affektivt förhållande till omvärlden. Människan förmår dock att tänka nyktert och fullständigt oberoende av känslan. För det andra: endast människan kan sakligt skilja mellan sig själv och tingen. Hon kan icke blott se, höra o. s. v. utan hon är medveten om, att hon ser och hör samt vad hon ser och hör o. s. v. Människan har icke endast medvetande, utan hon vet också att hon har det. Vi kalla detta objektivisering. Objektiviseringen stannar icke vid jaget. Människan kan i en sällsam klyvning även objektivisera sitt jag. Ingenting i djurens beteende talar för, att något motsvarande förekommer hos djuren varken med hänsyn till de sinnliga funktionerna eller den egna individualiteten. Man kan knappast förneka, att en del djur ha ett slags självmedvetande, ty vissa former av självutveckling tala därför, men det är dock något helt annat än att reflektera över självmedvetandet.»

Vad som mer än mycket annat synes vara betecknande för djuren, även de högre av dem, är att de, styrda av tillfälliga impulser, leva i det närvarande, i

nuet, och att, om de äga föreställningar och begrepp om det förflutna, det vardande eller det i rummet frånvarande, dessa föreställningar och begrepp i alla händelser efter allt att döma äro svaga och dunkla. Det torde vara utslutet, att ett djurs handlingar föregås av något verkligt eftersinnande så att säga på längre sikt eller över huvud grundas på egentlig eftertanke beträffande skälen för och emot. Likheten i nu berörda avseenden med små människobarn förefaller påtaglig, men till skillnad från barnen, för vilka detta tillstånd är ett övergångsstadium, finns det näppeligen något som tyder på annat än att djuren kvarstanna där sin levnad ut. Lorenz har i något sammanhang gjort det uttalandet, att det som djuren sakna just är förmågan att medvetet besluta sig för ett visst handlingssätt, d. v. s. undertrycka alla andra eventuellt aktuella impulser till fördel för en enda. I den i det föregående flera gånger åberopade artikeln av Leche i Nordisk familjebok heter det: »Det faktum torde vara fastslaget, att varje djur i varje ögonblick under normala förhållanden handlar i överensstämmelse med sin största nytta; man talar därför om 'det ögonblickliga intressets lag'. I varje ögonblick föreligger ett oemotståndligt behov, som framkallar handlingen. Detta behov framträder som drift, vilken anses yttra sig på olika sätt, i det att den utlöser än medfödda fysiologiska mekanismer, d. v. s. instinkthandlingar, än yttningar beroende på erfarenheter, än mera sammansatta psykiska företeelser, genom vilka djuret tycks reda sig i en ny, hittills för detsamma obekant situation. Rörande avgränsningen och betydelsen av dessa kategorier härskar emellertid långt ifrån någon enighet bland biologerna».

Utän fara för misstag torde man kunna säga, att djuren i vida större utsträckning och i långt högre grad ledas av känslor och instinkter i förening med förvärvade erfarenheter än av insiktsfullt tänkande samt att man icke kan ställa några högre anspråk på beskaffenheten av ett sådant tänkande, när det gäller djuren.

5. I vad mån bör man hos djuren räkna med mottaglighet för lidande?

I princip synes denna fråga knappast vara ägnad att bereda några större svårigheter i den mån den hänför sig till sådan behandling av djuren som mera direkt inverkar på deras kroppsliga tillstånd och välbefinnande. Att fysisk misshandel och överansträngning, kroppsskador och sjukdomar, svält och svår törst, brist på luft och motion, olämplig temperatur o. s. v. kunna innebära lidande för djuren, torde allmänt inses och erkännas, även om i synnerhet oförstånd eller likgiltighet ofta medför, att detta icke kommer till vederbörligt uttryck i det praktiska handlingssättet. I praktiken är den riktiga behandlingen av djuren i alla dylika hänseenden icke alltid något som ger sig självt, beroende bland annat på den mången gång ofullständiga kunskap människan äger om hur djur i särskilda fall kroppsligt reagera vid påverkningar av olika slag. Men begångna misstag giva sig ofta snart nog tillkänna och bidra till en ganska utbredd, på erfarenhet grundad kunskap.

Därtill kommer att en god fysisk vård i allmänhet villigt plägar lämnas redan till följd av det påtagliga ekonomiska intresse som människan vanligen har av att djuren i kroppsligt hänseende hållas på en hög standard.

»Lär barnet att ett fånget och länkat djur lider på samma sätt som en mänsklig varelse.» Uttalanden av dylikt innehåll har man kunnat påträffa i tryckta och allmänt spridda publikationer. De äro uttryck för den antropomorfistiska inriktning, som är villig att så generöst som helst utrusta djuren med mänskliga egenskaper i tro att en sådan inställning mer än allt annat måste framkalla en hänsynsfull och god behandling från människans sida. De mänskliga egenskaperna äro ju emellertid högst skiftande och mångahanda. Det på fri hand företagna förmänskligandet av djuren kan därför också stundom användas till stöd för slutsatser som gå i en helt annan riktning än den nyss angivna, beroende på de olika egenskaper man väljer till utgångspunkt. Det finns människor som till skillnad från andra älska att fördriva sitt liv i händelselös ro. I själva verket åberopas just sådana människor icke sällan såsom exempel av dem som av en eller annan anledning önska försvara vilda djurs hållande i fångenskap. Det kan heta ungefär så här: Hur bra ha inte djuren det i sina burar, alldeles som många rika människor omgivas de av en stab av tjänare, de få sin föda utan någon ansträngning, de slippa besvär av varje slag och behöva inte såsom djuren i det fria oroas av sina fiender! Här är det återigen ett slags förmänskligande som gör sig gällande, även om det skiljer sig från de vanliga antropomorfistiska tankegångarna, i det man generellt förliknar djuren vid de lättjefulla och försoffade bland människorna i stället för att förläna dem sådana mänskliga egenskaper som tankekraft, verksamhetslust och frihetsbegär. Redan det förhållandet att antropomorfismen på dylikt sätt kan användas för varandra rakt motsatta syften torde vara belysande för den inneboende lösligheten och godtyckligheten i hela detta betraktelsesätt.

Att fångna djur skulle kunna lida på samma sätt som människor i fångenskap synes med till visshet gränsande sannolikhet kunna betecknas som uteslutet. Så länge man icke har anledning att förmoda utan tvärtom alla kända skäl synas tala emot att djuren skulle äga en tanke- och reflexionsförmåga som tillåter dem att fatta sådana begrepp som frihet och fångenskap, tid och rum, liv och död o. s. v. och att i verklig mening jämföra det närvarande tillståndet med det förflutna och med föreställningar om framtiden, torde all rimlighet tala för att det skulle vara både onödigt och verklighetsfrämmande, om man ville räkna med en sådan möjlighet som att djuren skulle kunna på mer eller mindre mänskligt vis sörja och sakna den tid som gått, oro sig för ett framtida öde eller gräma sig vid tanken på en aldrig återkommande frihet med mera sådant. Därmed faller också det påstående, som tillskriver djuren möjlighet att känna samma kvalificerade och intensiva psykiska lidande som det en människa kan erfaras. Det är t. ex. en betydande skillnad mellan, å ena sidan, det fångna djurets för ett ögonblick i sänder gjorda, låt

vara ständigt förnyade erfarenhet att det icke är möjligt att lämna buren och, å andra sidan, den genomtänkta fruktansvärda föreställningen att »härifrån kommer jag aldrig», vilken lär kunna uppstå blott hos människan.

Av det sagda följer naturligtvis icke, att djur skulle sakna mottaglighet för psykiskt lidande eller därmed besläktad olust. Utrymme därför finnes i rikt mått, även om man antar att djuren såsom levande huvudsakligen i nuet äro förskonade från det reflekterade lidande på längre sikt varom nyss talats. Inledningsvis har i det föregående framhållits, hurusom gällande lag utgår från att djur kunna erfara ångest. Var och en har möjlighet att göra den iakttagelsen att en del djur märkbart reagera såväl för ovänligt som vänligt bemötande, även om detsamma tar sig uttryck blott i tonfall eller åtbörder. En erinran i samma riktning utgöra alla de anslag, som finnas i djurparker och zoologiska trädgårdar, att djuren icke få retas eller oroas. Men trots sådana och andra uttryck för erkännande av att det icke är blott den fysiska sidan av djurens tillvaro som kräver hänsyn och omtanke, torde det ingalunda vara obefogat att på allvar uppställa den frågan, huruvida för närvarande överhuvud taget allt är väl beställt ej mindre i fråga om den kroppsliga vården av djuren än även beträffande den sida av deras behandling som mera direkt har avseende å deras psykiska tillstånd. Denna fråga har förvisso en helt allmän innebörd, men det förefaller som bleve den ställd på sin spets, när det gäller vilda djurs avstängande från deras naturliga levnadssätt. »Även den mest erfarna djurägare», skriver Lorenz i den ena av sina förut omtalade böcker, »borde betänka, innan han tar sig an en ömtålig organism, att inte bara en skriven utan även en betydligt strängare, oskriven lag fordrar att ett fånget djur inte får sakna någonting som är nödvändigt för dess psykiska och fysiska välbefinnande».

I samma bok kommer Lorenz i skilda sammanhang in på frågan om djurens mottaglighet för lidande. Han konstaterar, att hos alla levande varelser förmågan att lida, i synnerhet psykiskt, står i direkt förhållande till deras grad av utveckling. »Ett dummare djur», anför han, »såsom näktergal, sångare eller guldhamster, lider proportionsvis betydligt mindre, rent psykiskt, av fångenskapen än ett mentalt högre stående djur såsom korp, större papegoja eller till och med mungo, för att inte tala om halvapor och apor». Till de djur, som Lorenz anser verkligen vara beklagensvärda i fångenskap, räknar han först och främst just »de kloka och högt stående varelser, vilkas livliga intellekt och verksamhetslust inte kan tillfredsställas innanför burens galler». Vidare hänför han dit överhuvud taget alla dem, som behärskas av någon stark drift som inte får utlopp i fångenskapen. Därom yttrar Lorenz vidare: »Mest iögonenfallande också för den okunnige är detta i fråga om djur, vilka i det fria är vana att springa långa sträckor och därför har en motsvarande stark drift att förflytta sig. Rävar och vargar, vilka i omoderna zoologiska trädgårdar hålls i alltför små burar, är ungefär de mest beklagensvärda av alla fångna djur, på grund av denna uppdämda drift».

Dylika uttalanden om den plåga, som kan följa av en drifts uppdämning, torde böra ses i den klargörande belysning, som Fabricius' redogörelse kastar över instinkthandlingarna, deras fysiologiska ursprung och följderna av deras undertryckande, såsom då ett djur hålles i fångenskap. När man tar del av det avsnitt i redogörelsen, där det talas om en inre uppladdning i burfågeln's organism av den nervösa energi, som erfordras för en instinktiv flykthandling, samt om den panikartade och av ingen yttre orsak framkallade explosion, som denna uppladdning i brist på naturlig utlösning kan resultera i, då fågeln besinningslöst störtar sig mot burens väggar, är det svårt att tillbakahålla en undran, om detta kan försiggå alldeles utan lidande eller olust. Misstanken att sådana känslor kunna uppstå i ett eller annat liknande sammanhang blir än svårare att tillbakavisa, om det skulle gälla ett djur som mentalt står betydligt högre än fågeln, och detta även om energiuppladdningen kanske ej utmynnar i någon panikhandling. Lorenz anser ju, enligt Fabricius, att de flesta instinkthandlingar äro lustbetonade och att djuren i allmänhet sträva efter att försätta sig i situationer, där de kunna utlösas. Lilius har också, i sin ovan omnämnda uppsats, uttryckt den uppfattningen att, om ett djur förhindras att utföra en instinkthandling, det sannolikt erfar olust och att en ohämmad utövning av en instinkthandling troligen — åtminstone i regel — är i och för sig lustbetonad. Att det kan förhålla sig så, förefaller väl också ganska naturligt. Och preciserar man frågeställningen till vad som måste betraktas som möjligt — oavsett om det är sannolikt eller ej — torde det få medgivas att det icke går att förneka den möjligheten att åtminstone i en del fall det instängda djuret — avskilt från den natur som det in i minsta detalj är skapat för — även om det erhåller god vård i gängse bemärkelse, just på grund av att fångenskapen hindrar utlösning av dess instinkthandlingar av ena eller andra slaget och därmed undertrycker dess drifter, erfar en känsla av bristande tillfredsställelse och uteblivet välbefinnande, vars styrkegrad väl kan vara svårbestämbar, kanske obetydlig, men som också särskilt i längden kan tänkas göra sig kännbar på ett plågsamt sätt. Ur djurskyddssynpunkt innebär det naturligtvis en fara, om människan i alltför hög grad förenklar frågan om djurens behandling genom att slå sig till ro med att deras mest elementära behov tillgodoses. Ett djur bland de högre stående har förvisso i likhet med en människa många andra behov, drifter och instinkter än dem vilkas tillgodosende tillhör det mest outhärliga för livets upprätthållande och det kroppsliga tillståndet. Könndriftens hämmande och avstängningen från sällskap med likar kunna t. ex. utgöra betydande olägenheter av djurens fångenskap. Den möjligheten torde, för att taga ett annat exempel, icke kunna uteslutas, att djur som äro utrustade med stark jakt-drift, erfar ett slags oro på grund av att ingen utlösning står att få för deras jakthandlingar, även om det ej är dem möjligt att reflektera över saken. Visserligen erhåller ett fånget djur sin föda utan att jaga; men den med jaktinstinkten sammanhängande inre energiuppladdningen torde väl — såsom den

beredskapsfunktion den är — i viss mån fortgå även om inga hungerkänslor inställa sig. Man kan tänka på den av Lorenz iakttagna, i fångenskap levande staren, som ej hade fått utlopp för de med insektfångsten sammanhängande instinkthandlingarna och som därför plötsligt började »jaga» i rummet obefintliga insekter. I naturen kan djuret fritt ströva omkring, tills det finner utlösning för en uppladdad instinkt, och Fabricius förutsätter, att detta sökande efter den utlösande retningskombinationen måhända kan vara medvetet till och med hos en fågel. Möjligen föreligger även något liknande när det gäller högre stående djur, och slutsatsen torde väl då också bli, att det i dylikt sammanhang kan tänkas medföra oro hos djuret att det hindras från att tillfredsställa en aktuell drift.

Den arbetshypotes varom i det föregående talats — avsedd att läggas till grund vid övervägande av särskilda bestämmelser om djurens behandling — skulle enligt det ovan anförda i sina huvuddrag innebära å ena sidan att lagstiftaren ej har anledning att såsom en möjlighet räkna med att djuren skulle äga en tanke- och reflexionsförmåga, som medgäve att de i samma mening som en människa kunde erfara ett reflekterat psykiskt lidande, men å andra sidan att, när det gäller sådant lidande och sådana oluststämningar som mera oreflekterat framspringa ur känslor och instinkter, man i princip bör utgå ifrån att djurens känslighet kan vara avsevärd och att deras välbefinnande kan vara beroende av mycket annat än sådant som är direkt iakttagbart och oefftergivligt för att bevara liv och relativ hälsa.

Det bör naturligtvis stå klart att, om man sålunda principiellt förutsätter att djurens känslighet i nyss berörda avseenden kan vara betydande, denna utgångspunkt icke utesluter ett jämkat bedömande i de särskilda fallen och icke får föranleda en dogmatisk tillämpning som ej tar hänsyn till alla växlande förhållanden och till de rön och erfarenheter som stå till buds. De olika djurens egenskaper växla ju avsevärt såväl arterna som också, om än i mindre grad, de särskilda individerna emellan. Vad som kan vara en fullt försvarlig behandling, när det gäller det ena djuret, kan vara förkastligt i fråga om ett annat. Särskilt är det givet, att skillnaden är stor mellan de vilda djuren och de domesticerade. Men även bland de vilda arterna kunna en del mer än andra äga förmåga att anpassa sig, t. ex. i fångenskap. I vad mån ett visst djur utan att lida kan uthärda fångenskap, är en fråga som icke kan generellt besvaras; svaret kan utfalla olika alltefter de särskilda förhållanden som äro förknippade med fångenskapen, såsom hur djuret förvaras och vårdas, om dess drifter till sällskaplighet, lek och sysselsättning äro tillgodosedda o. s. v. Det säkraste kriteriet blir väl till sist djurets beteende och de tecken på välbefinnande eller dess motsats som därur kunna utläsas. Vid alla hithörande överväganden bör emellertid den ovan angivna principiella utgångspunkten städse hållas i sikte och ej övergivnas utan verkliga skäl.

KAPITEL VII

Förelisningsdjuren och fångenskapen

Frågan om det berättigade i att hålla djur i fångenskap för ett sådant ändamål som offentlig förelisning är ofta diskuterad. I det föregående har den till en del berörts. Ett svar på densamma förutsätter en avvägning mellan, å ena sidan, den verkliga innebörden för ett djur av fångenskap och, å andra sidan, de skäl som i och för sig tala för djurförelisningens upprätthållande. Det är alltså en komplicerad fråga.

Vad fångenskap innebär för ett djur låter sig naturligtvis icke sägas kort och allmängiltigt. Därtill finns det alltför många slag av djur med hänsyn både till arter och individer, liksom det också finns många olika slag av fångenskap. Här kan närmast bli fråga blott om ett försök att i all korthet peka på de viktigaste av de omständigheter som principiellt och genomsnittligt utmärka skillnaden — objektivt betraktad — mellan den fångenskap, i vilken förelisningsdjuren vanligen hållas, samt friheten.

En skillnad mellan olika grupper av djur måste härvid hållas i sikte, nämligen de olika grader av tamhet respektive vildhet vilka utmärka djur i allmänhet, även dem vilka brukas användas som förelisningsdjur. När man talar om »vilda» djur, utesluter detta icke att de kunna ha hunnit ett stycke på väg mot verklig tamhet — de ha blivit, såsom det ibland uttryckes, mer eller mindre »invanda» — liksom benämningen »tama» djur icke utesluter, att åtskilligt av vildheten ännu kan finnas kvar.

Bland de tama djuren intaga de domesticerade — husdjuren — en särställning, där det är fråga icke om tämjda djurindivider utan om hela djurarter som äro tama. Tamhundar, tamkatter, hästar, nötkreatur och andra djur, som människan sedan uråldriga tider hållit som husdjur, härstamma väl från vilda anfäder, men efter infångandet och tämjandet har så lång tid förflutit, att utvecklingen under de otaliga generationer, som ligga mellan då och nu, kunnat frambringa avsevärda skillnader i fråga om skapnad och instinkter i förhållande till de ursprungliga stamfränderna. Det är tydligt, att begreppen fångenskap och frihet, när det gäller dessa djur, icke ha på långt när samma betydelse som när fråga är om de vilda, d. v. s. de djur som befinna sig på det primitiva naturstadiet eller åtminstone nära det samma. De domesticerade djuren äro ju nämligen sedan gammalt anpassade till människan samt hennes inrättningar och förhållanden. Något egentligt frihetstillstånd kan överhuvud beträffande dem icke uppställas

till jämförelse med tillvaron i fångenskap. Deras naturtillstånd, om man så får kalla det, är nämligen kännetecknat just av en mer eller mindre utpräglad fångenskap. Ett exempel på hur djupt rotade och segt kvardröjande de primitiva instinkterna likväl äro utgör den allbekanta företeelsen då tamhästen skenar såsom ett rov för den vanligen slumrande men plötsligt uppflammande flyktinstinkten.

Långt mera livskraftiga och närmare ytan ligga naturligtvis alla de medfödda instinkterna i sin primitiva ursprunglighet icke blott hos de i vildmarken fångade djuren utan också hos sådana i fångenskap levande djur, vilka, ehuru födda i fångenskap, dock i tiden räknat befinna sig jämförelsevis nära det rent vilda tillståndet och hos vilka ingen domesticeringsprocess satt några märkbara spår, även om en högre eller lägre grad av individuell tamhet är för handen. Man hör ofta det argumentet framföras — i syfte att försvara ett djurs hållande i fångenskap — att, eftersom djuret kommit till världen i sin bur och aldrig vistats annorstädes, intet minne av eller längtan efter friheten kan förefinnas. Detta resonemang torde emellertid vara förfelat i principiellt avseende. Ty, såsom här ovan i kapitel VI närmare utvecklats, lär intet djur få antagas äga någon egentlig förmåga att med hjälp av minne och fantasi medvetet företaga jämförelser mellan ett förflutet tillstånd och det nuvarande. Den »längtan», som kan tänkas förefinnas hos ett djur i fångenskap, torde — även om djuret tidigare levat i frihet — i det stora hela ligga på det omedvetnas plan och snarast kunna betecknas som oreflekterade känslor av olust och bristande välbefinnande, förorsakade av att fångenskapsmiljön i väsentliga hänseenden är alltför olik den naturliga för att erbjuda möjlighet och tillfällen för djurets egenart att komma till sin rätt, så att alla de nedärvda fysiska och psykiska egenskaperna och livsyftringarna i en harmonisk samverkan kunna uppnå sin fulla utveckling. Å andra sidan lär icke den omständigheten att ett ej domesticerat djur fötts i fångenskapen utgöra något hinder för att djuret är utrustat med sin arts ärftliga instinkter och att djuret därför under i övrigt likartade förhållanden kan — i princip på samma sätt som det från vildmarken hämtade djuret — erfara obehag, eventuellt verkligt lidande, om dessa instinkter hindras i sina funktioner. En annan sak är att en betydelsefull skillnad naturligtvis så till vida alltid förefinnes som ett i fångenskap fött djur undslipper den chock, vilken ofta kan vara förknippad med själva infångandet. Hos ett sådant djur förlöper vidare tämjnings- och anpassningsproceduren alltifrån födseln mera omärkligt och liksom av sig själv, under det att t. ex. ett djur, som infångas först sedan det lämnat ungdomsstadiet och i viss mån hunnit »stelna» i sitt förhållande till den naturliga miljön, kan få mycket svårt att anpassa sig i de helt nya förhållanden som fångenskapen medför.

För att till sin innebörd rätt uppfattas måste fångenskapen ses mot den bakgrund som livet i det fria erbjuder. Det är också av mycket stor be-

tydelse för att kunna vårda ett fångat djur på ett i alla avseenden lämpligt sätt att veta, hur livet för ett djur av samma slag i friheten förflyter. Men detta synes vara något som än så länge är till stor del outforskat; enligt vad som uppgives har dock kunskapen därom under senare tid betydligt utvidgats genom fältbiologernas arbete. Hediger har i olika sammanhang avhandlat detta ämne. Han framhåller, att den frihet, som det vilda djuret åtnjuter, i flera hänseenden ingalunda är så oinskränkt som många gärna vill föreställa sig. Härvid syftar han, såvitt angår själva livsrummets storlek, icke blott på de faktiska och oöverstigliga geografiska gränser för de olika djurarternas utbredning, som naturförhållandena och icke minst de mångfaldiga växlingarna mellan land och vatten, berg och dalar, skogar och öknar o. s. v. medföra, utan också bland annat på något som i förevarande sammanhang är av större intresse, nämligen den bundenhet till vissa särskilda områden, s. k. territorier, som är utmärkande för de särskilda djurindividernas liv ute i naturen. Det har enligt Hediger visat sig att det i frihet levande djuret — med få undantag — ingalunda strövar omkring efter behag, utan att det tvärtom med utomordentlig seghet hänger fast vid det markområde, som utgör en i viss mån tryggad bostad och vistelseort för detsamma eller för den grupp av likar djuret tillhör och som i regel ogärna lämnas samt energiskt försvaras mot intrång av andra artfränder, medan ingenting hindrar, att olika djurslags territorier helt eller delvis sammanfalla. Allehanda markeringar och varningstecken tjäna att hålla inkräktare borta; fågelns sång kan tjäna detta ändamål, en björn kanske flår av barken på en vida omkring synlig fura och många djur impregnera framträdande stenar eller grenar med något av deras egen kropp alstrat luktstoff (urin, körtelavsöndringar). Spekulationerna kring territoriets eller, såsom det också kallas, revirets och den därtill knutna försvarsinstinkts biologiska uppgift ha gått i olika riktningar. Enligt Hediger har företeelsen ett nära samband med näringsbehovets tillfredsställande; han anför nämligen, att territoriets storlek framför allt beror av två faktorer: dels näringsbehovet hos det eller de djur som besitta territoriet och dels områdets förmåga att producera födoämnen, det må gälla animaliska eller vegetabiliska sådana. Det lär genomgående förhålla sig så att territorierna i foderrika trakter äro mindre än i foderfattiga. Territoriets storlek uppgives växla betydligt med olika djurarter; t. ex. för möss och ödlor kan det uppgå till en eller ett fåtal kvadratmeter, under det att ett lejon eller en tiger vanligen använder ett område på tjuu kvadratkilometer eller mera. I typiska fall ligger, enligt Hediger, inom territoriet ifrågavarande djurs hem (näste, kula, bo etc.), omkring vilket rovdjurets jaktfält respektive det växtätande djurets betesfält utbreder sig. Enligt den nyare forskningen har det vidare visat sig, att territoriet för det djur, som bebor detsamma, har en mångsidig användning och alltefter olika slag av verksamhet är — på ett för olika djurslag varierande sätt — uppdelat i olika terrängavsnitt, såsom sovplats,

badplats, förrådsplats, skilda ställen för födans intagande och exkrementernas avlämnande o. s. v. En viktig plats inom ett hjortterritorium är exempelvis den, där under brunsttiden rivalerna utkämpa sina strider. Hediger uppger, att dylika platser brukar användas för berörda ändamål under många generationer, och han anför i detta sammanhang, att det säkerligen skulle vara oriktigt att föreställa sig att ingen tradition skulle finnas i de vilda djurens värld: man vet numera, att de flesta av dem formligen leva och röra sig i ett fast nätverk av platser knutna till varandra genom bestämda förbindelselinjer («växlar»), där generationer badat, kämpat, ätit, sovit m. m. Djurets liv förlöper enligt Hediger med avseende å rum och tid regelmässigt inom ett strikt system, där bestämda sysselsättningar utövas på bestämda tider, naturligtvis utan att man likväl bör tänka sig detta såsom ett alldeles stelt och orubbligt schema, som icke skulle vara underkastat växlingar. För vissa slags djur och vissa årstider har det varit möjligt att upprätta genomsnittliga vardagsprogram. Lika litet som det är människan förunnat att framleva sitt liv utan omsorger och ansträngningar för livets bevarande och släktets upprätthållande, är detta fallet i fråga om djuren. Utom av sömn och vila äro de upptagna av allehanda sysselsättningar för skilda ändamål, såsom födans anskaffande, bostadens (territoriets) iordningställande och underhåll, social aktivitet (umgänge, uppgörelser och strider med artfränder), artens fortplantning och avkommans vård ävensom kroppsvård (hudens, pälsens, fjädrarnas ans m. m.). Särskilt i yngre ålder ägnar sig djuret ofta också åt att leka. Men uppenbarligen är det den nyttobetonade och på grund av omständigheterna tvungna verksamheten som är den dominerande.

Vid sina jämförelser mellan fångenskap och frihet i djurens liv har Hediger också betonat, att vid sidan av begränsningarna i rummet jämväl en hel del andra faktorer leda till den slutsatsen, att allt tal om det fritt levande vilda djurets »oinskränkta gyllene frihet» innefattar en överdrift, som tar var modifikation. Han framhåller, hurusom exempelvis fåglarnas flyttningar över hav och världsdelar ingalunda böra uppfattas såsom utslag av en obunden frihet utan tvärtom såsom framkallade av ett ofrånkomligt biologiskt tvång. Och vad som vid ett ytligt betraktande kan te sig såsom ett fritt och behagligt strövtåg i skog och mark är enligt Hediger i de flesta fall ett ortsombyte som djuret företager under näringssökandets tvång; såsom ett annat tvångsfenomen med det starkaste inflytande på djurets liv har i detta sammanhang framhållits könsdriftens krav. Den sociala rangordning artfränder emellan som härskar hos sådana djur, vilka leva i hjordar, flockar eller familjer, är också en företeelse som skapar betydande skrankor och band i djurindividens tillvaro. Hediger anför därom bland annat, att det socialt lägre stående djuret överallt måste lämna företräde åt det högre stående och tåla en kontroll, som ofta sträcker sig till den minsta ortsförändring, ja till bestämda rörelser och attityder.

Ett tvång som, enligt vad Hediger med skärpa framhåller, intar en särställning i det fritt levande djurets liv och som överskuggar djurets hela tillvaro samt är aktuellt i varje ögonblick, sammanhänger med självbevarelsesdriften och nödvändigheten att, om livet skall kunna bevaras, ständigt vara på sin vakt mot fiender som hota detsamma. Ett sådant hot svävar ständigt över djuret: en del djur hota andra djur och djuren känna sig i allmänhet hotade av människan. Var och en vet på grund av egen erfarenhet, hur svårt det är, även med iakttagande av den största försiktighet, att ute i marken komma riktigt nära något av de vilda djuren. De fly kanske icke alltid så snart de upptäcka människan, men de tillse oavlåtligen, att ett visst avstånd upprätthålles. På samma sätt äro exempelvis de djur, vilka kunna betecknas som bytesdjur i förhållande till rovdjuren, på sin vakt gentemot de sistnämnda. Denna instinktiva flykttendens vilar egentligen aldrig. Djuret är städse — vad det än i övrigt sysselsätter sig med och till och med under sömnen — redo att fly. Inför en omedelbart hotande fiende måste ju behovet av föda, sömn och vad som helst annat träda tillbaka för tvånget att rädda sig ur faran.

För att djurets tillvaro i det fria rätt skall kunna värdesättas och förstås måste den av Hediger betonade intima inbördes avpassningen och samstämmigheten beaktas, som i det naturliga tillståndet råder mellan de tre faktorer vilka representeras av den miljö djuret lever i, djurets kroppsbyggnad samt djurets beteendemönster. Det säger sig självt, såsom ock i det föregående framhållits, att väsentliga förutsättningar för välbefinnande och tillfredsställdhet i tillvaron måste anses vara uppfyllda, när den omgivning, där en varelses liv förflyter, är så beskaffad såväl i sin helhet som i sina detaljer, att den möjliggör och gynnar just de livsytringar som äro naturliga på grund av varelsens egen utrustning i olika avseenden. Det är emellertid att märka, att denna anpassning till ett visst slag av naturlig miljö icke torde vara att hänföra allenast till djurets kroppsliga struktur och normala livsytringar. Den lär också ha sin motsvarighet på det psykiska området såsom ett rent känslomässigt fenomen. Hediger har i detta sammanhang berört nödvändigheten av att, om man rätt vill förstå den företeelse som benämnes »hemlängtan», studera icke blott människornas utan även djurens psyke i detta hänseende. Han har därvid erinrat om den förstämning som exempelvis enligt mänsklig erfarenhet kan drabba den utpräglade slättbon, om han tvingas att någon tid vistas i bergs- och skogstrakter, samt tillagt, att hos många djur en sträng psykisk bundenhet till en viss landskapstyp är uppenbar.

Kan det då råda någon tvekan om att, rent allmänt sett, livet i friheten och i den naturliga miljön är det bästa för ett djur och att det är i friheten som dess välbefinnande måste antagas vara som störst? Mången kanske finner en sådan fråga onödig och svaret på densamma alldeles självklart,

nämligen att fångenskapen är obetingat underlägsen såsom livsform. I en utredning som den förevarande är det emellertid icke möjligt att utan vidare taga en dylik uppfattning till utgångspunkt, ty i själva verket äro meningarna delade även på omdömesgillt håll. Att fångenskapens företräden i ena och andra hänseendet med en viss iver förfäktas av många företagare i förevisningsbranschen kan visserligen till stor del förklaras icke endast som en följd av det ekonomiska intressets inverkan utan också därmed att de, som handskas med djur och därvid tycka sig på allt sätt bemöda sig om djurens bästa, lätt göra sig tämligen höga föreställningar om resultatet av dessa bemödanden. Men det vore naturligtvis alldeles oberrättigat att på dylika grunder fränkänna fackmäns uttalanden i den antydda riktningen allt bevisvärde. Allraminst är detta försvarligt, när uttalandena, såsom här delvis är fallet, härröra från bemärkta vetenskapsidkare med praktisk erfarenhet på djurförevisningens område. I en artikel, införd i boken »Foran burene» (1955) som innehåller skildringar från Köpenhamns Zoologisk Have av dess framlidne direktör Axel Reventlow, har medlemmen i institutionens styrelse professorn i zoologi R. Spärck yttrat sig i den riktningen, att djuren i en zoologisk trädgård, vilka i regel uppnådde en långt högre ålder än de i frihet levande, på många sätt hade det mycket »bättre» än i naturen, där de vore utsatta för otaliga vanskligheter, förföljelse, kamp för födan, ofta svält o. s. v., och i samband därmed gjort en del uttalanden: Det förhållandet, att djuren i Zoologisk Have bleve mycket gamla visade för det första — liksom fruktsamheten — att födan och skötseln vore goda och för det andra att djuren synbarligen trivdes i fångenskap. Det vore en vanlig föreställning, att djur i fångenskap »längtade» efter frihet, att de kände burens och inhägnadens tryckande och hämmande. Dock vore det en fråga, huruvida detta vore riktigt. För det första kunde man näppeligen tillerkänna ett djur något egentligt medvetande med förmåga till abstraktioner, vilket ju vore förutsättningen för att längta. Djur kunde otvivelaktigt erfara ett obehag och hade i det hela starka känslor, men när de vore utan fruktan och bleve väl matade, befunno sig säkerligen de flesta av dem väl. Något egentligt behov av motion eller att avnjuta naturen etc. hade de knappast. Det värsta för fångna djur vore utan tvivel ensamheten, obehaget att icke ha något annat väsen i sin närhet. I moderna zoologiska trädgårdar försökte man också mer och mer att förvara djur tillsammans. Reventlow har i en av sina berörda skildringar förklarat, att talet om att djuren i en zoologisk trädgård längtade ut till naturen alls icke vore riktigt och att han, efter många och långa iakttagelser, vore säker på att de flesta vilda djur i välordnade burar eller grottor hade det fullt ut lika bra som i naturen och vore mycket tryggare. Hediger — med sin erfarenhet bland annat som direktör för en modern zoologisk trädgård — har framhållit de i frihet levande vilda djurens situation såsom kännetecknad av ett evigt hot, av ett beständigt tvång att undvika fiender; i den zoologiska trädgår-

den däremot, där gallret gäve trygghet mot yttre fiender, kunde djuret uppleva ett lugn som vore främmande för det i frihet levande djuret, och varje uppmärksam iakttagare måste få det intrycket, att det tydligen njöte av denna positiva sida av gallrets funktion. Hediger är dock allt annat än blind för de avigsidor som fångenskapen också har för ett djur, även om han tillkännagivit den uppfattningen att, när det gäller djurbehandling av det slag som numera förverkligas i varje välskött zoologisk trädgård, man vågar säga, att ett djur, vilket uppnått tamhetens tillstånd och fullkomligt funnit sig tillrätta i det fångna livets miljö, har en tillvaro »lika fullkomlig eller lika ofullkomlig» som det vilda djurets i fritt tillstånd.

Man måste fråga sig, om det icke innebär en viss, ibland ganska betydande överdrift, när nackdelar och skuggsidor hos det fria, naturliga livet framhävas så starkt som ofta är fallet. Det synes icke utan fog kunna dragas i tvivelsmål, om verkligen de dödliga faror, som ute i vildmarken hota ett djur från andra varelsers sida, eller den stundom inträffande svälten och törsten eller präriebränder och andra naturkatastrofer med mera sådant äro ägnade att i så hög grad fördystra djurens tillvaro, att de förtjäna något egentligt beaktande såsom argument vid en jämförelse ur djurskyddssynpunkt mellan frihet och fångenskap. Det ligger i detta sammanhang nära till hands att erinra om hurusom vi människor, både som nationer och individer, ständigt få uthärda hotet av en mångfald katastrofer och olyckor av alla de slag, utan att detta i allmänhet hindrar oss att leva tämligen lyckliga och tillfredsställda. Och detta trots den inbillningskraft och förmåga av fria föreställningar, varmed vi framför djuren äro utrustade. Ständig vaksamhet behöver ju icke nödvändigtvis vara framsprungen ur en ständig och pinsam fruktan. Det ligger, vill det synas, åtskilligt av verklighetstrogen sanning i den uppfattning, som i denna fråga hävdats av en känd engelsk forstman, den i indiska regeringens tjänst anställde jägmästaren F. W. Champion i hans arbete »Djungelns mysterier» (svensk upplaga 1934). Här må i utdrag några rader återgivas: »Jag tror inte, att de vilda varelserna leva i ständig fruktan, tvärtom anser jag, att deras liv är mycket lyckligare än vårt eget. Denna fruktan är nästan uteslutande en följd av vår inbillning. Vi tänka oss själva i de vilda djurens ställe och inbilla oss, hur vi skulle känna det, om vi skulle leva som de. Det är alldeles sant, att om vi skulle leva försvarslösa i en djungel omgivna av tigrar, skulle de flesta av oss troligen bli galna av fruktan — — — Men vildmarkens varelser hava föga eller ingen fantasi; deras tankar äro alltför mycket sysselsatta med det närvarande ögonblicket. — — — det är alldeles säkert, att de vilda djuren, fastän de snabbt uppfatta varje fara, när de se eller vädra den, glömma den igen, så snart den omedelbara anledningen därtill försvunnit, och att de ej på minsta vis oroas av tanken på när den skall uppenbara sig igen. — — — De flesta jagande däggdjur och fåglar förlita sig på en ljudlös smygjakt, som slutar med en plötslig och oväntad rusning för att

gripa bytet, och i de flesta fall är gärningen fullbordad, innan offret hunnit märka vad som hänt det. — — — — Det är visserligen sant, att det överrumplade offret stundom kämpar emot, och då och då utstöter någon ett ångestskri, men i de allra flesta fall tyckas däggdjur och fåglar mycket hastigt försättas i ett barmhärtigt tillstånd av medvetlöshet, under vilket de ej längre känna någon smärta. — — — — det råder intet tvivel om att naturen har en underbar metod, genom vilken hennes sårade varelser befrias från största delen av de kvalfyllda lidanden, vilka vi i vår sympati och inbillning tro, att de måste utstå.» Åt alldeles liknande tankegångar har författaren och naturkännaren Carl Fries givit uttryck, då han yttrat att »livet i naturen är något helt annat än den oavlåtliga, bittra kamp för tillvaron, den strid, skräck och oro, som vi falskeligen har diktat in i denna fria, glada, stilla värld. Det är vi som kommer med oron ditut i markerna, men vi tar den med oss när vi går vår väg, och kvar står en tillvaro formad i lugn och behag, där rädsla, flykt, lidande är snabbt övergående episoder och där ängslan för morgondagen är okänd lika väl som skräcken för döden.»

Vad är det å andra sidan som utmärker själva fångenskapen såsom sådan? Dess främsta kännemärke är att livsrummet har krympt ihop till ett minimum: buren, grottan, inhägnaden. Kvantitativt är skillnaden i jämförelse med det naturliga livsrummet oerhörd, även om man tar med i beräkningen alla de tvingande inskränkningar i rörelsefriheten, som utmärka tillvaron i det fria. Dessa framträda ju i allmänhet icke såsom några absoluta, ovillkorliga och stela gränser i yttre mening, utan de utöva sin tvångsmakt mera på indirekt väg såsom växlande uttryck för varelsens egna biologiska förutsättningar i samverkan med naturförhållanden och annat sådant. I fångenskapen däremot utgöras de begränsande faktorerna av väggarna och gallren eller av andra mer eller mindre konstgjorda — stundom i viss mån naturliknande — hinder och stängsel. Här fungerar för det instängda djuret tvånget att stanna på platsen ständigt på ett och samma direkta sätt utan någon förklädnad i form av anknytning till eller inverkan av djurets egna behov och impulser under trycket av mötande omständigheter. Praktiskt taget är djuret regelmässigt hänvisat uteslutande till vad som står till buds inom de tillmätta gränserna eller dit tillföres av vårdaren. Områdets storlek i och för sig spelar för djuret näppeligen den största rollen, om det än har en avsevärd betydelse. Det viktigaste blir till sist, om och i vad mån området till sin beskaffenhet och inredning är sådant att det — vid lämplig behandling i övrigt av djuret — utgör en mer eller mindre dräglig miljö just för det djur, varom fråga är, med alla dess ärvda instinkthandlingar och särdrag, så att den behövliga harmonien mellan djurets egen utrustning och aktivitetsbehov, å ena, samt omgivningen, å andra sidan, ej går till spillo.

Den som önskar tänka sig in i kontrasten mellan friheten och fångenskapen, sådan denna ej sällan ter sig i ytterlighetsfallen, kan lämpligen såsom åskådningmaterial föreställa sig t. ex. något av de större rovdjuren placerat i en vanlig menageri- eller cirkusbur. Det »territorium», som står djuret till buds, är alltså en låda med släta väggar och galler, saknande så gott som samtliga de kvaliteter som utmärka ett territorium i det fria. Utrymmet är begränsat till ett mycket obetydligt antal kvadratmeter. Ofta, möjligen för det mesta, delar djuret utrymmet med en eller annan artfrände, och om lyckan är god kanske kamraterna draga jämnt eller till och med sympatisera och ibland leka med varandra. Djuret vistas i burens med avbrott endast för de stunder, då det möjligen dresseras, förevisas eller kanske vid en del tillfällen rastas i någon annan, större bur. Födan är till beskaffenhet och myckenhet samt tid, då den tillhandahålles, aldrig självvald. Dess intagande och alla andra kroppsliga funktioner måste äga rum på en och samma fläck, och hygienens däremot stridande krav bli nödortfött tillgodosedda endast genom vårdarens omsorger. Livet har sin gång i den ordning människan bestämmer, och djurets egna behov och instinkter äro i väsentliga avseenden satta ur spel såsom initiativframkallande krafter. En naturlig livsrytm, ett till djurets egenart anpassat rums- och tidsschema för verksamhet och sysselsättningar, kan naturligtvis under dessa förhållanden icke upprätthållas. Till mycket stora delar äro också de livsyttningar, som i friheten skulle upptaga djurets tid, här omöjliggjorda eller förvanskade. Bland annat gäller detta i fråga om födans anskaffande samt uppsökandet av och närmandet till den sexuella partnern, i vilka båda avseenden ett djurs uppträdande i det fria utmärkes, olika för olika arter, av särpräglade och till instinkterna knutna tillvägagångssätt och ceremonier. Ofta framhäves såsom en för djuret positiv sida av fångenskapen den trygghet som det åtnjuter gentemot yttre fiender. Men oavsett omöjligheten för djuret att medvetet uppskatta en dylik förmån, måste här den väsentliga reservationen inflickas, att förevisningsdjuret ju så gott som i varje stund har att möta och umgås med människan, d. v. s. den varelse som det vilda djuret i fritt tillstånd på grund av en djupt rotad instinkt framförallt undviker.

Hungerns tillfredsställelse och vad därmed har samband är, enligt vad Hediger framhållit, för det vilda djuret ingalunda en fråga blott om att med organismen införliva en viss mängd vegetabiliska eller animaliska näringsämnen utan sammanhänger intimt med vissa sidor hos djurets psyke, i vilket hänseende rovdjur och växtätare representera två olika grundtyper. Det synes icke vara en orimlig förmodan, att sådana instinkter som i det fria livet leda exempelvis till rovdjurens jakthandlingar eller till apornas ansträngningar att samla frukter i de höga träden icke kunna utan obehag för djuret sättas ur funktion; i detta avseende hänvisas till vad som därom anförts i kapitel VI. Man kan därför knappast undgå att såsom ett i viss

mån verklighetsfrämmande tal beteckna sådana uttryck som att det fångna djuret är »befriat» från alla näringsomsorger. All sannolikhet synes nämligen tala för att ett djurs verksamhet i och för näringsbehovets tillgodoseende i allmänhet är lustbetonad och att denna sysselsättnings bortfall i själva verket redan på denna grund innebär en förlust för djuret. En annan synpunkt på samma fråga sammanhänger med att de flesta djur äro i behov av ett visst mått av kroppsrörelse, om organismen skall bevaras frisk och sund, och att i naturen en välbehörlig sporre till kroppsrörelse ligger bland annat just däri att hungern icke kan tillfredsställas utan att den fysiska ansträngningen presteras. Detta erbjuder ett typiskt exempel på fångenskapens förmåga att förrycka det naturliga samspelet mellan organismens olika livsyttningar. Man har i fråga åtminstone om en del köttätande djur funnit, att deras benägenhet att motionera är mycket beroende av huruvida särskild anledning därtill föreligger. Om lejonet har anmärkts, att det icke har någon inre anledning att ströva omkring, »så länge buken är fylld och brunsten inte driver på». Det torde dock vara uppenbart, att redan jaktinstinkten och hungerns tillfredsställande — andra orsaker till förflyttning att förtiga — för ett i frihet levande lejon nödvändiggör icke obetydliga strövtåg och ansträngningar. Ett sådant djurs territorium har, såsom nämnts, en avsevärd omfattning, och det följer över stora sträckor de flyttande vilthjordarna. Reventlow har uppgivit, att man beräknat att ett enda lejon på ett år dödar omkring 300 djur: sebror, antiloper, vildsvin m. m. Lorenz har för att belysa, hurusom lejonet är synnerligen lättjefullt och har mindre rörelsebehov än t. ex. hunddjuren, ehuru det under jakt tillryggalägger väldiga avstånd, uttalat att det visat sig vara ett fullständigt meningslöst företag, när man i Berlins zoologiska trädgård gjort i ordning ett stort område med ökensand och gula klippor för lejonerna, ty djuren hade blott legat utplacerade här och där i den romantiska omgivningen och lika gärna kunnat vara uppstoppade. Därtill må anmärkas, att exemplet naturligtvis ej visar, att djuren icke skulle haft behov av eller att de kunde utan men och med i längden bibehålla välbefinnande undvara den motion som deras hunger m. m. i det fria skulle ha framtvingat. Vad det tydligt visar är, utom att lejon äro ganska lata djur, det egentligen självklara faktum att ett djurs beteende i ett visst hänseende normalt uteblir, när varje naturlig drivfjäder till beteendet har avlägsnats; det sistnämnda var just vad som till följd av fångenskapen hade skett i det anförda exemplet: födan erhöles utan jakt och något eventuellt jaktbyte fanns ej heller inom räckhåll. Man får icke vänta sig, att ett lejon skall rusa omkring i sin bur blott för att genom motionen tillgodose sin hälsa. Möjligen kan man undra, om inte exemplet visar också en annan sak, nämligen att djuren oreflekterat njöto av den konstgjorda exotiska miljön och av det tillfälle de hade att placera sig på ett visst avstånd såväl från åskådaren som från varandra.

En annan faktor som i det fria i betydande grad tvingar och stimulerar

ett djur till erforderlig kroppsrörelse och annan energiutveckling är flyktinstinkten och djurets tendens att undvika och gå ur vägen, särskilt för människan. I fångenskapen har möjligheten till detta beteende fallit bort, när det gäller denna det fria djurets huvudfiende, och i övrigt är dessutom praktiskt taget allt hot från andra varelser undanröjt. Den till följd härav utblivna motionen kan emellertid härvidlag möjligen vara av mindre betydelse för djuret än den psykologiska sidan av saken. Tydligast kan vad härtill hör iakttagas vid den plötsliga övergång från frihet till fångenskap, som äger rum, då ett vilt djur tillfångatages och överantvaras åt den nya miljön. Hediger har skildrat vad som då händer. Själva infångandet föranleder vanligen hos djuret en våldsamt chock, som i de flesta fall tar sig uttryck i synnerligen häftiga utbrott av upprördhet men som också i vissa fall kan fullständigt bedöva djuret. Exempelvis elefanter och tigrar kunna råka i sådant raseri att de, om det ej förebygges, kunna tillfoga sig själva allvarliga skador; och många hovdjur, liksom också harar, löpa till en början risken att krossa skallen, om icke deras förvaringsrum inrättas tillräckligt trångt. Den »omvärld», vari djuret hittills i den fria omgivningen levat, är förstörd, och det har att anpassa sig till en alldeles ny miljö och där bilda åt sig en ny »omvärld», som enligt vad i det föregående utvecklats, måste bli i grunden olik den tidigare. Under sitt tidigare liv undvek djuret människan till varje pris, men nu är människan oundviklig. Detta torde för djuret vara den centrala punkten i förändringen, och djurets tämjande, som nu tar sin början, hänger framför allt på flykttendensens bortarbetande i förhållande till människan. Tamhet hos djur är, såsom tidigare framhållits, ett relativt och tänjbart begrepp, och tamhetens högsta fulländning kan väl knappast betraktas såsom uppnådd förrän i och med en långt driven domesticering, såsom t. ex. hos de flesta tamhundar. Mellan det rent vilda tillståndet och en sådan tamhet ligga naturligtvis många stadier och variationer: tamheten kanske gäller blott i förhållande till vårdaren eller någon mindre krets av människor, och gradskillnaderna kunna vara stora i fråga om den tolerans djuret visar vid människans närmande. Långtifrån allt tämjande leder till domesticering; de flesta djurslag lämpa sig dåligt eller icke alls för en dylik process, och även det individuella tämjandet kan vara mer eller mindre framgångsrikt. Ibland kan det alldeles misslyckas. Sålunda beskriver Hediger, hurusom anpassningsdugligheten hos infångade vilda djur kan vara högst olika och stundom praktiskt taget helt saknas. Det kan t. ex. — enligt Hediger — inträffa, att ett äldre djur, som tillfångatages, är så »stelnat» i den tidigare livsformen, att det icke orkar med den oerhörda kraftprestation, som infogandet i den nya omgivningen innebär, och därför efter en längre eller kortare tids fångenskap, präglad av ett fortsatt chocktillstånd med spänning och oro särskilt inför människans närvaro, av minskad aptit, nervösa störningar och nedsatt motståndsförmåga, slutligen dukar under och dör, ytterst under inverkan av de psykiska betingel-

serna. Även om ett dylikt fall efter allt att döma hör till undantagen, all-denstund djurfångsten numera huvudsakligen lär vara inriktad på unga djur med bibehållen omställningsförmåga, så synes detsamma likväl ägnat att ställa i en klar och principiellt riktig belysning den psykologiska sidan av det händelseförlopp som utspelas vid tämjning av vilda djur i allmänhet, ehuru regelmässigt proceduren därvid naturligtvis icke kan antagas vara i psykiskt avseende på långt när så smärtfylld, samtidigt som dess resultat oftast torde vara på det hela taget gynnsamt. De mycket unga djur, som infångas, torde nog hämta sig jämförelsevis snabbt från den därav förorsakade chocken, och de mycket späda drabbas väl knappast av någon nämnvärd chock. Mellan dem och de i buren födda är antagligen skillnaden icke så stor. Man torde hos samtliga kategorierna, så länge ingen domestisering kommit emellan, få räkna med möjligheten att flykttendensen kan tänkas yttra sig icke blott i flykt undan en omedelbart hotande fara utan också i benägenhet att söka ensamhet, att vika undan och gå ur vägen, icke minst för människan. I fångenskapen är det ju i de flesta fall icke möjligt för djuret att följa en dylik tendens, ett förhållande som hos många nyfångade djur naturligtvis måste förutsättas vålla en tämligen kännbar oro och som även hos andra fångna djur måste antagas kunna utlösa en liknande känsla.

En jämförelse mellan frihetens och fångenskapens fördelar och nackdelar, den må ur människans synpunkt förefalla aldrig så fullständig, sann och objektiv, kan naturligtvis icke ge någon säker föreställning om vad fångenskapen verkligen innebär för ett djur, så länge man icke vet, i vilken grad och på vad sätt djuret självt subjektivt förnimmer det ena och det andra. Om man emellertid i anslutning till den i kapitel VI:5 uppställda arbetshypotesen vågar antaga, att djuret saknar den mänskliga förmågan att reflexionsmässigt jämföra, sörja, frukta och ängslas, så blir uppenbarligen problemet i viss mån förenklat, i det att t. ex. sådana mycket svårbedömda faktorer som en ständig oro inför vildmarkens när som helst hotande faror eller ett grubbel över fångenskapens hopplöshet icke behöva medtagas i den jämförande beräkningen. Denna kommer då att huvudsakligen avse de skuggor och dagrar i olika avseenden som i friheten respektive fångenskapen djuret undan för undan uppfattar och erfar i varje närvarande ögonblick. Resultatet av jämförelsen kan väl knappast bli annat än det, att i normala fall naturen själv måste antagas vara mäktig att åt ett djur skänka ett rikare och fulltonigare liv än det vilket kan bjudas i fångenskapen, som kan miss-tänkas i längden verka degenererande och varest, hur välordnad och gentemot djuret hänsynsfull den än må vara, många och betydelsefulla förbindelselinjer till naturens egna källsprång dock regelmässigt äro avskurna. Men — även om det sålunda är svårt att instämma i de omdömen som å djurens vägnar till och med prisa fångenskapen framför friheten — betyder

detta naturligtvis icke alls, att man därför ur djurskyddssynpunkt måste anse sig nödsakad att för de så kallade vilda djuren principiellt och generellt utdöma varje slag av fångenskap såsom livsform. För alla varelser — icke minst för människan själv — gäller att tillvaron långtifrån alltid är paradisk, men också att den mycket väl kan te sig dräglig och till och med behaglig även utan att vara den bästa och gynnsammaste som kan tänkas; och detta sista efter all sannolikhet i högre grad i samma mån som varelsen saknar förmåga att medvetet värdesätta och jämföra. Att förevisningsdjur — framför allt de som befinna sig i välskötta zoologiska trädgårdar — knappast i allmänhet bruka förete någon bild av påfallande oro eller vantrivsel, torde vara möjligt för envar att förvissa sig om. Verkligheten ger näppeligen stöd åt den uppfattning som man icke sällan möter, att all förevisning av vilda djur i fångenskap i sig själv är av ondo, emedan den innebär djurplågeri. Att djuret i betydelsefulla avseenden får leva så att säga på en lägre standard, såväl fysiskt som psykiskt, än i friheten behöver nämligen icke så betecknas. Vad man dock alltid måste ha för ögonen såsom avgörande, när det gäller att i de särskilda fallen bedöma dessa frågor, är att denna standardsänkning skall hållas inom sådana gränser, att den är förenlig med djurskyddslagens krav på att djur i allmänhet behandlas väl och såvitt möjligt skyddas mot lidande samt att förevisning eller viss därmed sammanhängande användning av djur aldrig får äga rum på sådant sätt att djuret utsättes för »ångest eller annat lidande». Dessa grundsatser torde böra leda till att något av de i 8 § djurskyddslagen berörda sätten att använda ett djur för offentlig förevisning m. m. icke tillåtes, om det äger rum under eller drar med sig sådana förhållanden, att djuret åsamkas lidande eller, även om så icke är fallet, dess välbefinnande påverkas negativt i högre grad än i den obetydliga mån som kan anses stå i ett rimligt och försvarligt förhållande till vikten av de intressen som påkalla det ifrågavarande användningssättet.

Ofta möter man — särskilt hos dem som förfäktat att förevisning av fångna djur bör förbjudas i större eller mindre utsträckning — den uppfattningen att sådan förevisning numera icke har något egentligt värde vare sig som upplysande eller som uppfostrande medel, att den i själva verket till avsevärd del är en spekulation i ett lågt och primitivt nöjesbegär och att de utomordentliga möjligheter, som i våra dagar stå till buds att i synnerhet genom filmen sprida kunskap om djuren samt deras naturliga miljö och levnadssätt, äro långt värdefullare och effektivare än en förevisning, som sker under fångenskapens snäva betingelser. Dylika argumenteringar ha naturligtvis och på det hela taget icke utan fog blivit föremål för gensägelser. Att det kan innebära ett visst mått av sensation att på nära håll betrakta i synnerhet de större exotiska djuren är väl sant, men någon osund sensationshunger behöver ju alldeles icke vara förknippad därmed, även om

det knappast kan förnekas, att i rovdjursdressyrens åskådande ofta torde inmänga sig en ganska stark spänning inför den fara som dressören icke utan skäl förmodas löpa. Vidare måste det medgivas, att filmen i vissa avseenden — dock ingalunda i alla — mången gång kan mäta sig med och till och med överträffa vad zoologiska trädgårdar och cirkusar kunna prestera. En bild är dock alltid bara en bild och kan knappast någonsin helt ersätta betraktandet av föremålet självt, vartill kommer att, såsom man lätt kan konstatera i en zoologisk trädgård, det tjugusende för mången just ligger i att under längre stunder kunna iakttaga djuren samt deras spontana rörelser, lekar och andra förehavanden med de överraskningar och intermezzon som därvid kunna yppa sig. Det sunda nöje, som människan — även utan några som helst anspråk på vetenskaplighet — kan finna i sådana och andra naturstudier, bör under inga förhållanden undervärderas och ringaktas.

Vänder man sig till den vetenskapliga världen för att inhämta dess mening i frågan, torde svaret i allmänhet vara, att förevisningsdjur i fångenskap utgöra värdefulla objekt för de naturvetenskapliga, medicinska, djurpsykologiska och därmed också för de allmänpsykologiska studierna. Framförallt gäller väl detta de zoologiska trädgårdarna, men det synes till en viss grad ha sin tillämpning även på cirkusdjuren. Hediger har, under hänvisning till de moderna zoologiska jätteanläggningarna i världsstäderna, betonat, hurusom hållandet av vilda djur numera i vidsträckt mån kunnat ställas på vetenskaplig grundval och en ny gren av biologien, djurparksbiologien, uppstått. Även cirkusförhållandena och djurdressyren ha enligt Hediger principiell betydelse för den vetenskapliga forskningen, i vilket hänseende han framhållit *dels* att de studier och experiment, som ske i laboratorierna, i viss mån äro ensidigt inriktade, i det att de dissekera och analysera blott den ena hälften av de där förekommande djurens psyke, under det att den andra lika viktiga hälften, nämligen känslösfären, skjutes åt sidan och ofta alldeles förbises, och *dels* att det därför — vid sidan av observationerna ute i naturen och i de zoologiska trädgårdarna m. m. — har en synnerlig betydelse för djurpsykologien att kunna komplettera sina iakttagelser genom att i en god cirkus studera exempelvis även de större vilda däggdjuren i den där bedrivna dressyren, som är artskild från laboratedressyren bland annat genom att appellera just till känslan och som kan framvisa en mångfald av reaktioner hos djuret alltifrån dressyrprocedurens början och till dess det tillstånd inträtt, då djuret är mer eller mindre färdigdresserat. Spärck har i sin förutnämnda artikel i boken »Foran burene» uttalat, att en zoologisk trädgård har direkt vetenskaplig betydelse såväl för djurpsykologien vid dess utforskande av djurens uppträdande och instinkter som också för andra undersökningar, en sida av de zoologiska trädgårdarnas verksamhet som utvecklats mycket starkt och tagit sig uttryck i att till flera av de större europeiska anläggningarna vore knutna laboratorier med arbetande vetenskapsmän. Enligt Spärck är en zoologisk trädgård en kultur-

faktor också i den meningen att den tillgodoser det för vår tid karaktäristiska växande intresset hos befolkningen för att känna kontakt med natur och levande djur. Det nu anförda torde vara tillfyllest för att belysa och bestyrka den uppfattningen att, när det gäller den ofrånkomliga avvägningen mellan det djurskyddsintresse, som helst vill bespara de vilda djuren all fångenskap, och vissa andra intressen, vilka ytterst ligga till grund för uppkomsten och fortbeståndet av sådana företag, som bedriva djurförevisning, dessa senare intressen till avsevärd del äro av den art och betydelse, att de å sin sida väga tungt i vågskålen och förtjäna beaktande, även om detta skulle leda till något avkall inom måttliga gränser på vad det renodlade djurskyddsintresset anser sig böra fordra. Lyckligtvis torde i stort sett motsättningarna här icke vara större än att kompromissen kan äga rum utan alltför stor skada för något av de varandra motsatta intressena.

Gentemot sistnämnda omdöme kunna dock och komma säkerligen också vissa tvivel och betänkligheter att resas. Här åsyftas i detta hänseende närmast de förhållanden, som sammanhänga med djurs infångande samt de långväga transportererna från respektive fångstorter. Man har, när det gäller att argumentera mot förevisningen av vilda djur, andragit, att själva tillfångatagandet innebär ett svårt våld mot djuren samt att de olika fångstmetoderna och de nämnda transportererna äro både grymma och plågsamma, samt menat att dessa förberedelser till förevisningen utgöra ett skäl bland andra för att själva förevisningen bör förbjudas. Att svåra lidanden kunna tillfogas ett djur, när det tillfångatages, liksom också — under ogynnsamma förhållanden — till följd av tillfångatagandets sviter, har redan i det föregående berörts. Hediger har i detta avseende framhållit, hurusom ett djur därvid kan på det grövsta vis våldföras i biologiskt djupt förankrade förhållningssätt samt till och med gå under. Därtill komma de fysiska skador som kunna åsamkas. Hediger har emellertid också framhållit, att fångstmetoderna numera förbättrats utomordentligt till fromma för djuren och att även kommunikationerna genom det vid djurtransporter ofta använda flyget m. m. utvecklats så att transporttiderna förkortats och risken för djuren minskats. I sammanhanget framhåller Hediger särskilt, att djurfångsten nu huvudsakligen är inriktad på unga djur, vilka icke lida så mycket av behandlingen som de äldre. Det säger sig också självt, att fångstmännen i eget intresse göra vad de kunna för att undvika såväl fysiska som psykiska skador på djuren, vilkas värde naturligtvis är större i samma mån som de äro oskadade. En annan omständighet av vikt är att de djur, som användas till förevisning, i vida större utsträckning än förr och, efter vad det förefaller, i en alltjämt växande omfattning icke äro vildfångade utan födda i fångenskapen och sålunda aldrig behövt utsättas för det mer eller mindre brutala ingrepp som tillfångatagandet utgör. Särskilt de goda förhållandena i många zoologiska trädgårdar och liknande anläggningar synas ha medfört,

att de olika djurslagens villighet och förmåga att fortplanta sig i fångenskapen ökats, och handeln genom köp och byten de olika förevisningsföretagen emellan med på dylik väg erhållna djur lär i våra dagar vara betydande.

Det torde, om allt lägges till allt, stå klart, att det icke bör komma i fråga att på grund av hänsyn till en del undantagsfall slopa all förevisning av vilda djur i vårt land. Att genomföra en gallring och meddela förbud just för undantagsfallen — de under stötande förhållanden fångade och hitförda djuren — är ju av praktiska skäl knappast möjligt, då det skulle förutsätta oftast lönlösa efterspaningar av vad som tilldragit sig i avlägsna världsdelar. Man torde därför i nu ifrågavarande hänseende få nöja sig med att, som det heter, sopa rent för egen dörr. Dit hör först och främst att, såvitt möjligt, förebygga och förhindra, att djurfångst här i landet bedrives på ett ansvarslöst och förkastligt sätt. Beträffande hit importerade djur bör det liksom i fråga om djur i allmänhet tillses, att de under inga omständigheter här nödgas framsläpa sitt liv pinade av fysiska eller psykiska skador, oavsett när och hur de uppstått.

Även de korta och ofullständiga antydningar som i det föregående gjorts beträffande djurens liv i friheten och deras beroende av den omgivning, som är skapad för dem och för vilken de äro skapade, torde för envar, som försöker närmare tänka sig in i saken, giva vid handen, vilket stort, ömtåligt och mångskiftande lika väl som oavvisligt problem det i själva verket är att bereda alla de olika slag av djur, som hållas i fångenskap för att förevisas, en tillvaro som icke blott kan uthärdas utan som också är fullt dräglig, med möjlighet alltså till ett visst mått av välbefinnande. Ty med något mindre och anspråkslösare än så kan det — då ett dylikt krav mycket väl torde kunna tillgodoses — icke anses försvarligt att åtnöjas. I detta avseende kan det dock knappast förnekas att mycket återstår att bättra och fullkomna. Sedan gammalt har människan alltför ofta tagit tämligen lätt på hithörande spörsmål och slagit sig till ro med en ganska låg värdering av djurens känslighet och behov utan att dock veta något säkert om det riktiga i en sådan bedömning. Ju mera kunskapen om djuren och deras livsbetingelser växer, torde det emellertid kunna förväntas, att anspråken på en god vård av de fångna djuren komma att stiga; och redan en ökad insikt om, hur ofullständig den kunskap är som hittills vunnits, bör kunna bidra till en utveckling i den riktningen att man hellre gör en smula för mycket än utsätter sig för risken att göra för litet. Det saknas ingalunda tecken på att en dylik förskjutning av den allmänna uppfattningen är i gång. Härpå tyder icke blott den otålighet varmed en växande opinion påyrkar större hänsynsfullhet i djurens behandling utan också mångt och mycket som på olika håll utförts i handling. I sistnämnda avseende torde vad som faller i ögonen vara icke minst de storartade anläggningar som på vissa håll under senare tid

kommit till stånd i zoologiska trädgårdar, exempelvis i New Yorks »Bronx Zoo», där med hjälp av stora ekonomiska resurser samt nutidens hart när obegränsade tekniska möjligheter synas ha åstadkommit de mest utomordentliga anordningar för de där förvarade djuren. I 1956 års marshäfte av tidskriften »Det bästa» beskriver Alan Devoe en del av anläggningarna — vilka omfatta ett område på ett hundratal hektar — såsom pingvinhuset, varest med oerhörda kostnader framtröllats ett polarlandskap, där såväl den konditionerade luften som det grönskimrande, diamantklara vattnet filtrerats och där ett blekt, antarktiskt »solljus» kommer från dolda, fluorescerande lampor, samt vidare det område på två hektar utan galler, där lejonen vandra mitt ibland bockar och antiloper och som uppgives ge en fulländad illusion av orörd afrikansk vildmark tack vare de sinnrika vallgravarna, vilka skilja lejonen både från deras bytesdjur och från åskådarna. Naturligtvis har allt sådant på nämnda plats och annorstädes icke tillkommit uteslutande på grund av djurvänlighet utan också i syfte att tillmötesgå den betalande allmänhetens önsknings, men ytterst kommer det ju i alla fall djuren tillgodo. Förvaringsförhållanden av sådana mått och av den beskaffenhet som de nyss berörda måste väl kanske alltid och i alla händelser under avsevärd tid komma att höra till de bemärkta undantagen, men de utgöra dock en eggande och stimulerande påminnelse om att det finns mycket att uträtta och att mycket kan, om också inom något anspråkslösare gränser, uträttas på det ifrågavarande området, så framt viljan finns och de nödiga förutsättningarna i övrigt äro för handen. Från de lysande undantagsfallen och ned till de enklaste och primitivaste menageriburarna och behandlingen av de där placerade djuren är avståndet stort och det rymmer många och växlande former för djurens fångenskap. Lika omöjligt som det torde vara att i allmänhet upprätthålla den allra högsta tänkbara standard för djuren, lika oförsvarligt skulle det vara att å deras vägnar sänka anspråken under den gräns, som i det föregående angivits såsom ett minimikrav, nämligen en fullt draglig tillvaro med möjlighet till ett visst välbefinnande. Hellre än att detta får ske måste förbud för den ena eller andra formen av sådan förevisning, som innebär eller drar med sig just att det sker, tillgripas, och detta så mycket hellre som man aldrig lär behöva riskera att därigenom gå miste om lämplig och nyttig djurförevisning i tillräcklig utsträckning. Att i princip föredraga framför den nödfallsutväg, som ett förbud här som eljest vanligen innebär, synes dock vara de positiva åtgärdernas och förbättringarnas väg. Detta gäller icke bara själva förvaringsplatsens beskaffenhet och inredning med hänsyn bland annat till den landskapstyp, som är speciell för det djurslag varom fråga är, utan också jämte åtskilligt annat djurens behov av sällskap — helst med någon eller några likar eller såsom en ersättning därför med människan — samt av familjeliv, vartill kommer angelägenheten att ge dem en ersättning, exem-

pelvis genom lek och lämplig dressyr, för den naturliga sysselsättningen med mångahanda ting i det fria.

Det talas i våra dagar mycket om den förbättring i fråga om levnadsvillkoren som icke minst i vårt eget land kommit människorna till del på senare tid. Det synes som vore det rimligt, om även de fångna djuren finge i viss mån komma i åtnjutande av något liknande. Kostnaderna torde i jämförelse med vad vi äro vana att unna oss själva icke behöva bli så stora. En sak är av mycket stor betydelse, när det gäller den offentliga förevisningen av djur, nämligen att djurens behandling är föredömlig. Endast i så fall kan denna verksamhetsgren fylla sitt ändamål att vara i god mening upplysande och roande, uppfostrande och kulturfrämjande.

KAPITEL VIII

Förevisningsdjuren och dressyren

I kapitel V har i korthet redogjorts för en del dressyrmeter och olika slag av dressyr. Liksom beträffande frågan om det tillbörliga i att hålla djur i fångenskap för att förevisa dem, tillhör det en utredning som den ifrågavarande att också ägna uppmärksamhet åt det omstridda spørsmålet, huruvida det ur djurskyddssynpunkt är lämpligt och riktigt eller åtminstone försvarligt att för sådant ändamål låta djur, vilda som tama, undergå dressyr. Det kan i detta sammanhang knappast nog kraftigt understrykas, att det är djurskyddssynpunkten som vid utredningen närmast bör anläggas och att den egentliga uppgiften naturligtvis alls icke är att fatta ståndpunkt till frågor om tycke och smak såvitt angår djurförevisning såsom en företeelse inom nöjesbranschen. I den offentliga diskussionen synes man icke alltid skilja så noga på det ena och det andra.

Vid tal om dressyr tänka förmodligen de flesta på dressyr för offentlig förevisning, såsom cirkusföreställningar, filmförevisning m. m. Dylik dressyr för olika nöjesändamål — i det följande ofta sammanfattad under benämningen cirkusdressyr — är dock endast en mycket ringa del av all den djurdressyr som förekommer. I grund och botten nära besläktad med densamma är den dressyr som, ehuru vanligen icke så avancerad, människan meddelar sina arbetsdjur och andra husdjur. I de nu nämnda fallen av dressyr är människan läromästaren; det är hon som genom direkt positiv påverkan åstadkommer och utformar de önskade färdigheterna hos djuret. Begreppet dressyr omsluter dock även mycket annat än dylik skolning. Åtskillig inläring, som icke bibringas eller ej är avsedd att bibringas djuret direkt genom mänsklig påverkan, benämnes dressyr. Man talar sålunda om den vetenskapliga, experimentella dressyren som äger rum i laboratorier och där det gäller att utforska, hur djuren på egen hand reagera och taga lärdom av omständigheterna i olika på konstlad väg arrangerade situationer. Ett säregt exempel på dressyr erbjödo på sin tid de i kapitel VI omtalade experimenten med hästar, där det slutligen till mångas överraskning befanns, att djurens skenbara förmåga att räkna m. m. i själva verket måste antagas bero på deras utomordentliga fallenhet för att uppfatta och erfarenhetsmässigt rätta sina rörelser efter alldeles ofrivilliga tecken från experimentledarens sida och på den vägen tillvinna sig de läckerbitar, vilka egentligen höllos i beredskap såsom belöningar för väl utförda räkneope-

rationer och dylikt. Samma förmåga att lära som den, vilken man kan konstatera hos djuren såväl i laboratorierna som i cirkusmanegenerna, gör sig emellertid också gällande och har sin stora biologiska betydelse framförallt i djurens mer eller mindre fria tillvaro, och den inläring som där försiggår i och genom livets naturliga förlopp går också under namnet dressyr, i vilket hänseende kan erinras om den redogörelse som i kapitel VI lämnats för en framställning av Fabricius. Vid bedömande av de angrepp, som brukas riktas mot cirkusdressyren, kan det vara värt att minnas, att all djurdressyr — den må äga rum i manegen under en cirkusdirektörs kommando eller ute i markerna med en ofta hårdför natur såsom läromästare — städse är åtminstone såtillvida fullt naturenlig som den bygger på en och samma biologiska grundval, nämligen den medfödda förmågan hos djuren att i med- och motgång lära av mötande omständigheter och vunnen erfarenhet.

Därmed är ju dock ingalunda sagt, att den dressyr av djur, som bedrives bland annat i och för offentlig förevisning, alltid och under alla förhållanden kan fritagas från att framvisa mindre naturliga och även eljest fränstående sidor. Vid ett objektivt bedömande synes det å andra sidan, såsom av det följande torde komma att framgå, icke möjligt att hålla för sant allt som från många håll i den vägen påbörjas cirkusdressyren och dess utövare. De beskyllningar, som framkomma, äro både talrika och av svår beskaffenhet. Men samtidigt synes det ställt utom tvivel att de — i varje fall när de riktas mot dressyren av i dag — till en betydande del måste betecknas såsom felaktiga eller överdrivna, grundade som de ofta synas vara på missuppfattningar och förutfattade meningar, ej sällan i förbund med en känslomässig och högst negativ inställning till offentlig förevisning av djur i allmänhet och det större eller mindre mått av tvång, som i samband därmed merendels är oundvikligt.

Ett av cirkusdressyrens motståndare ofta brukat argument är att djurens konster så gott som över lag äro naturvidriga. De tvingas, menar man, till handlingar som äro för dem pinsamma och för deras väsen främmande, oavsett hur dressyren eljest bedrives. Dylika omdömen och påståenden te sig helt säkert bestickande för många känsliga sinnen och detta desto mera som det uppenbarligen icke är möjligt att fränkänna det ifrågavarande betraktelsesättet allt verklighetsunderlag. Det är ju nämligen ovedersägligt att, såsom man framhållit, det exempelvis i den afrikanska vildmarken icke gärna faller ett lejon in att, såsom det i en cirkus kan tänkas göra, fredligt rida på en häst, lika litet som en tiger i djungeln kan förväntas hoppa genom en brinnande ring. Men inför dylika exempel bör å andra sidan beaktas, att lejonets språng upp på hästryggen liksom tigers eleganta, med ytterlig precision beräknade hopp genom den lyftade ringen, om man föreställer sig cirkusmiljön och dess attribut avlägsnade, ingenting annat äro än för dessa djur också i friheten typiska rörelse, varför de knap-

past förtjäna att karaktäriseras som naturvidriga, oavsett om ur andra synpunkter det ena eller andra numrets lämplighet kan ifrågasättas.

En engelsk författare, Sir Garrard Tyrwhitt-Drake, vilken enligt uppgift varit såväl borgmästare som cirkusdirektör, har i ett arbete »The English Circus and Fair Ground» (London 1947) behandlat cirkusdjuren samt deras dressyr och därvid även uppmärksammat frågan om det naturliga eller onaturliga i dressyren. Han gör gällande, att så gott som varje utfört trick egentligen innefattar en handling, som djuret självmant utför i sitt dagliga liv, och att det bästa, som utföres av cirkusdjuren, är deras egna naturliga handlingar, »förskönade» med passande omgivning och möjligen inlagda i en »story». De enda nummer som han kunnat påminna sig av den beskaffenhet att de icke falla inom kategorien naturliga handlingar har han angivit vara sådana där djuren dresseras att gå på frambenen med bakbenen uppsträckta, att göra baklänges saltomortal och, beträffande schimpanser, att cykla; i fråga om det sista exemplet dock med den reflexionen tillfogad, att schimpansen säkerligen är road av att cykla och skulle göra det även i den naturliga omgivningen, såframt möjlighet finnes och någon visade hur det går till. Han citerar med gillande följande rader av en annan författare, vilken enligt uppgift i mer än trettio år varit direktör för den zoologiska trädgården i Edinburgh: »Det finns en gemensam faktor, som gäller för alla uppträdanden av djur, och det är att vart och ett har, åtminstone som utgångspunkt och oftast hela numret igenom, någon rörelse som är helt naturlig för det. Det har ingen betydelse hur mycken 'utsmyckning' som förekommer, t. ex. kläder, bord och stolar, lampor och stegar eller andra föremål, vilka äro avsedda att framkalla eller understryka likheten med mänskliga handlingar. Det väsentliga beteendet, vilket utgör själva uppträdandet, är något som djuret i fråga antingen har för vana att göra under sitt naturliga dagliga liv eller som det av egen vilja försöker göra i händelse av något oförutsett eller vid anmaning.»

En rundblick på cirkusdressyren, företagen med hjälp av gjorda iakttagelser och i litteraturen förekommande beskrivningar på dressyrnummer, torde leda till den slutsatsen, att de båda författarnas nyss berörda uttalanden i väsentliga stycken äga stöd i de verkliga förhållandena. Några exempel skola här anföras. Tyrwhitt-Drake anför i fråga om sjölejondressyr bl. a.: »Sjölejon äro nog de cirkusdjur, som äro mest populära. Här invänder förmodligen motståndarna till cirkusdjur, att de balans- och jonglörkonster, som sjölejon bruka utföra — — — äro onaturliga för djur, som tillbringa mycket av sin tid i vattnet och i övrigt höra hemma på För-enta Staternas klippiga västkust. Nu är det emellertid så, att deras bästa cirkustricks bestå av sådant, som de utföra i fritt och naturligt tillstånd. Man låter bara brodera ut det hela litet grand. Sjölejon leva av fisk, som de med stor skicklighet fånga i vattnet. När de fånga en fisk, gripa de tag

om den på mitten. För att kunna svälja den måste de därför dyka upp till vattenytan, där de med munnen kasta upp fisken i luften för att sedan fånga den med huvudet före. Att kasta upp föremål i luften och sedan fånga dem igen är således en naturlig sak för sjölejon — — —. På grund av sin långa, smidiga hals är ett sjölejon betydligt lättare än en människa i stånd att fånga och balansera föremål — — —. Sjölejon äro dessutom vana vid att bege sig upp från stranden till ojämna klippor, där de para sig och föda sina ungar. Detta medför, att det för ett sjölejon inte innebär den minsta svårighet att klättra uppför en trappa på sex eller tio steg.» Om man ser en björn cykla, så betyder detta, enligt vad en svensk cirkusman framhållit, icke att björnen med våld tvingats till denna balans, utan det är en brunbjörns medfödda balanssinne som uppövat. En isbjörn har man enligt samma källa aldrig sett cykla, alldenstund isbjörnen icke har denna medfödda balansförmåga. Isbjörnen kan däremot åka utför en rutschbana, och då gör han, har det påpekats, strängt taget ingenting annat än vad hans fränder dagligen utföra på sina färder upp och ner bland isbergen. Att hästarnas uppträdanden och rörelser i cirkusmanegen så gott som alltid äro sådana som, fränsett yttre anordningar och utsmyckning, till sina grunddrag förekomma också i ett av all cirkusdressyr opåverkat tillstånd, torde vara obestridligt. Elefanterna, liksom också boskapsdjuren där sådana förekomma i cirkusdressyr, bruka ju röra sig runt i manegen och uppträda ungefär som hästarna med ganska enkla och naturliga »konster». Schimpanserna äro, såsom var och en vet, av födseln klättrare och akrobater, varför det för dem måste falla sig synnerligen naturligt och lätt att i den branschen utföra prestationer, som för människor äro mycket svårare eller kanske omöjliga att åstadkomma. Under utredningen har iakttagits ett dressyrnummer med svin, vilka hade till uppgift att rulla upp en stor hoprullad matta; därvid kunde man se, att deras medfödda fallenhet för att med trynena böka i jorden kom dem väl till pass.

Från fackmannahåll betonas det att, enär det städse gäller att så mycket som möjligt bygga dressyren på djurens naturliga förutsättningar, det är av stor vikt att varje gång utvälja en sådan djurindivid som lämpar sig för den dressyr, varom det är fråga, och icke endast ett exemplar vilket som helst av den eller den arten. Inom en och samma djurart lära nämligen regelmässigt vara att finna exemplar med olika anlag, villighet och förutsättningar i övrigt. Ibland kan det lyckas att, om man får fram det rätta djuret, åstadkomma ett lyckat programnummer med ett minimum av dressyr. Den franske domptören Court har, såsom i kapitel V omtalats, uppgivit att somliga rovdjur nästan av sig själva utföra konststycket att »sitta vackert». Tyrwhitt-Drake har berättat om en liten tik, som hade för vana att med utsträckta bakben hasa sig fram på magen med hjälp av frambenen, antagligen för att på det sättet komma åt att skrubba magen mot mattan. Dressören lärde henne snart att göra detta på en uppmaning att visa publiken, hur

små barn göra, innan de kunna gå; och publiken jublade, när djuret på dylik tillsägelse utförde manövern.

Ett förhållande, som talar ett tydligt språk till stöd för den uppfattningen att cirkusdressyren, rätt bedriven, ofta i grund och botten anknyter till naturliga anlag hos djuren, utgör det kända och erkända faktum att djur merendels ha naturlig fallenhet för och benägenhet att leka och att de alldeles av sig själva bedriva lek såväl ute i naturen som i de zoologiska trädgårdarna. Hediger har beskrivit en hel del yttringar av detta leklynn hos djuren, icke blott hos aporna utan också hos andra djur. I zoologiska trädgårdar kan man enligt dessa skildringar se, hurusom sjölejonen fatta en träbit, som flyter på bassängens vattenyta, kasta upp den i luften och åter fånga den, en spontan lek som visar deras anlag för jonglörkonster. Enligt uppgift av en vårdare skall det ha befunnits, att ett sjölejon hade ett riktigt litet leksaksmagasin i en bergsskrevla, där det hade gömt sådana föremål, med vilka det då och då brukade roa sig. Även många rovdjur sägas vara mycket pigga på ett angenämt avbrott i en monoton tillvaro, och man ger dem därför ofta träkulor att leka med. Ensamma elefanter kunna ha stort nöje av en bjälke eller rotgren, och en ung noshörning har befunnits dagligen leka med ett träklot, som den i sin hage rullade omkring så ivrigt att nosen blev blodig, varför i stället en stor och massiv gummiboll anskaffades. Även andra hovdjur ha enligt Hediger sina lekar. Lek och dressyr stå enligt honom icke i något motsatsförhållande; de övergå tvärtom utan bestämda gränser i varandra. God dressyr betecknar han såsom varande en disciplinerad lek.

Av det anförda torde framgå, att påståenden som gå ut på att cirkusdressyren generellt taget och i princip utgör ett brott mot naturen icke vinna bekräftelse vid en allsidig överblick. Å andra sidan kan det naturligtvis icke förnekas, att en del dressyrnummer, även om detta ingalunda torde få sägas höra till vanligheten, äro sådana att den prestation, som man begär av djuret, måste betecknas såsom mindre väl förenlig med djurets läggning. För att på ett ungefär klargöra vad som här åsyftas torde det räcka med att såsom ett belysande exempel bringa i erinran »den dykande hästen», som för en del år sedan förevisades vid en utomhusföreställning på Djurgården i Stockholm. Den fördes upp på något slags dykarställning och hade att därifrån »dyka» i en djupt nedanför befintlig vattensamling. Ett sådant dressyrnummer torde kunna karaktäriseras såsom föga naturligt i nu ifrågavarande bemärkelse. Ty under normala förhållanden lär väl ingen häst ta sig före att på dylikt sätt uppträda som simhoppare.

Var och en, som bevistat ett antal cirkusföreställningar, vet att, förutom sådana exempel på mer eller mindre naturlig dressyr som ovan berörts, det också i ganska stor utsträckning bjudes på dressyrnummer som utan tvivel äro tämligen konstlade och av dressyrens vedersakare sannolikt anses ut-

göra exempel på onaturlig dressyr, men som likväl i själva verket torde vara av en tämligen neutral beskaffenhet såvitt angår frågan om och i vad mån djurens naturliga förutsättningar äro engagerade på ett följdriktigt och acceptabelt sätt eller tvärtom mer eller mindre undertryckta och våldförda. Hediger har framhållit, hurusom vissa av honom beskrivna, i hög grad på biologisk grundval vilande dressyrprestationer stå i påfallande motsättning till sådana av honom såsom groteska betecknade framföranden som då björnar åka på motorcyklar, elefanter fäkta med sablar och djur avfyra eldvapen. Den »onatur», varom man i dylika fall kan tala, torde ofta hänföra sig mera till utstyrseln och rekvisitan än till djurens rörelser och handlingar i och för sig. Här torde man i allmänhet kunna anlägga ungefär samma synpunkter som på spørsmålet, huruvida djurens lugn och välbefinnande överhuvud taget kunna förmodas bli oförmånligt påverkade på det ena eller andra sättet genom den från en naturlig omgivning så helt avvikande cirkusmiljön: det skarpa och ibland mångfärgade strålkastarljuset, den larmande musiken, de brokiga färgerna, den månghövdade åskådarskaran, djurens utstyrsel och utsmyckning med kläder o. s. v. Dylikt framställles stundom såsom ägnat att plåga djuren och försätta dem i ett tillstånd av oro. En sådan uppfattning kan naturligtvis icke utan vidare avfärdas såsom fullständigt ogrundad. Denna fråga torde få anses på det närmaste sammanhänga med och egentligen utgöra ett led i ett större problem, nämligen frågan om djurens tämjande, d. v. s. den procedur som innebär att ett vilt djur vänjer sig vid att tolerera människan, hennes närvaro samt hennes anordningar och anstalter. Att sådana domesticerade djur som hästar och hundar icke behöva bli på allvar skrämda eller oroade av den vanliga cirkusmiljön, torde kunna tagas för givet. I kapitel VII har tämjningsproceduren, när det gäller de vilda djuren, i någon mån skärskådats. Att omställningen av ett från vildmarken hämtat djur till en viss tamhet i regel icke och i synnerhet ej under det allra första skedet av proceduren kan ske utan varje obehag för djuret, torde därav ha framgått. I förstone kan till och med människans blotta närvaro och omöjligheten att undvika henne för det fångna djuret framstå såsom en vedervärdighet. Men om invänjandet sker försiktigt, med mildhet och vänlighet, utan att saken forceras, torde ett sådant tillstånd i betydande utsträckning kunna, om ej helt förebyggas, åtminstone mildras och förkortas. Detta lär väl enligt sakens natur få antagas vara fallet också när fråga är om det slags tämjande som det innebär att vänja ett djur vid cirkusmiljön. Om de cirkusdjur, som förevisas och alltså äro mer eller mindre invanda, torde icke med fog kunna påstås att de, vare sig i manegen eller i stallarna, i vanliga fall ådagalägga någon märkbar oro.

Det är emellertid icke endast frågan om djurens försättande i oro som i nyss berörda sammanhang från kritiskt håll dragits fram i blickfältet. Då

och då framskyntar den uppfattningen, att cirkusdjuren också i en helt annan bemärkelse skulle kunna åsamkas psykiskt lidande eller obehag i cirkusmiljön. Man synes nämligen ibland vilja antaga, att djuren till och med skulle erfara något slags mindervärdes känslor, känna sig på ett förödmjukande sätt förlöjligade och utskrattade vid sin medverkan i dressyrnumren. Den stora, ståtliga elefanten t. ex. skulle känna sig så att säga förnedrad av att behöva veva på ett positivt, sjölejonet skulle finna det genant att balansera någonting så onaturligt som en hög hatt på sitt huvud och en björn utklädd på ett eller annat sätt skulle också känna sig löjlig. Även för den, som villigt erkänner den mänskliga oförmågan att i alla avseenden ofelbart bedöma och veta vad som kan eller icke kan röra sig i ett djurs psyke, torde det dock vid någon eftertanke falla sig mycket svårt att tro på något verkligt lidande eller ens obehag för djuren i det anförda hänseendet. Ett så pass stort mått av reflexionsförmåga, som ett dylikt lidande skulle förutsätta, torde man, i enlighet med vad som anförts i kapitel VI, varken behöva eller böra räkna med hos djuren. Föreställningen om ett lidande av denna art går däremot synnerligen väl ihop med den allbekanta, så många gånger missledande benägenheten hos människor att tillskriva djuren tankar och känslor liknande de mänskliga. Efter all sannolikhet ligger det dock ett djur mycket fjärran att, i likhet med en del mänskliga kritiker, bedöma tricken och konsterna i en cirkus såsom »fåniga» och »idiotiska», alldeles oavsett om desamma tilläventyrs eljest skulle av en eller annan anledning misshaga djuret.

De påståenden gentemot cirkusdressyren, som torde vara bland de vanligaste, gå emellertid ut på att rent allmänt sett själva dressyrmotiverna såsom sådana — här bortses tillsvärd från de våldsamma intermezzon, stundom på liv och död, som dressyren kan draga med sig — äro grymma och brutala. Även om det färdiga numret, menar man, icke bestyrker detta, har dock vad som i skymundan försiggått under den föregående dressyren alltför ofta varit av den art, att det icke skulle tåla dagsljuset. Här må endast nämnas några få exempel på sådant som i den vägen brukar andragas men som å andra sidan i cirkuskretsar allmänt betecknas såsom ogrundade tillvitelser: För att göra en del djur ofarliga berövar man dem klor och tänder; man misshandlar djuren med allehanda vapen, såsom glödande stänger, järngafflar med glödande spetsar, piskor eller remmar med blyklumpar; man låter djuren svälta eller törsta för att förmå dem till önskade prestationer; man lär pantrar att gå på lina genom att vid feltrampning bränna dem under tassarna; man använder överhuvud taget alltför hårda bestraffningar och tvångsmedel etc. Att det merendels icke låter sig göra att framlägga bindande bevis för det ena och det andra påståendet förklarar man med att övningarna äga rum utan någon insyn av utomstående.

Det stöter på stora svårigheter att på det ifrågavarande området fälla ge-

nerella och kategoriska omdömen med anspråk på ovedersäglig tillförlitlighet i alla hänseenden. De iakttagelser, som under utredningens gång gjorts på skilda platser och vid skilda tidpunkter — tillfällen till dylika iakttagelser ha i många fall visat sig föreligga — torde dock få anses tala ett språk, som icke bekräftar förhandenvaron av missförhållanden som de antyddes. Men det måste naturligtvis medgivas, att vad som under utredningen kunnat iakttagas utgjort endast en försvinnande liten del av all dressyr för förevisningsändamål i Sverige och utlandet, varför det kan vara vanskligt att tillmäta det iakttagna allmängiltighet såsom bevismedel.

Minst lika oegentligt och oberättigat måste det emellertid vara att tillåta sig en generalisering på lösa grunder med utgångspunkt från de mångahanda uppgifter om förkastliga dressyrmetoder som framkomma. Icke desto mindre torde det vara mycket vanligt, att en dylik generalisering äger rum i det allmänna medvetandet. De närmaste anledningarna därtill äro icke svåra att angiva. Att förhållandena på djurdressyrens område sedan länge undergått mycket stora förändringar — vilka berörts i kapitel V — lär icke stå klart för alla. I viss mån dröjer sig sannolikt på många håll den föreställningen kvar, att det icke helt oförtjänta rykte för brutalitet, som äldre tidens metoder ådrogo dressyren, kan ha fog för sig ännu den dag som är. Detta i förening med de praktiskt taget oöverbanneliga svårigheter som möta den vilken åstundar en allsidig och utan gensägelse autentisk inblick i vad som verkligen tilldrar sig i olika länders dressyrlokaler, är uppenbarligen ägnat att vidmakthålla ett visst misstroende och en för ryktesfloran mottaglig jordmån, icke minst hos många människor vilka i särskilt hög grad nitälska för en god behandling av djuren. Det är knappast någon vare sig ogrundad eller orimlig begäran, när man i fackmannakretsar efterlyser en mera kritisk inställning hos allmänheten till vad cirkusdressyrens motståndare påbörda densamma. Särskilt orättvis blir naturligtvis den lättvindiga generaliseringen, när den bygger på felaktiga eller tvivelaktiga uppgifter om vad som i det ena och andra avseendet verkligen har hänt. Det är icke uteslutet, att detta ofta nog är fallet. Långtifrån alltid komma uppgifterna direkt från sådana personer som säga sig själva ha gjort iakttagelserna. Men även där detta är händelsen, är det ju icke därför säkert, att allt är riktigt uppfattat, bedömt och beskrivet.

Att lämna alla anklagande uppgifter av ifrågavarande slag alldeles obaktade endast därför att deras äkthet och vederhäftighet icke äro i strängaste mening dokumenterade skulle dock tydligen vara att driva den kritiska och återhållsamma inställningen alltför långt. Stundom härstamma uppgifterna från sådant håll och framställas på sådant sätt att de, även då de äro obestyrkta, knappast kunna undgå att väcka en viss betänksamhet. Ett exempel därpå erbjuda vissa uppgifter i en nyligen utkommen bok »Lyckliga Jyckar» (Malmö 1956) av en svensk, G. Laneryd, vilken i egen-

skap av hunddressör med egna hundar berättar bland annat om ett gästspel vid en cirkus i England. Han omtalar, att han i cirkusen hade rika tillfällen att studera dressyr av vilda djur, något som han »ber alla milda makter bevara» sig för att uppleva igen. En elefantdressör, som annars var en både snäll och hjälpsam människa, hade varit allt annat än mänsklig, när han dresserade sina elefanter. Med ett pinoredskap, som han snott runt handen och som på innersidan var försett med några vassa ståltaggar, hade han huggit elefanterna i örat, så att de skreko som stuckna grisar, och på detta sätt tvingat dem att lägga sig. Även dressyren av de övriga vilda djuren hade varit »något kusligt», som författaren helst förbiginge med tystnad. Där emot hade all dressyr av hästar, sebror, ponnyer och apor varit human, men i sådant avseende dock icke i klass med författarens egen hunddressyr. Det bör i detta sammanhang måhända framhållas, att författaren synes ha synnerligen höga anspråk på mildhet och humanitet i den av honom själv bedrivna dressyren av hundar, vilken han karaktäriserar såsom en lek. Även om dylika vittnesbörd om klandervärd dressyr naturligtvis icke utan vidare kunna förbises såsom betydelselösa, är det dock lika uppenbart, att de icke såsom enstaka företeelser utan blott om de kunna sammanställas med tillräckligt många andra av liknande valör böra tillmätas allmängiltighet. Under utredningen har, såsom tidigare antytts, icke bekräftats att sistberörda förutsättning för generalisering är för handen.

Det är dock icke endast den relativt ringa förekomsten av vederhäftiga upplysningar om verkligen inträffade fall som talar emot ett antagande att klandervärda dressyrmeter skulle mer eller mindre höra till ordningen för dagen. Andra omständigheter peka direkt och ännu tydligare i samma riktning. Det torde vara både känt och omvittnat, att de som ha med förevisningsdjur att skaffa, även fackmän och personal inom cirkusbranschen, oftast äro ytterst måna om sina djur, och detta icke blott därför att djuren representera ett betydande ekonomiskt värde, som naturligtvis är större i samma mån som de äro fysiskt och psykiskt oskadade, utan också på grund av verkligt intresse och äkta känsla för djuren såsom levande varelser med behov av hänsyn och omtanke. Det säger sig självt att det redan av denna anledning knappast är rimligt att utan giltiga skäl godtaga alla påståenden om allmänt förekommande svåra missförhållanden i fråga om djurens behandling. Än tydligare ter sig detta, om man ser på saken mot bakgrunden av det efter allt att döma verkliga förhållandet, att grym och brutal behandling i dressyren säkerligen är i princip icke blott meningslös såsom lärometod utan också ägnad att direkt motverka och skada det önskade dressyrresultatet. Det är icke för mycket sagt, att cirkusföretagens egna män, när de till dressyrens försvar åberopa detta förhållande, kunna stödja sig på att sakens egen natur i hög grad talar för riktigheten av deras ut-sagor. Det kan sålunda icke gärna betvivlas att den dressör, som förstår och förmår att göra dressyren såväl i dess helhet som i detaljerna lustbe-

tonad för djuret, har vida större utsikt att utvinna goda prestationer än den som tillfogar djuret lidanden, smärtor och obehag med åtföljande skrämsel, motvilja och olust. Att själva inlärandet försvåras är icke den enda menliga följden av brutalitet eller alltför hård behandling. Vad som i den vägen inträffat under övningarna — djuren ha gott minne för sådant — sätter lätt sin prägel också på det färdiga numret, och det kan vara en påtaglig skillnad mellan en sådan föreställning, under vilken djuren ådagalägga fri-modighet och gott lynne, och en annan där detta icke är fallet utan den uppmärksamme åskådaren kanske rent av märker en viss räddhåga och förstämndhet hos de fyrbenta aktörerna. Om det nu sagda är riktigt och man icke vill förutsätta att dressörerna äro grovt oskickliga eller öva grymhet för grymhetens egen skull, torde åtskilliga om icke de flesta av de obestyrkta och generaliserande anklagelserna kunna betecknas såsom ytterst osannolika. Ty varför skulle man t. ex. söka lära en panter att gå på lina genom att bränna den under tassarna, när det måste gå mycket bättre, om man med godbitar lockar den ut först på en smal bräda och sedan undan för undan på en allt smalare sådan, tills brädan kan ersättas med linan? Och varför skulle man försöka något så oförnuftigt och utsiktslöst som att piska ett sjölejon till att jonglera med en brinnande fackla, då åtminstone varje fackman torde ha klart för sig att den rätta metoden är att använda ett mildt tillrättahjälpande handlag i förening med oupphörliga belöningar i form av fisk? Att, såsom ibland sker, tyda det sistnämnda därhän, att sjölejonen måste grymt svältas före lektionen eller förevisningen, är knappast en verklighetsbetonad invändning, även om det torde vara naturligt, om man undviker att göra djuren likgiltiga för läckerbitarna genom att utfodra dem strax före en lektion eller förevisning. Lika verklighetsfrämmande lär det vara, när man påstår, att apor eller björnar måste bringas till plågsam törst för att de under föreställningen beredvilligt skola dricka ur de flaskor, som då räckas dem, och på det sättet ge ett komiskt intryck av att vara begivna på dryckjom; det lär väl ej kunna betvivlas, att djuren även utan att vara överdrivet törstiga gärna dricka mjölk eller sockervatten. En uppgift, vilken om möjligt i ännu mindre grad bär sannolikhetens prägel, är den vilken för ett fåtal år sedan lämnades i en tidningsartikel om en häst, som skulle fått umbära dricksvatten under fem dygn för att lära sig att med munnen lösa upp en knut som bundits kring dess ena bakben; »vattenhinken stod i beredskap som belöning först i det ögonblick det halvt ihjältörstade djuret lärt sig vad det skulle». Här finns plats för frågetecken. Det måste ju förutsättas, att hästen hela tiden hade klart för sig vad man önskade att den skulle göra, men hur hade man lyckats bringa djuret den insikten? Och hur hade hästen fått veta, att den skulle få vatten, sedan den löst upp knuten? En dylik lärometod, lika meningslös som grym, förefaller så oförståndig, att man knappast torde behöva befara att se den tillämpad av någon normal människa, så mycket mindre

som denna cirkuskonst lär vara lätt åstadkommen genom att till en början lägga en godbit inne i den om benet knutna näsduken och längre fram övergå till belöning med en sockerbit varje gång knuten lösts.

Ett förhållande som synes ha en stor förmåga att uppväcka och vidmakthålla den uppfattningen, att det i allmänhet brister i fråga om humanitet i dressyren, är att dressörerna så ofta äro försedda med piska. Varför medföres en dylik, frågar man, om det icke är meningen att använda den eller åtminstone att skrämma djuren. Ett riktigt svar torde vara, att piskorna naturligtvis medföras för att användas, men att de därvid alls icke behöva tjänstgöra som förkastliga pinoredskap. Att det förhåller sig så lär få medgivas av envar som i någon mån känner till eller sätter sig in i saken. Varje cirkusbesökare kan göra den iakttagelsen, att han vanligtvis aldrig ser att piskan användes till att slå ett djur med, men att den det oaktat är i flitigt bruk. Piskan har på sakkunnigt håll antagits för djuret te sig som en förlängning av dressörens arm. Den ger honom en avsevärt ökad möjlighet — se kapitel V — att, utan att själv komma alldeles inpå djuret, dirigera detsamma efter önskan, därvid bland annat pisksmällarna tjänstgöra som kommandotecken. Piskans skickliga hanterande kan utan överdrift betecknas som en artistisk prestation. Att den också tjänar det ofrånkomliga ändamålet att hos djuret upprätthålla en nödvändig respekt och en lagom fruktan är påtagligt. Men att detta eller den omständigheten att piskan naturligtvis stundom måste begagnas för utdelande av den aga och tillrättavisning inom måttliga gränser, varom talats i kapitel V, ovillkorligen skulle innebära djurplågeri eller annat otillbörligt obehag för djuret, torde icke behöva eller böra antagas. Väl torde det kanske vara möjligt, att det ibland till en viss grad ligger någon sanning i en inom litteraturen påträffad uppgift, att smällen och den lätta beröringen med piskan skulle vara »ytterst obehagliga för djuret, som gör allt för att undvika dem». Men huruvida och i vad mån det sistnämnda är händelsen torde enligt sakens natur vara i hög grad beroende av vilka erfarenheter djuret tidigare gjort av piskans användning. Ingen lär kunna påstå eller bevisa något sådant som att piskan aldrig skulle missbrukas i dressyren, men därav kan näppeligen den slutsatsen dragas, att detta redskap är onödigt eller förkastligt och bör utdömas. Snarare torde det ligga så till att dressörens piska med sin mångsidiga användning merendels är både nyttig och värdefull också vid en human dressyr, i viss utsträckning sannolikt outhärlig.

Vad hittills anförts torde närmast giva vid handen att cirkusdressyren, om den, vilket synes vara det vanligaste, bedrives hänsynsfullt och med gott omdöme, icke såvitt det egentliga dressyrarycket angår behöver föranleda så allvarliga betänkligheter som de ofta framställda. I det föregående har emellertid bortsetts från en faktor, som ligger utanför människans kontroll och är av i hög grad oberäknelig natur samt mera sammanhänger

med frågan om djurens tämjande än med dressyrarbetet såsom sådant, nämligen de plötsliga och häftiga sammanstötningar mellan djur och människor samt mellan djuren inbördes, till vilka dressyren kan giva anledning genom att djur och människor då komma i omedelbar kontakt med varandra. I detta avseende är det huvudsakligen rovdjursdressyren det rör sig om. Då ett rovdjur tages i dressyr, torde, innan djuret vant sig vid dressörens närvaro inne i buren och något så när accepterat densamma, det ej sällan inträffa att djuret går till angrepp. Även om detta av dressören måste mötas tämligen hårdhänt — t. ex. med en stor gaffel eller en trästol — torde det kanske vara mindre vanligt att vare sig dressören eller djuret tar någon egentlig skada därav. Långt farligare i detta hänseende synas vissa angrepp och sammanstötningar vara, vilka då och då även på ett senare stadium oförmodat kunna förekomma och där det kan gälla liv och död; tvånget till självbevarelse och hård kamp fördriver ju vid ett sådant tillfälle alla hänsyn. Det är givet att dylikt icke kan försiggå utan att mången gång icke blott för dressören utan också för djuren medföra fysiska och psykiska lidanden i form av yttre skador samt häftiga sinnesrörelser. Det ansvar för vad då inträffar — ett ansvar som naturligtvis helt åvilar människan — gör, att den till besvarande uppställda frågan, huruvida det ur djurskyddssynpunkt är försvarligt att överhuvud tillåta dressyr för förevisningsändamål, blir på visst sätt ställd på sin spets i dessa fall, där det gäller, förutom att väga de allmänna skälen för och emot dressyr, att träffa ett val mellan att antingen acceptera den med viss dressyr normalt och oundvikligt förknippade risken för brutal kamp eller att undanröja samma risk genom att förbjuda dylik dressyr. Vid en sådan avvägning torde det böra hållas i minnet, att katastrofer och lidanden av olika slag hota alla levande varelser, även de djur som leva i frihet, och detta troligen till större antal och av svårare beskaffenhet än de som för de fångna djuren kunna följa av dressyren. Det bör uppmärksammas, att verkligt allvarliga intermezzon av det ifrågasvarande slaget i samband med cirkusdressyren torde förekomma blott i en synnerligen ringa omfattning i förhållande till all den dressyr som bedrivs och att förekomsten av dessa strider bör kunna begränsas, framför allt genom ett klokt och förutseende urval av de djur som tagas i dressyr och sammanföras till sådan liksom också genom dressörens skonsamhet och tålmod, med undvikande av all forcering, i dressyrarbetet.

Det synes ovedersägligt, att utvecklingen under tider som gått visat både benägenhet och förmåga att göra djurens dressyr alltmera klanderfri och acceptabel, och det torde få anses vara en god livets regel att i allmänhet söka avhjälpa missförhållanden och förebygga olyckor genom andra medel än sådana generella förbud, som sopa undan icke bara vad som förtjänar att avlägsnas utan på samma gång också en hel del av det som kan vara gott och värdefullt i tillvaron.

Nu torde visserligen många förmena att dressyren av djur i syfte att förevisa dem, långtifrån att vara något av värde, uteslutande är av ondo och för djuren endast utgör ett extra lidande till allt annat som följer av fångenskapen. Här skall icke närmare beröras de inom vida gränser varierande, stundom alldeles oförenliga smakriktningarna med avseende å djurförevisning och dressyr. Det lämnas alltså därefter, om och i vad mån dressyr av djur är en företeelse som i och för sig är värd att tillvaratagas såsom ett inslag bland offentliga nöjen och förströelser. Blott så mycket må sägas, att många synas anse detta vara fallet. Det är emellertid icke endast ur denna synpunkt, som nyttan av att förevisningsdjur tagas i dressyr kan skärskådas. Sålunda må erinras om vad i kapitel VII anförts rörande det värde för vetenskapen — bland annat för djurpsykologien — som på vetenskapligt håll uppgivits vara för handen i och genom möjligheten att studera fångna djur i zoologiska trädgårdar samt i cirkusdressyren. Men icke nog därmed. Framstående sakkunskap har uttalat sig för den åsikten att dressyr är till avsevärt gagn även för djuren själva, då de leva i fångenskap, såsom ett effektivt medel att befordra deras hälsa och välbefinnande. Den skarpa kontrasten mellan frihets- och fångenskapsmiljön har berörts i kapitel VII. Den medför för det vilda djuret i fångenskap ett starkt behov av ersättning för de mångahanda sysselsättningarna i friheten. Det finns enligt Hediger många exempel på att djur i fångenskap icke erhålla tillräcklig motion, med ämnesomsättningsstörningar och andra åkommor som följd, och att regelbunden dressyr, biologiskt väl avpassad, visat sig vara ett ytterst värdefullt medel att — med gynnsamma verkningar på djurens såväl fysiska som psykiska tillstånd — ersätta det tvång till aktivitet, som livet i fritt tillstånd normalt håller i beredskap. Hediger har framträtt såsom en varm förespråkare för att nästan varje i fångenskap levande vilt djur bör erhålla någon dressyr, en uppfattning som han säger ha vunnit erkännande i stor omfattning och med det bästa resultat ha tillämpats i modern och vetenskaplig zoologisk trädgårdsdrift. Han anmärker i detta sammanhang såsom en gammal erfarenhet, att dresserade cirkusdjur i jämförelse med odresserade djur i zoologiska trädgårdar genomsnittligt ha bättre hälsa, nå högre levnadsålder och äga en säkrare fortplantningsförmåga.

Ett försök till avvägning av alla de skäl, som tala för och emot djurdressyr i förevisningssyfte, torde giva till resultat, att det skulle vara en alltför svagt grundad åtgärd att meddela något mer eller mindre generell förbud mot dylik dressyr. Det finns både god och dålig dressyr, såväl skickliga och omdömesgilla dressörer som oskickliga och brutala. Den i kapitel V omnämnde dressören Court var väl antagligen mera hårdhänt än flertalet av den hagenbeckska skolan. Det finns också många olika slags djur med olika känslighet för dressyrens påfrestningar. Någon exakt gradering därvidlag torde vara hart när omöjlig att åstadkomma, även därför att känsligheten

kan växla jämväl med olika åldrar och från djurindivid till djurindivid. Dock torde det kunna sägas i största allmänhet, att de vilda rovdjuren på sätt och vis intaga en särställning därigenom att deras naturliga förutsättningar stundom kanske nödvändiggöra en något hårdare dressyr än den eljest vanliga. Särskilt för de större kattdjurens del förefaller detta att komma till uttryck däri, att dressören ofta och ibland möjligen på ett för djuren irriterande sätt spelar på sådana strängar i deras psyke som flykt- och kamptendenserna. Hos vilda rovdjur torde man knappast någonsin kunna iakttaga sådana yttringar av till synes omisskännlig glädje och tillfredsställelse i samband med dressyruppvisningarna som dem vilka hundar kunna ge prov på. Även sjölejon bruka ådagalägga den allra största villighet och ett påtagligt intresse för väl belönade dressyrprestationer. Varje generalisering är emellertid på ifrågavarande område vansklig. Om den ifrågavarande dressyren för framtiden bibehålles såsom i princip tillåten, blir det en angelägen uppgift att överväga i vad mån bestämmelser äro behövliga i syfte att begränsa de mindre goda sidorna därav och genomföra en effektiv övervakning, som uppmärksamt beaktar de mycket skiftande förhållandena och verkar för de förbättringar som äro möjliga.

KAPITEL IX

Utredningsmannens förslag

Vid ett ingripande på förevarande område genom närmare föreskrifter kunna bestämmelser av huvudsakligen två olika slag komma i fråga. Såsom i de föregående kapitlen berörts, har man att räkna med den möjligheten att ett visst sätt att förevisa djuren eller eljest använda och behandla dem i förevisningssyfte är av den beskaffenhet att det överhuvud taget icke bör få förekomma utan måste avlysas. Så kunna en särskilt stor ömtålighet och andra egenskaper hos vissa djurslag eller de alltför stora påfrestningar, som vid eller i anslutning till ett visst förevisningssätt äro oundvikliga, tänkas medföra, att ett mer eller mindre långt syftande förbud finnes böra meddelas i författningen. Ett exempel därpå utgör för närvarande förbudsstadgandet i menageriförordningen. I den mån återigen dylika generella förbud icke finnas påkallade, gäller det att beträffande den förevisning, som alltså skall vara i princip tillåten eller som åtminstone icke uttryckligen förbjudes i författningen, överväga behovet av sådana närmare föreskrifter, som äro ägnade att motverka och hålla inom rimliga gränser de risker och påfrestningar, vilka i samband med förevisningen kunna hota djurens välbefinnande.

I det förslag, som härmed framlägges och vars föreskrifter äro avsedda att avlösa menageriförordningen, innehåller det avsnitt, som omfattar 5 och 6 §§, bestämmelser av det förstnämnda slaget. De motsvara, ehuru med icke obetydliga avvikelser till såväl form som innehåll, stadgandena i nämnda förordning. Sin största praktiska betydelse torde de, såsom helhet betraktade, äga för menagerier samt cirkusar, varietéer och liknande företag. Det bör dock framhållas, att första stycket i 5 § innefattar förbud mot förevisning jämväl annorstädes av där åsyftade djur, under förutsättning att de för ändamålet kringföras från ort till ort.

För andra slag av förevisning än de i 5 och 6 §§ berörda upptaga förslagets bestämmelser inga generella förbud utan förutsätta, att all annan offentlig djurförevisning är i princip tillåten under iakttagande av de allmänna grundsatser i fråga om djurens vård och behandling, som äro i lag fastslagna, samt i övrigt på de villkor som förslagets föreskrifter därutöver meddela.

Olika metoder äro tänkbara vid en reglering av den tillåtna djurförevis-

ningen. Ett sätt vore att försöka säkerställa en god behandling av förevisningsdjuren genom detaljerade, i författningen upptagna föreskrifter om vad som är att iakttaga i alla de olika hänseenden som äro möjliga att förutse. Man kunde sålunda söka i författningen närmare beskriva och reglera anordningarna för de olika sätten att förvara och transportera djuren, lika så tillvägagångssättet vid dressyr i olika fall av djur o. s. v. Även en ytlig eftertanke torde dock leda till den slutsatsen, att en dylik metod skulle vara förenad med utomordentliga svårigheter liksom också att det resultat, som på den vägen kunde uppnås, knappast kan antagas vara så eftersträfvansvärt som mången måhända föreställer sig. Om man betänker, hur många djurslag och djurindivider med skiftande förutsättningar och behov det finns och hur många olika situationer det här kan vara fråga om, lär utan svårighet inses den fara för alltför stor vidlyftighet som metoden skulle draga med sig utan att likväl något krav på fullständighet kunde uppfyllas. Lika litet skulle en viss stelhet och osmidighet hos föreskrifterna kunna undvikas. Vid tillämpningen uppstode då lätteligen sådana icke ovanliga resonemang som gå ut på att det icke uttryckligen påbjudna är obehövt och det icke förbjudna tillåtet. Fastsloge man i själva författningen, för att nämna ett enda exempel, vissa minimimått för burar samt andra förvaringsrum och inhägnader för det ena och andra djurslaget i cirkusar, varietéer och zoologiska trädgårdar, ligger det nära till hands att i praktiken dessa mått på sätt och vis också bleve ett slags maximimått, i det att man i allmänhet ansåge det överflödigt att bekosta något utöver det som ett minimum godkända. Metoden skulle sålunda kunna tendera att låsa fast utvecklingen, och de meddelade bestämmelserna skulle kanske stundom te sig som hinder för behövlige förbättringar i stället för att, såsom önskvärt är, stimulera till sådana. En i författningen införd katalog av antydd beskaffenhet över olika förfaranden och anordningar med avseende å djurens behandling skulle uppenbarligen icke heller, hur väl genomtänkt den än vore, göra en fortlöpande övervakning av bestämmelsernas efterlevnad obehövt. En viss risk skulle däremot kunna uppstå för att kontrollen förfölle till att slaviskt följa den mall, som författningen tillhandahölle, utan egentlig möjlighet att på ett rimligt och förståndigt sätt taga hänsyn till det levande livets mångfaldiga variationer.

Framför en dylik ingående detaljreglering är enligt utredningsmannens övertygelse avgjort att föredraga ett system, där den, som bedriver förevisningen, i stort sett har att efter eget omdöme och på eget ansvar fritt tillämpa lagstiftningens allmänna stadganden till skydd för djuren, men där — väl att märka — det samtidigt är sörjt för en sakkunnig och effektiv övervakning, som utgör en garanti för att nämnda allmänna stadganden verkligt iakttagas och efterlevas. Även om ett sådant system till äventyrs kan sägas ställa större krav på de övervakande myndigheterna så till vida som dessa måste utan någon vägledning av närmare preciserade föreskrifter be-

döma vad som i de särskilda fallen är riktigt och lämpligt, torde intet tvivel kunna råda om att fördelarna med detsamma likväl äro övervägande, icke minst på den grund att det tillåter tillsynsmyndigheterna att taga vederbörlig hänsyn till skiftande förhållanden och att tid efter annan lämpa anspråken efter vad som är skäligt med hänsyn till de ökade möjligheter — bland annat i fråga om tekniska anordningar — att tillgodose djurens behov som det allmänna framåtskridandet undan för undan kan medföra.

I överensstämmelse med vad sålunda anförts är det föreliggande förslaget byggt på tanken, att de garantier för en god behandling av förevisningsdjuren, som de närmare föreskrifter varom nu är fråga äro avsedda att åvåga-bringa, väsentligen böra åstadkommas genom en betryggande tillsyn. Förutom vad i allmänhet är stadgat om upprätthållande av lag och ordning är det för närvarande djurskyddslagens allmänna bestämmelser om tillsyn som reglera övervakningen av hur bland andra de djur behandlas som förevisas offentligen. Enligt dessa bestämmelser är det hälsovårdsnämnderna i de särskilda orterna som i samverkan med tjänsteveterinärerna hava att utöva tillsynen. Av ett tidigare framlagt förslag från utredningens sida (Statens offentliga utredningar 1956:49) framgår, att utredningsmannen förordat en förstärkning av djurskyddslagens tillsynsapparat, bestående huvudsakligen i att, med bibehållande av de tillsynsmyndigheter som där äro föreskrivna, veterinärstyrelsen och länsstyrelserna hava tänkts skola inträda såsom nytillkommande tillsynsmyndigheter, veterinärstyrelsen för hela riket och länsstyrelserna för de särskilda länen. Det förslag, som härmed framlägges, är avfattat med utgångspunkt från att nämnda tidigare framlagda förslag vinner beaktande. Det förutsättes alltså bland annat, att veterinärstyrelsen erhåller högsta tillsynen i riket å djurskyddslagens efterlevnad.

Även under antagande att den i det tidigare förslaget förordade utbyggnaden av tillsynsapparaten kommer till stånd och att denna därigenom erhåller en ökad effektivitet jämväl såvitt angår förevisningsdjuren, torde emellertid de förhållanden, som ha samband med den offentliga djurförevisningen, göra det erforderligt att övervakningen av denna förevisning därutöver regleras på ett särskilt sätt genom vissa särbestämmelser. De djurskyddsfrågor, som göra sig påminta i samband med förevisning av djur, äro nämligen i stor utsträckning av en så speciell art med hänsyn till såväl det växlande djurmaterialet som dess behandling, att de för att rätt bedömas förutsätta en mera allsidig sakkunskap än den som i allmänhet kan beräknas stå exempelvis hälsovårdsnämnderna till buds. Att åtskilliga av de företag, som bedriva djurförevisning, därvid färdas land och rike omkring med sina djur, är ytterligare ägnat att försvåra en effektiv kontroll från de lokala myndigheternas sida. I synnerhet torde det för hälsovårdsnämnderna möta svårigheter att hinna gentemot ett kringresande cirkus- eller varietéföretag

igångsätta och genomföra en aktion för att åstadkomma rättelse enligt 14 § djurskyddslagen. Otillräckligheten hos de allmänna tillsynsbestämmelserna när fråga är om övervakningen av den offentliga djurförevisningen och vad därmed sammanhänger är naturligtvis ur djurskyddssynpunkt av desto större betydelse som dylik förevisning, enligt vad den allmänna erfarenheten lika väl som den till grund för förevarande betänkande företagna utredningen får anses hava bekräftat, ofta kan i särskilt hög grad försätta djuren i situationer, som med hänsyn till deras välbefinnande äro vanskliga.

De speciella tillsynsbestämmelser, som på ovan angivna grunder ansetts behöfliga och som innefattas i det härmed framlagda förslaget, förutsätta till ingen del någon ytterligare utbyggnad av djurskyddslagens tillsynsapparat utöver vad i det tidigare betänkandet föreslagits, lika litet som meningen är att undantaga djurförevisningen från den tillsyn som utövas av hälsovårdsnämnderna och övriga enligt djurskyddslagen fungerande tillsynsmyndigheter. De modifikationer i de allmänna tillsynsbestämmelserna, som föreslås, gå i stället i huvudsak ut på att för de vanliga tillsynsmyndigheterna möjliggöra att utöva en kraftfull och effektiv kontroll trots de särskilda förhållanden, som på ifrågavarande område stå i vägen för detta önskemål. Bland annat har en viss omfördelning av tillsynsgöromålen mellan de olika myndigheterna antagits kunna främja detta syfte. En grundtanke i förslaget är sålunda att veterinärstyrelsen vid övervakningen av djurförevisningen — framför allt när det gäller de mera typiska förevisningssätten, såsom i cirkusar, varietéer och zoologiska trädgårdar — skall komma att på ett mera direkt sätt än vid tillsynen i allmänhet kan tänkas vara fallet ombesörja och handhava verksamheten genom att föranstalta om inspektioner i erforderlig utsträckning samt genom att verkställa prövning och meddela beslut i en del frågor som angår förevisningen. En sådan anordning har föreslagits med tanke i första hand på den särskilda sakkunskap i fråga om vård och skötsel av olika slags djur, som veterinärstyrelsen besitter eller lätt torde kunna förskaffa sig tillgång till. Vidare har det antagits kunna vara till fördel för tillsynens effektivitet — liksom också för ett enhetligt och konsekvent bedömningssätt — att ifrågavarande tillsynsverksamhet i viss omfattning koncentreras på en hand hos en central myndighet med överblick över det hela och fri från de lokala begränsningar vid verksamhetens utövning som vidlåda exempelvis hälsovårdsnämndernas tillsynsmöjligheter. Därtill kommer att en högt kvalificerad myndighet i den auktoritativa ställning, som veterinärstyrelsen intager, bör kunna anförtros vissa tämligen långt gående befogenheter, ägnade att möjliggöra ett både snabbt och verksamt ingripande i en del fall, där ett sådant kan vara särskilt av nöden.

I detta sammanhang må framhållas, att veterinärstyrelsen redan enligt gällande bestämmelser har att träffa viktiga avgöranden, som kunna ha betydelse för djurförevisningen. Det ankommer nämligen i stor utsträckning

på styrelsen att pröva och besluta över ansökningar om tillstånd att till riket införa däggdjur och fåglar. I vissa fall är det Kungl. Maj:t som beslutar i dylika ärenden, men detta plägar då städse ske efter veterinärstyrelsens hörande. Ehuru det för närvarande naturligtvis framför allt är veterinärmedicinska synpunkter som anläggas vid dylik prövning, torde det kunna vara en både önskvärd och framkomlig väg att, såsom i förslagets 8 § skett, ställa denna tillståndsprövning jämväl i djurskyddsövervakningens tjänst.

Förslagets bestämmelser om tillsyn äro av skäl, som ej torde behöva närmare utvecklas, icke avsedda att äga tillämpning blott beträffande de begränsade tidsmoment, då själva förevisningen pågår. De förberedelser till offentlig förevisning av djur eller av film med djur, som övning (dressyr) och filminspelning kunna utgöra, äro jämväl förlagda inom bestämmelsernas tillämpningsområde. Likaså djurens förvaring, transport och behandling i övrigt under de tidsmoment, då förevisningen, övningen eller filminspelningen ej äger rum.

Däremot har i förevarande sammanhang icke till behandling upptagits frågan om förevisning av sådan film, vid vars inspelning djurplågeri kan antagas hava förelupit. Den frågan torde närmast vara att hänföra till det lagstiftningsområde, som har avseende å biografcensuren.

1. Om tillsyn(1—4 §§)

I fråga om 1 § hänvisas till vad ovan anförts i kapitel IV ävensom i förevarande kapitel.

Såsom i det föregående framhållits, är det icke förslagets mening att i allmänhet undantaga den offentliga djurförevisningen från den tillsynsverksamhet som enligt djurskyddslagen skall utövas av de där omförmälda lokala tillsynsmyndigheterna. Sålunda förutsättes det att hälsovårdsnämndernas inspektionsverksamhet alltjämt skall omfatta samtliga de slag av djurförevisning som kunna förekomma inom deras respektive områden. Samtidigt åsyftas emellertid, att veterinärstyrelsen, när det gäller djurförevisningen och särskilt beträffande cirkusar, varietéer och zoologiska trädgårdar samt annan förevisning som är likartad med den vilken där bedrivs, skall i högre grad än eljest taga på sig och direkt utöva en viss andel av tillsynsgöromålen.

Det föreskrives sålunda i 2 §, att veterinärstyrelsen bör i erforderlig utsträckning genom inspektioner låta undersöka, hur djuren användas och behandlas, d. v. s. hur de förvaras, dresseras, i förekommande fall transporteras och i övrigt handhavas. I vilken utsträckning sådana inspektioner äro erforderliga är en fråga, som icke lär kunna besvaras genom någon fix regel. Svaret beror i varje särskilt fall på en bedömning, vid vilken hänsyn tages till det föreliggande behovet överhuvud taget av tillsyn och till den grad, i vilken detta behov kan antagas bliva i vanlig ordning tillgodosett genom de

lokala myndigheternas övervakning. Ur dessa synpunkter torde det exempelvis utan tvekan kunna betecknas såsom erforderligt, att veterinärstyrelsen ägnar en jämförelsevis betydande uppmärksamhet åt de förevisningsföretag, där djuren kringföras från ort till ort och äro föremål för dressyr, och att sådana företag ej alltför sällan göras till föremål för inspektion. I all synnerhet synes det böra betraktas såsom angeläget, att inspektioner äga rum vid den årliga förevisningssäsongens början, när de olika företagen anträda eller nyss anträtt sina turnéer. Därigenom vinnes tillfälle att i tid giva anvisningar och föreskrifter om rättelse av eventuellt förekommande missförhållanden. Det torde böra ankomma på veterinärstyrelsen att själv bestämma, av vem samt när och hur inspektionerna skola genomföras. Att tjänsteveterinärernas biträde därvid kommer att tagas i anspråk synes naturligt, liksom också att styrelsen i form av anvisningar lämnar ledning för inspektionsverksamheten.

I 4 § av förslaget meddelas bestämmelser om den prövning, som i vissa avseenden ansetts böra ankomma på veterinärstyrelsen. Under det att första stycket i paragrafen är avsett att kunna tillämpas i fråga om all offentlig förevisning av djur, är andra styckets tillämpningsområde begränsat till tillsynen beträffande djur som i och för förevisningen kringföras från ort till ort.

Den gränsdragning, som i förslaget gjorts mellan den i princip tillåtna eller åtminstone icke uttryckligen förbjudna förevisningen, å ena, samt den förbjudna, å andra sidan — 5 och 6 §§ — kan icke göra anspråk på att för alla fall vara den mest lämpliga och tillfredsställande i den meningen att det, som där icke uttryckligen förbjudits, under alla förhållanden bör vara tillåtet. Redan med hänsyn till den stora mängden av olika djurslag har det naturligtvis icke varit möjligt att åstadkomma en fullständig uppräknig. Vid det bedömande, som ligger till grund för avfattningen av 5 §, har hänsyn sålunda icke tagits till andra djurslag än sådana, för vilka enligt hittills gjorda erfarenheter gränsdragningen antagits kunna vara av någon nämnvärd praktisk betydelse med hänsyn till djurens förekomst såsom förevisningsföremål. Man måste därför räkna med den möjligheten att exempelvis vid en kringresande cirkus kan komma att presenteras något i cirkuslivet mera ovanligt djur, vilket, ehuru det icke är uppräknat bland de förbjudna, likväl icke bör få förevisas under kringförande från ort till ort, och detta av skäl som kunna vara likvärdiga med dem, vilka förestavat, att de uppräknade djurens förevisande förbjudits. Vidare kan det lätt tänkas inträffa, att något vid förevisning använt djur — t. ex. ett sjölejon eller en elefant — tillhörande ett inom förevisningsbranschen vanligt djurslag, som med full avsikt icke medtagits bland de förbjudna därför att dess förevisande ansetts böra vara principiellt tillåtet, likväl på grund av någon särskild omständighet i det individuella fallet — sjukdom, kroppsskada, bristfälliga anordning-

ar, för välbefinnandet menligt dressyrnummer o. s. v. — icke bör få förevisas, dresseras, transporteras eller eljest behandlas på sätt som sker. För nu antydda och med dem jämförliga fall torde det vara behöfligt att såsom ett komplement till de i författningen omedelbart stadgade förbuden någon utväg står öppen att med omedelbar verkan förhindra en, påbörjad eller förestående, användning eller behandling av djuret, som strider mot de i lag och författning till skydd för djur meddelade bestämmelserna och antagna grundsatserna. En dylik möjlighet synes också kunna vara av behovet påkallad, om dålig behandling av ett förevisningsdjur misstänkes vara för handen och tillsynsmyndighet förvägras att erhålla insyn eller upplysning. I första stycket av 4 § i förslaget har det lagts i veterinärstyrelsens hand att träffa avgöranden i form av förbud i fall av nu angiven beskaffenhet. I paragrafen har föreskrivits, att denna befogenhet må utövas utan hinder av vad eljest är — direkt eller indirekt — stadgat; avsikten är ju nämligen den att förbud skall kunna meddelas såsom en undantagsföreteelse och oavsett om förevisningen etc. ansetts böra i normala fall vara tillåten eller om förbud däremot i alla händelser icke uttryckligen meddelats i författningen.

Att en nödvändig förutsättning för ett förbud bör vara, att situationen skäligen betingar en så pass ingripande åtgärd, ligger i sakens natur. Detta torde, med hänsyn till den allmänna grundsats som är uttalad i 2 § djurskyddslagen att djur skall behandlas väl, kunna vara händelsen också om det icke föreligger straffbart djurplågeri i lagens mening; även en användning eller behandling, som medför ett lindrigare ehuru ej alltför obetydligt obehag för djuret och som med hänsyn till omständigheterna icke kan bedömas såsom försvarlig, har förutsatts kunna utgöra en giltig anledning till förbud. Ett av veterinärstyrelsen meddelat förbud skall således icke ovillkorligen behöva tolkas så att styrelsen ansett straffbart djurplågeri föreligga.

Den behörighet till jämförelsevis fri prövning, som sålunda åsyftas skola tilldelas veterinärstyrelsen, lär med hänsyn till denna myndighets sakkunskap och kompetens i övrigt icke behöva befaras leda till någon med förslaget icke avsedd tillämpning. Det torde sålunda exempelvis kunna antagas såsom visst, att styrelsen icke utan något speciellt skäl i det särskilda fallet skall komma att förbjuda en sådan förevisning av en del för närvarande ofta förevisade cirkusdjur — sjölejon, elefanter, hästar, oxdjur o. s. v. — vilken, på den grund att den, ehuru nu allmänt förekommande, icke i förslaget omnämnts såsom förbjuden, bör uppfattas såsom med avsikt hänförd till den i princip tillåtna förevisningen.

Förslagets stadgande, att förbud må meddelas i den mån det prövas vara erforderligt, innebär — utöver förutsättningen att det skall föreligga en i och för sig tillräckligt vägande anledning till förbud — vissa begränsningar i olika avseenden. Om till en början frågan exempelvis är om ett fall, där förevisningen utan tvekan är att hänföra till förevisning som är förbjuden

redan i själva författningen, erfordras naturligtvis icke därutöver något av styrelsen meddelat förbud. Men annorlunda ter sig saken, om tvekan kan råda i berörda hänseende, t. ex. huruvida ett djur, som förevisas, har genom öyning bibringats en sådan färdighet, som erfordras för att förevisningen skall vara tillåten; i ett sådant fall synes ett av styrelsen eventuellt meddelat förbud kunna ha en uppgift att fylla. I de fall, då det kan antagas, att en enkel anvisning från styrelsens sida leder till frivillig rättelse antingen så att förevisning respektive annan åtgärd själmant inställes eller också därigenom att åtgärder vidtagas, vilka göra ett dylikt inställande obehövt, läser något förbud icke behöva tillgripas, om ej för att trygga anvisningens efterlevnad även i fortsättningen. Det bör uppmärksammas, att det icke alltid torde vara erforderligt att ett förbud omfattar all förevisning av det djur, varom fråga är; förbudet kan böra begränsas till att avse t. ex. ett visst dresstyrnummer, ett visst hinder på en kapplöpningsbana eller en viss tidrymd, tillräcklig för att en skada å djuret skall hinna botas. Det må också i detta sammanhang framhållas, att ett förbud kan tänkas vara obehövt exempelvis av en sådan anledning som att något i 17—20 §§ djurskyddslagen omförmålt ingripande sker från polismyndighetens sida.

Av skäl, som inledningsvis i detta kapitel berörts, har i andra stycket av förslagets 4 § föreskrivits, att vid tillsynen beträffande djur, som under kringförande från ort till ort förevisas på de olika orterna, veterinärstyrelsen skall utöva den behörighet att meddela föreskrifter, som i 14 § djurskyddslagen är stadgad för hälsovårdsnämnd. Såsom förslagets avfattning torde giva vid handen, åsyftas här sådana fall, då kombinationen kringförande-förevisning är så att säga satt i system, och icke t. ex. det fallet, att en kapplöpningshäst mera sporadiskt kommer till användning på olika platser tävlingsbanor. Det undantag från vad i allmänhet gäller, som här föreslås, är avsett att vara begränsat till själva behörigheten att meddela föreskrifter och åsyftar sålunda icke att medföra någon inskränkning i de lokala myndigheternas tillsynsverksamhet i övrigt.

I 14 § djurskyddslagen stadgas i fråga om behörigheten att meddela förbud och andra föreskrifter, att densamma tillkommer hälsovårdsnämnd, i den mån ej särskilda bestämmelser äro gällande. Därmed åsyftas enligt ett uttalande av departementschefen vid djurskyddslagens tillkomst bland annat sådana särskilda bestämmelser som Kungl. Maj:t kan hava meddelat om vad som skall iakttagas vid offentlig förevisning av djur. Om föreliggande förslag antages, torde följderna bli, att hälsovårdsnämnd icke blir behörig att meddela förbud och andra föreskrifter som avses i 4 § av förslaget, varför hälsovårdsnämnd, om under dess tillsynsverksamhet anledning därtill yppas, torde böra hänvända sig till veterinärstyrelsen för eventuell åtgärd från styrelsens sida enligt något av stadgandena i sistnämnda paragraf.

I 3 § av förslaget hava upptagits vissa bestämmelser vilka åsyfta närmast att möjliggöra och underlätta inspektionsverksamheten.

Sålunda har i första stycket av 3 § föreslagits, att den rätt till tillträde för besiktning av djur och stall m. m., som är fastslagen i 15 § djurskyddslagen, skall utsträckas till att gälla jämväl lokal eller plats, där förevisning, övning eller filminspelning pågår, ävensom djurens behandling därstädes. Det är en icke sällan framförd anmärkning, att djurdressyr merendels sker utan möjlighet till insyn av någon som bevakar djurskyddsintresset. Även om den nu föreslagna bestämmelsen naturligtvis icke kan förväntas leda till att dresstyren m. m. städse kommer att äga rum under sådan övervakning, torde det ingalunda sakna betydelse utan tvärtom kunna utgöra en viss garanti för att djuren behandlas väl, om de i djurskyddslagen nämnda personerna äga befogenhet att när som helst infinna sig och iakttaga vad som försiggår. Likaså torde det kunna anföras goda skäl för att polisman, när det gäller den offentliga djurförevisningen med alla dess ur djurskyddssynpunkt förefintliga risker, i ifrågavarande hänseende likställes med dem som enligt djurskyddslagen äro behöriga att företaga besiktning, varför bestämmelse därom inryckts i förslaget.

I samband med djurförevisning, särskilt vid cirkusar och varietéer, kan det — såsom i kapitel VA:3 och 4 närmare berörts — då och då förekomma, att ett dresstyrnummer eller illusionistnummer är av sådan beskaffenhet, att det lätt framkallar en misstanke om att det ur djurskyddssynpunkt icke är anmärkningsfritt, utan att det likväl är möjligt att vid ett mera ytligt betraktande med bestämdhet konstatera något därom. Den stundom uppträdande »oridbara åsnan» erbjuder ett exempel därpå, vilket kan vara ägnat att alstra den misstanken, att djuret till följd av någon särskild anordning erfar smärta, när en ryttare försöker att taga plats på dess rygg. Exempel, vilka torde vara vanligare, utgöra sådana illusionistnummer, där fåglar, kaniner eller andra levande djur »trollas bort» eller »trollas fram» och som kunna ge anledning till förmodanden, att djuren tillfogas smärta och skador genom att klämmas eller eljest utsättas för plågsam behandling. I andra stycket av 3 § har föreslagits ett stadgande, som bland annat torde kunna få en viss förebyggande verkan och som går ut på att i förekommande fall undersökning skall kunna ske angående djurets behandling. Med stadgandet har ansetts böra förknippas en bestämmelse av allmän räckvidd till skydd för yrkeshemlighet, som kan komma att avslöjas vid undersökning, som nu sagts, eller överhuvud taget vid tillsynsverksamhetens utövning. Om påföljd vid brott mot tystnadsplikt är stadgat i 25 kap. 3 § strafflagen.

Andra stycket i förslagets 2 § anknyter till vad flerstädes i detta betänkande, särskilt i kapitlen VI och VII, framhållits rörande de krav, som böra ställas på de i fångenskap hållna djurens förvaring, vård och behandling i övrigt. Ett djur kan naturligtvis icke anses vara, såsom djurskyddslagen föreskriver, väl behandlat, om dess rörelsefrihet är över hövan beskuren eller om det är tvingat till en emot dess natur alltför mycket stridande, passiv och händelselös tillvaro. I fråga om sällskap med andra djur har Hediger

framhållit såsom principiellt obologiskt och i normala fall olämpligt att i en zoologisk trädgård hålla ett djur isolerat, även om han samtidigt anförts, att detta stundom kan vara oundvikligt, om t. ex. av ett djurpar den ena partnern dött utan att kunna ersättas eller om en djurindivid måste isoleras såsom farlig för andra. Det bör naturligtvis icke förbises, att ett sammanförande av olika djur ibland kan vara högst olämpligt såsom ägnat att medföra fruktan hos den underlägsna djurindividens ävensom strider mellan djuren. Rent allmänt sett tillhör det en god behandling av förevisningsdjuren icke blott att allt djurplågeri undviks utan också att åt djuren, så långt det är möjligt, beredes en tillvaro, där de kunna finna sig väl tillrätta och, om man tänker särskilt på de s. k. vilda djuren, där förlusten av frihet och naturlig miljö är åtminstone till någon, icke alltför obetydlig del kompenserad genom för detta ändamål vidtagna anordningar, därvid naturligtvis sådana saker som lämplig föda och väl avvägda ljus-, luft- och temperaturförhållanden icke få förbises. Det synes böra stå som ett mål för tillsynsmyndigheterna att genom råd, anvisningar och föreskrifter samt, om så erfordras, genom än kraftigare medel verka för att ej alltför blygsamma ehuru samtidigt rimliga anspråk i alla dylika avseenden tillgodoses och att de möjligheter att införa förbättringar, som förefinnas eller efter hand kunna yppa sig, bliva väl tillvaratagna.

2. Om förbud i vissa fall mot förevisning (5 och 6 §§)

Norge är, såvitt känt, det enda land som gått ända därhän att införa ett totalförbud mot förevisning av vissa slags djur. Enligt § 10 punkt 7 i »Lov um dyrevern» av den 7 juni 1935, sådant lagrummet lyder enligt en år 1951 vidtagen ändring, är det icke tillåtet att överhuvud taget hålla vilda djur i fångenskap i ändamål att förevisa dem för allmänheten. Konungen kan dock dispensera från förbudet, en befogenhet som är överlåten på Landbruksdepartementet. Under förarbetena till lagändringen har den tanken kommit till uttryck, att dispens skulle medgivas, då detta vore försvarligt, vilket i synnerhet kunde bli aktuellt, när det gällde anläggande av zoologisk trädgård, djurpark eller akvarium, samt att man på detta sätt skulle erhålla en likformig praxis i hela landet utan att någons intresse trädde för nära. Från utredningens sida har ett par gånger, senast år 1957, inhämtats upplysningar från Norge angående denna dispensrätts utövning. I det tidigare svaret meddelades, att det i en del fall för enstaka säsong hade meddelats tillstånd att förevisa djur, som ansetts falla under förbudet. Man hade sålunda tillåtit att vid cirkusföreställningar förevisa elefanter, apor och sebror. I de fall, då man vägrat dispens, t. ex. i fråga om förevisning av sjölejon i cirkus, hade avslaget huvudsakligen berott på, att man antagit förevisning och transport från ort till ort medföra onödigt lidande för det ifrågavarande djurslaget. Landbruksdepartementet hade emellertid för avsikt att närmare överväga, om dispens överhuvud taget borde ges med avseende å cirkusföreställningar.

Jämväl i två andra fall hade departementet funnit dispens kunna meddelas, nämligen beträffande förevisning i djurparker i Nord-Norge. I det ena fallet hade det gällt isbjörnar, i det andra kanadensiska landbjörnar, och i båda fallen hade förhållandena i förväg noga undersökts. I det år 1957 inkomna svaret har upplysts, att praxis i fråga om dispenser i stort sett vore densamma som tidigare. I ett fall hade man gett dispens åt en djurpark att ha fågelgård och akvarium; man hade funnit, att det ifrågavarande lagrummet närmast tog sikte på andra djurslag än fåglar och fiskar. En ansökan från samma djurpark om tillstånd att förevisa apor hade däremot i överensstämmelse med vanlig praxis blivit avslagen. Också i fråga om cirkusförevisning hade vanlig praxis följts; medgivande att förevisa cirkuselefanter hade lämnats även under år 1957.

Enligt de upplysningar rörande förefintlig lagstiftning med avseende å djurförevisning, som kommit utredningen tillhanda från våra övriga grannländer och en del andra västeuropeiska länder, återfinnas inga exempel på sådana genomgripande förbud som det i Norge införda. I den finska djurskyddslagen av år 1934 har man ett förbud mot menagerier, som är snarlikt det svenska och försett med undantagsbestämmelse för dresserade cirkusdjur. Reglerande bestämmelser om övervakning m. m. finnas på olika håll. De äro till innehåll och omfattning växlande — i en del länder synas de vara mycket knapphändiga om icke rent av obefintliga — och erbjuda knappast så stort intresse för svenska förhållanden att någon närmare redogörelse här är påkallad.

Såsom i det föregående i olika sammanhang berörts, har den förevarande utredningen icke ansetts böra föranleda något förslag till totalförbud av den norska typen. I sak har ett sådant förbud synts innebära en alltför onyanserad lösning, där tillbörlig hänsyn icke tages till den allmängiltiga regeln att man bör undvika större våld än nödigt och rimligt är. Det må vara aldrig så sant, att totalförbudet torde vara det enda medel, genom vilket man kan med full säkerhet förebygga alla med djurförevisning förenade risker och olägenheter eller, såvitt angår de vilda djuren, det förhållandet att här i landet förevisas djur, som vid tillfångatagandet eller den därpå följande dressyren kunna ha varit föremål för dålig behandling. Dylika med förevisningen förenade avigsidor kunna dock icke förutsättas vara så allmänt förekommande att de motivera ett utdömande över lag exempelvis av all förevisning av dresserade eller odresserade vilda djur. Härutinnan hänvisas till vad som anförts i det föregående, särskilt i kapitlen VII och VIII. I formellt hänseende skulle väl ett totalförbud medföra den lättnaden, att man undsluppe en del vanskliga gränsdragningar i själva författningen, men värdet av denna vinst bleve tydligen — med det norska exemplet för ögonen — mindre i samma mån som de ömtåliga avgränsningsfrågorna i stället måste vid tillämpningen behandlas såsom i stor utsträckning uppkommande dispensfrågor.

Vissa generella förbud av mindre räckvidd än ett totalt sådant ha emellertid upptagits i förslaget 5 och 6 §§. Liksom menageriförordningen vänder sig förslaget därvid huvudsakligen mot förevisning, som äger rum i samband med att djuren för ändamålet kringföras från ort till ort. Till de betänkligheter, som djurförevisningen eljest i ena eller andra avseendet stundom kan väcka, komma här de som, enligt vad av kapitel V A:2 torde framgå, kunna grundas på olägenheterna av de mer eller mindre täta förflyttningarna och transporterna. Under det att de båda styckena i 5 § i förslaget, ehuru med betydande modifikationer, tillsammans motsvara menageriförordningens förbudsregel, motsvarar 6 §, likaledes i modifierad gestalt, nämnda förordnings undantagsbestämmelse om dresserade djur i cirkusar och vissa andra företag.

Det har i 5 § första stycket beträffande de där uppräknade djurslagen föreslagits bliva förbjudet att under kringförande av djuren från ort till ort offentligen förevisa dem på de olika orterna. Detta förbud har ansetts böra gälla oavsett om förevisningen äger rum i menageri, cirkus eller annorstädes, exempelvis — såsom det har förekommit beträffande en del mindre djur, se kapitel IV — i föreläsningssalarna under en föreläsningsturné. Icke heller har förbudet gjorts beroende av någon sådan omständighet som huruvida djuren äro dresserade eller ej. För de ifrågavarande djurens vidkommande är alltså förbudet enligt förslaget i jämförelse med menageriförordningen både utvidgat och skärpt. Sin ojämförligt största betydelse har det naturligtvis såsom hinder för djurens förevisande i ambulerande menagerier, cirkusar och liknande företag.

I andra stycket av 5 §, vilket avser alla i första stycket icke åsyftade djurslag, återfinnes den ytterligare motsvarigheten till det i menageriförordningens stadgade förevisningsförbudet. Här avses liksom i nämnda förordning endast sådana fall, då djuren i så kallade menagerier föras från ort till ort, men förbudet mot förevisning skall såsom alltid enligt förslaget gälla utan hänsyn till om betalning upptages eller icke. Även om vissa anmärkningar kunna riktas mot klarheten hos begreppet menageri i och för sig, så torde dock, i enlighet med vad i kapitel II närmare utvecklats, dess reella innebörd i menageriförordningen vara ganska klar. Den därstädes närmast åsyftade typen av menageri har man i själva verket ännu den dag som är tillfälle att iakttaga vid flertalet kringresande tältcirkusar, som medföra djur av olika slag; man behöver endast tänka sig djuren vara i allmänhet odresserade och cirkusrekvisitan, i den mån den ej har samband med djurförevisningen, avlägsnad. Uppenbarligen är det bland annat denna omständighet — cirkusars och liknande företags ej sällan framträdande egenskap att delvis vara eller åtminstone starkt påminna om menagerier i menageriförordningens mening — som föranlett sistnämnda förordnings undantagsbestämmelse om förevisning av dresserade djur i cirkusar med flera företag. Att menageriförbu-

det alltjämt har stor praktisk betydelse, visar icke minst den benägenhet, som i många fall kan konstateras, att överträda detsamma genom att i cirkusar medföra och förevisa även odresserade djur. Skulle menageriförbudet bortfalla, är det icke osannolikt, att man snart finge se den gamla menageriförevisningen, om också kanske i någon mån reformerad och moderniserad i fråga om förevisningslokaler m. m., återuppstå i vårt land. Att vid sidan av 5 § första stycket föreskriva något mera vidsträckt förbud mot förevisning i samband med kringförande av djur än såvitt angår menagerier, cirkusar, varietéer och liknande företag, som åsyftas i menageriförordningen, har å andra sidan icke syntts vara av behovet påkallat. Något missförstånd, med därav följande olägenheter, beträffande vad som enligt förslagets mening avses med ordet menageri torde praktiskt taget icke behöva befaras, särskilt om en högsta tillsynsmyndighet har tillfälle att utöva sitt inflytande på tolkningen. Det undantag, som i andra stycket av 5 § gjorts för cirkusar med flera företag och som har sin motsvarighet i menageriförordningen, har i förslaget, icke minst i tydlighetens intresse, givits sådan form, att dessa företags förevisning ställes helt fri från förbudsregeln i andra stycket och överlämnas till självständig reglering i 6 §.

Angående den uppräknig av vissa djurslag, som gjorts i 5 § första stycket, har redan i anslutning till 4 § framhållits, att densamma av olika anledningar icke under alla förhållanden kan få gälla såsom uttömmande, varför viss befogenhet föreslagits för veterinärstyrelsen att därutöver besluta om förbud i särskilda fall. I detta sammanhang må å andra sidan erinras om den allmänna dispensregeln i förslagets 9 §, som öppnar möjlighet till eventuellt behövliga lättnader i fråga om de olika förbuden.

De överväganden, som lett till att de i 5 § första stycket angivna djurslagen där upptagits, ha enligt sakens natur framför allt grundats på den kändedom man ansett sig äga om djurens konstitution och naturliga levnadsvanor samt deras förmodade känslighet för de icke obetydliga påfrestningar, som kunna vara förknippade med förevisningsturnéer av olika slag och i synnerhet med det ambulera cirkuslivet. Det ligger i öppen dag, att hit hörande frågor äro mycket vanskliga att bedöma, något som också bekräftas av de uttalanden, vilka kommit utredningen tillhanda såväl från cirkuskretsar — se kapitel V A:5 — som från andra sakkunniga, bland annat veterinärer och företrädare för förevisning i fasta anläggningar, och där på vissa håll inga större betänkligheter yppats men där också mer än en gång betänksamhet gentemot cirkusdjurens tillvaro kommit till uttryck. Ganska stor enighet torde väl dock råda därom att en generöst inrättad och välskött zoologisk trädgård, där det sörjts även för sådana saker som djurens sysselsättning och motion, i allmänhet är ägnad att erbjuda djuren långt bättre levnadsvillkor än de anordningar som kunna stå till buds vid en kringresan-

de cirkus. Hediger, som — jämför ovan kapitel VII — uttalat sig mycket gynnsamt om de välordnade zoologiska trädgårdarna och som under utredningens gång direkt tillfrågats om sin uppfattning angående cirkusdjurens burförvaring och önskvärdheten ur djurskyddssynpunkt av att i större eller mindre utsträckning förbjuda cirkusföreläsning av för ändamålet kringförda, dresserade djur, har svarat i den riktningen, att det enligt hans erfarenhet icke vore möjligt att avgiva något generellt omdöme, enär det avgörande vore, hurudant domptörens förhållande till djuret vore i det särskilda fallet. I många fall hade Hediger funnit detta förhållande vara utmärkt, i det att domptörerna kunde vara verkliga djurvänner; men vid sidan av de mycket goda domptörerna funnes det också ett antal äventyrare, för vilka djuret blott vore ett medel att vinna pengar och rykte. I regel funne man fler djurvänner bland domptörerna än bland cirkusdirektörerna, vilka ofta framhärskade i att utställa djuren i trånga menageriburar utan tillfälle för dem att erhålla tillräcklig motion i manegen; sådana djur vore i många cirkusar icke tama och saknade positiva relationer till bestämda människor. Alla cirkusdjur, som uppträdde i manegen, hade det i regel bättre än de icke dresserade i menageriburarna. Det vore svårt att beteckna den ena eller andra djurarten såsom olämplig för cirkuslivet, och Hediger hölle det icke för riktigt att avstänga vissa djurarter från cirkusarna, alldenstund djurens välbefinnande väsentligen berodde av domptörens respektive vårdarens anlag och karaktär. Även de typiska cirkusdjuren, såsom lejon, tigrar, elefanter o. s. v., kunde ibland skötas dåligt och utsättas för lidande av olika slag. På sin höjd kunde man dock förbjuda girafferna. Att angiva något minimimått på burar vore mycket vanskligt, då även i detta avseende välbefinnandet berodde av vårdarens insatser och de möjligheter till motion, som djuret åtnjöte utanför burens och stallet. Hediger kände till cirkuskänguruer som regelmässigt fortplantade sig, och cirkusflodhästar som uppnått en ålder av 40 år.

När andra säldjur än sjölejon ävensom noshörningar, flodhästar, hjortdjur, giraffer, känguruer, rovfåglar och strutsfåglar i 5 § första stycket upptagits såsom i där avsedda fall förbjudna, har förslaget, såsom av kapitel V A:5 framgår, stöd i vad vissa cirkusföretag själva anfört om en del djurslags olämplighet respektive umbärlighet för cirkuslivet. Så långt har också enighet varit för handen under utredningen. Det sistnämnda har jämväl varit fallet i fråga om krokodildjuren, ehuru cirkusföretagen betecknat krokodiler såsom för cirkusarna outhärliga. Dessa djurs levnadsvanor i det fria samt deras behov av riklig vattentillgång har vid förslagets upprättande varit avgörande. Därvid har också tagits i betraktande, att krokodildjur icke kunna antagas vara i nämnvärd grad mottagliga för cirkusdressyr, varför deras roll i cirkusföreläsning måste antagas i avsevärd mån vara menageridjurets.

Beträffande de två övriga i 5 § första stycket uppräknade djurslagen, apor och de flesta rovdjur, står förslaget i direkt motsättning till den ståndpunkt

cirkusföretagen intagit, när de angivit schimpanser, kapucin- och rhesusapor, markattor, babianer, lejon, tigrar, leoparder och björnar såsom för cirkusarna oumbärliga djur. På dessa punkter ha meningarna under utredningen varit delade, i det att förslaget omfattats av utredningsmannen och experten Larsson, under det att experterna Danielsson och Pehrson, såsom ett av dem avgivet särskilt yttrande utvisar, ansett varken apor eller rovdjur böra upptagas bland de i paragrafens första stycke förbjudna djurslagen.

De skäl, som legat till grund för förslagets ståndpunkt i nyssnämnda del och som hänföra sig till vad i de föregående kapitlen anförts om förvarings- och transportförhållanden samt djurens känslighet och innebörden för dem av fångenskap och dressyr, kunna i korthet till sina huvuddrag sammanfattas på följande sätt. Apor och rovdjur vid de kringresande cirkusarna — och förhållandena bli väl ungefär desamma vid andra kringresande företag — förvaras under såväl transporter som uppehåll på spelorterna i små burar. Ibland synas de under utredningen iakttagna burarna — bland annat vissa nattburar för schimpanser — ha varit orimligt trånga. Under transporter, det vill praktiskt taget i regel säga alltifrån burarnas tillslutande på den ena cirkusplatsen till deras öppnande på den andra, är förvaringen att jämföra med en ganska sträng arrest, där förhållandena ofta, med hänsyn bland annat till djurens känslighet för drag, äro i fråga om temperatur samt luft- och ljusstillsförelse otillfredsställande och svåra att under resorna ordna på ett lämpligt sätt. Att dessa transporttider, när fråga är om järnvägstransporter, genomsnittligt äro av betydande längd, framgår av den i kapitel V A:2 införda tabellen E och vad i anslutning till densamma anförts om hinder för burarnas öppnande inom önskvärd tid efter ankomsten till cirkusplatsen m. m. Det har icke syntts möjligt att bedöma denna tillvaro med de tätt återkommande förflyttningarna — se tabellen A i kapitel V A:2 — såsom ägnad att uppfylla de minimianspråk, varom talats i kapitel VII. I fråga om rovdjuren gäller detta naturligtvis i allra högsta grad sådana motionskrävande djur som rävar och vargar, vilka dock mycket sällan torde förekomma vid cirkusar, men det har sin tillämpning även på de större kattdjuren och björnarna, vilkas välbefinnande måste antagas hotat av en alltför stor stillsamhet utan de rörliga avbrott, som det fria livet på ett naturligt sätt framtingar. Den dressyr och de uppvisningar, som under tämligen korta stunder äga rum i manegen ha icke syntts kunna utgöra en tillräcklig garanti i motsatt riktning, och eljest lär knappast i allmänhet vare sig för apor eller rovdjur någon mera regelbunden rastning utanför de mindre burarna förekomma. Tiden är vid en cirkus ofta hårt anlitad, och manegen skall användas också för annan djurdressyr och andra övningar av olika slag. När det gäller apor och rovdjur är det icke möjligt att, såsom exempelvis för hundar, med jämförelsevis enkla medel anordna inhägnader för rastning. Att i någon högre grad lita till det av Hediger berörda goda förhållandet mellan djur och människa såsom ett allmänt korrektiv mot cirkuslivets påfrestningar för djuren,

torde icke vara möjligt. Därtill synes denna faktor, som naturligtvis i lyckliga fall kan äga den största betydelse, vara alltför obestämd med hänsyn till både förekomst och beskaffenhet. Vad som kan förekomma i samband med rovdjursdressyren framträder då och då i olyckskrönikorna. Det utgör en påminnelse om rovdjurens allmänna oberäknelighet och om möjligheten av att deras grundstämning i cirkusmiljön ej sällan kan vara ganska irriterad gentemot såväl människor som dressyr. Även om det icke syntes föreligga tillräckliga skäl att i princip utdöma rovdjursdressyren såsom i och för sig helt olämplig, torde dock en begränsning av dess förekomst, helst när även andra djurskyddsskäl tala för en sådan, icke vara omotiverad. För apornas del ligger saken något annorlunda till. Det måste väl medgivas, att den omväxling, som cirkuslivet företer, för dessa livliga djur sannolikt kan vara psykiskt stimulerande, i den mån de ha möjlighet att deltaga i eller iakttaga detsamma. Men instängda i sina små burar som de merendels äro, ha de ju blott i ganska obetydlig utsträckning tillfälle att ge utlopp för sitt eget aktivitetsbehov. Cirkustillvaron torde på det hela taget kunna antagas vara av tvivelaktigt värde för deras hälsa och välbefinnande. Sedan gammalt ha apor i fångenskap erhållit ett visst rykte såsom särskilt ömtåliga och mottagliga för en del sjukdomar. Det vill dock synas som om detta delvis kan ha berott på dålig behandling i hygieniskt avseende med därav följande stor sjuklighet och dödlighet. Sannolikt förhåller det sig väl så, att generalisering här som annars är vansklig, ity att mycket också beror på olika arters och individers egenskaper, och att dessa djur, även schimpanserna, under goda betingelser kunna vara ganska hårdiga och finna sig väl i fångenskapen. Ett studium av de arbeten — »Människan närmast» (svensk upplaga 1926) och »Chimpanzees, a laboratory colony» (1943) — som den framstående specialisten på området, professorn vid Yale-universitetet Robert M. Yerkes, skrivit om apor och deras vård i fångenskap, torde emellertid giva vid handen att det, till och med i ett gynnsamt klimat, är ganska mycket som kräves i olika avseenden, vilka här icke kunna fullständigt angivas, för att fångna apors levnadsvillkor verkligen skola kunna betecknas som goda. Det är uppenbarligen åtskilligt som talar emot möjligheten att gestalta det ambulera-nde cirkuslivet så att det fyller dessa krav, som åsyfta kompensation för det fria livets företräden. Det är bland annat två saker, som apor med sin känslighet i respirationsorganen torde ha stort behov av, men som de kringförda cirkusaporna, särskilt schimpanserna, i stor utsträckning synas gå miste om: solsken och frisk luft. Luftkonditionering och konstgjord bestrålning, om än så behövliga i vårt klimat, kunna näppeligen utgöra fullvärdig ersättning för utomhusvistelse i fri atmosfär och solvärme. Men även under stallförevisningen på cirkusplatserna bruka ju schimpanserna, med hänsyn till den risk för infektioner m. m. som hotar från publikens sida, hållas instängda bakom tillslutna glasrutor. Vad apornas medverkan i cirkusprogrammen angår, synes det huvudsakligen vara schimpanserna, som bruka framvisas i

den högre dressyren; det förefaller som om de mindre aporna oftast medföras såsom attraktioner i stallföreläsningen. Allt som allt ha i fråga om både apor och rovdjur betänkligheterna mot deras kringförande såsom föreläsningsobjekt syntts vara så pass betydande, att de icke uppvägas av de skäl, som kunna tala till förmån för denna föreläsningsform. Vid detta bedömande har självfallet också övertvägts möjligheten att åstadkomma förbättringar i fråga om förvaring m. m. — större burar, landsvägstransporter o. s. v. — av den betydelse att de kunde göra ett förbud obehövt. Att uppnå detta genom att föreskriva större burar än de nu brukliga har icke syntts möjligt redan av det skälet att en sådan förändring — inom den begränsade ram som kan antagas i praktiken stå till buds — icke ansetts kunna på ett avgörande sätt inverka på saken. Icke heller i övrigt ha, med hänsyn till den brådska, den oberäknelighet och de förhållanden i övrigt som utmärka den ambuleraende föreläsningen, utsikterna att reformera de ifrågakommande djurens tillvaro därhän, att den blir pålitligt tillfredsställande, kunnat bedömas såsom för närvarande tillräckligt gynnsamma.

Vad angår alla de djurslag, som kunna tänkas förekomma vid cirkusar och liknande företag men icke återfinnas bland de i 5 § första stycket förbjudna, har i det hänseende, varom här är fråga, vid förslaget upprättande ståndpunkt tagits endast till följande ofta eller åtminstone stundom förekommande djur, nämligen tamkatter, tamhundar, sjölejon, elefanter, hästar, åsnor, sebror, svin, kameldjur, oxdjur, papegoj fåglar och duvor ävensom ormar och de i illusionistnummer vanligen medverkande djuren. Dessa djurslag ha ansetts normalt, d. v. s. om ej särskilda skäl påkalla undantag, böra få kringföras för föreläsning. I övrigt ha, såsom vid 4 § anförts, hithörande spörsmål förutsatts helt bli föremål för veterinärstyrelsens bedömande i samband med tillsynen. Att sjölejon ansetts böra i förevarande hänseende föras till de i princip tillåtna djurslagen, ehuru de äro utpräglade vattendjur, beror på särskilda omständigheter, framför allt deras till synes stora förmåga att, såvitt man kan förstå, med välbehag anpassa sig till cirkuslivet och oavlåtligt finna en angenäm sysselsättning i att simma omkring i bassängerna, vartill kan läggas deras egenskap att vara ypperliga dressyrobjekt; i deras levnadsvanor ingår också att tidvis kunna finna sig väl tillrätta jämväl på det torra. Att de städe å lämpliga tider, då de ej äro under transport, äga tillgång till välordnad vattenbassäng, bör naturligtvis vara ett oefftergivligt villkor, på samma sätt som det för samtliga djur bör tillses, att de skötas på mönstergillt sätt och även komma i åtnjutande av möjliga förbättringar. I sådant hänseende torde t. ex. cirkushundarnas förvarings- och transportförhållanden vara värda särskild uppmärksamhet; när hundarna förvaras i burar, synes det angeläget, att dessa icke godtagas, om de icke uppfylla alla rimliga fordringar i fråga om rymlighet m. m., samt att hundarnas behov av rastning och motion tillgodoses på ett tillfredsställande sätt.

De stora papegojorna höra enligt Lorenz till de djur, som i särskilt hög grad kunna lida av att hållas fastkedjade eller i alltför små burar.

Beträffande förevisning av ormar må här framhållas en omständighet, som synes förtjäna viss uppmärksamhet ur en helt annan synpunkt än djurskyddets. Såsom i kapitel V A:4 berörts, förevisas då och då giftormar, och detta jämväl i cirkusstallarna direkt bland den publik, som uppehåller sig därstädes. Det synes kunna ifrågasättas, om det icke är ganska riskabelt, att dylik förevisning sker på sådant sätt att ormarna lätt kunna nästla sig in bland åskådarna. Reventlow har på tal om ormar i zoologiska trädgården i Köpenhamn betonat den stora försiktighet som måste iakttagas med giftormarna samt nödvändigheten av att för alla eventualiteter ha verksamt serum tillhands. Möjligen kunde det vara skäl att för vårt lands vidkommande stadga liknande tillståndstvång beträffande införsel av reptiler som det vilket nu gäller för däggdjur och fåglar. Detta skulle ge möjlighet att i de särskilda fallen åtminstone meddela vissa förhållningsorder i fråga om giftormarnas handhavande. Men även djurskyddsintresset kunde draga fördel av en sådan bestämmelse, i det att veterinärstyrelsen finge ett gynnsamt tillfälle att, om exempelvis krokodiler skola införas för förevisning i en djurpark, uppmärksamma de närmare omständigheterna med avseende å tillgång till vatten m. m. Hediger har uppgivit, att reptilerna äro mycket känsliga, varför ofta, särskilt vintertid, konstgjord bestrålning för dem kommer till användning. Det kan i förbigående tilläggas, att till Kungl. Maj:t nyligen från en djurskyddsförening avlämnats en framställning om förbud mot import av levande sköldpaddor, därvid gjorts gällande, att handeln med dessa djur vore av djurplågerikaraktär.

När det i 5 § första stycket talas om kringförande från ort till ort i samband med förevisning på de olika orterna, åsyftas därmed, i likhet med vad fallet är i 4 §, endast sådana fall, då kombinationen kringförande-förevisning kan sägas vara satt i system; om t. ex. en på Skansen född och där förevisad björnunge först överlåtes till en annan djurpark och, sedan den någon tid visats där, slutligen hamnar i en tredje djurpark, är det naturligtvis ej meningen att därmed något brott mot 5 § skall anses ha förelupit. För att ett sådant brott skall vara för handen synes det å andra sidan icke böra krävas, att en hel förevisningsserie under kringförande försiggått här i landet. Det skall sålunda enligt förslaget icke anses tillåtet att t. ex. i Malmö förevisa ett rovdjur, vars systematiska kringförande i samband med förevisning i övrigt äger rum endast utomlands.

Enligt 6 § första stycket, som är avsett att ha tillämpning på där nämnda företag oavsett om de äro fasta eller ambulerande, är avgörande, om djuret — likgiltigt hur det förhåller sig med företaget — i och för förevisning plan-

mässigt kringföres från ort till ort. Detta har betydelse bl. a. med avseende å vid företaget gästspelande artister med egna djur. Det har vidare ansetts angeläget att upprätthålla den princip, som kommit till uttryck i menageriförordningen, att det undantag, som medgives för cirkusar och liknande företag, icke bör i något fall få leda till förevisning av menagerikaraktär av praktiskt taget odresserade djur. Därigenom synes en både rimlig och önskvärd begränsning kunna vinnas av antalet djur, som kringföras för att förevisas. Enligt förslaget äro sålunda alla de djurslag, som icke åsyftas i 5 § första stycket, underkastade reglerna i 6 § första stycket. I detta hänseende omfattas förslaget av utredningsmannen och experten Larsson, under det att experterna Danielsson och Pehrson uttalat den mening som deras särskilda yttrande utvisar.

Med tanke på den tendens, som visat sig, att kringgå menageriförordningen har i förslaget de olika förutsättningarna och villkoren uttryckligen hänförs till varje djurindivid för sig. Varje uppväxt djur, som medföres, skall alltså uppfylla antingen dressyrvillkoret eller villkoret att medverka i illusionistnummer eller därmed jämförlig underhållning, och förevisning enbart i stallet skall därvid icke beträffande något djur vara tillfyllest. Detta skall dock naturligtvis icke behöva tolkas så strängt, att varje djur måste deltaga i alla föreställningar; färdigdresserade djur av samma slag kunna exempelvis behövas så att säga såsom reserver för varandra. Men enligt förslaget är det icke meningen, att djur utan vidare skola kunna medföras under åberopande av att de »stå under dressyr» för att framdeles kunna visas i manegen. Det har för kontrollens skull syntts lämpligt, att företagets ledning i dylikt fall utverkar tillstånd enligt 9 §. För att förevisningen skall kunna antagas åsyfta huvudsakligen att visa djuret bibringad färdighet, torde det böra krävas, att »färdigheten» icke är alltför obetydlig. Bedömandet härav i de särskilda fallen måste överlämnas åt tillämpningen. Näppeligen lär det räcka med något sådant som att djuret låter sig ledas runt i manegen. När paragrafen talar om ett djurs ungar, åsyftas naturligtvis ungar i tidig ålder. För fullständighetens skull må utsägas, vad i och för sig torde vara självklart, att t. ex. hållandet av en vakthund på cirkusområdet icke kan, vilket också framgår av kapitel IV, räknas till djurförevisningen. Däremot måste nog under alla förhållanden t. ex. en därstädes förekommande »sällskapsapa», som kan beskådas av publiken, räknas dit, även om den råkar tillhöra någon av cirkuspersonalen och icke företaget.

I andra stycket av 6 § har införts ett stadgande, som har avseende å de kringresande företagens s. k. vinterkvarter — jämför kapitel V A:1 — och som åsyftar att motverka dessas användning till uppehållsplatser och förevisningsinrättningar för andra djur än sådana som äro eller genom dressyr kunna göras tillåtna såsom förevisningsdjur under turnéer inom Sverige.

3. Om förevisning i zoologisk trädgård eller liknande anläggning (7 §)

Såsom redogörelsen i kapitel V B utvisar, äro i vårt land här åsyftade fasta anläggningar av någon egentlig betydenhet varken särskilt talrika eller omfattande, men när man, i enlighet med vad i kapitel IV framhållits, medräknar även de minsta och oansenligaste, är antalet naturligtvis långt ifrån ringa. Intresset för dylika anläggningar torde icke heller vara alldeles obetydligt, och man har på senare tid t. o. m. försport, att planer skulle vara å bane att inrätta någon mera betydande zoologisk trädgård. Detta har på en del håll väckt opposition. Av den föregående framställningen, särskilt av kapitel VII, framgår att djurskyddsutredningen icke är beredd att i princip ansluta sig till en sådan helt negativ uppfattning.

Å andra sidan är det naturligtvis av största betydelse, att de anläggningar av detta slag, som redan finnas eller möjligen komma att inrättas, fylla högt ställda krav icke blott på att göra förevisningen ur publikens synpunkt intressant och givande utan också på att vara för djurens välbefinnande tjänliga och lämpliga. Att de fordringar, som därvidlag göra sig gällande i många olika hänseenden, äro avsevärda och för att tillgodoses kräva stor omtanke och hög sakkunskap, är uppenbart.

När det är fråga om att företaga nyanläggningar eller på ett mera genomgripande sätt i större eller mindre utsträckning förnya och omskapa redan bestående anläggningar, är det därför av synnerlig vikt, att verklig sakkunskap redan från början får ha sitt ord med i laget. Annars kan det alltför lätt inträffa, att mycket lämnas förbisett och obeaktat och att man för långa tider framåt blir bunden vid olägenheter, som kanske mycket lätt kunde ha undvikits. En förhandsgranskning kan också tjäna ett ändamål som syftar ännu längre i förebyggande riktning. Om djurförevisning i fasta anläggningar i princip lämnas fri, får detta naturligtvis icke uppfattas så att det under alla förhållanden skall vara tillåtet att i dylik ordning förevisa alla slags djur. Tvärtom måste i varje särskilt fall det villkoret upprätthållas, att det ligger inom den praktiskt taget förefintliga möjlighetens gräns att ordna en fullt tillfredsställande tillvaro för djuret. Om detta är omöjligt, vare sig det beror exempelvis på bristande förutsättningar i fråga om klimat eller det sammanhänger med avsaknad av tillräckliga ekonomiska resurser, föreligger tydligen i själva verket ett hinder för den tillämnade förevisningen, vilket ingalunda bör få lämnas obeaktat under den förevändningen att man ordnar för djuret så gott som det är möjligt i det föreliggande fallet.

Med utgångspunkt från de nu anförda synpunkterna har 7 § avfattats. Det har antagits, att de föreslagna bestämmelserna få till följd att i företagarens eget intresse planer på anläggningar m. m. i regel komma att på ett tidigt stadium underställas veterinärstyrelsens prövning. Den obligatoriska förhandsprövningen har — åtminstone tillsvidare, innan erfarenhet av densamma vunnits — ansetts kunna begränsas till sådana anordningar som avse andra däggdjur än domesticerade sådana. Så mycket hellre har detta ansetts

kunna ske, som veterinärstyrelsen vid sidan av sin allmänna tillsyns verksamhet har att taga befattning med införseltillstånd i fråga om däggdjur och fåglar, något som för styrelsen möjliggör att i samband med införsel av dylika djur göra undersökningar och ställa behövliga villkor. Vid 5 § har därjämte berörts möjligheten att utsträcka tillståndstvånget för införsel till reptiler. I övrigt må framhållas, att det kan komma att falla sig naturligt för dem, som syssla med djurförevisning av ifrågavarande slag, att i tveksamma fall i tid inhämta råd och anvisningar från den högsta tillsynsmyndigheten, även då detta icke uttryckligen påbjudits.

4. Om införsel av djur (8 §)

Denna paragraf och 4 § kunna sägas på visst sätt komplettera varandra, i det att de ingripanden genom förbud, varom stadgas i 4 §, här motsvaras av vägran under vissa förutsättningar att till riket införa djur för förevisning m. m. Veterinärstyrelsens befattning med införselärendena — vilka i det föregående, vid 5 och 7 §§, ifrågasatts skola utsträckas till att omfatta jämväl reptilerna — är på ett naturligt sätt ägnad att bereda denna myndighet tillfälle att på ett tidigt stadium utöva kontroll över och uppställa villkor beträffande djurens användning och behandling här i riket. I samband med införselärendets handläggning kan den sökande avfordras skriftlig deklARATION angående varje särskilt djur med närmare beskrivning på dess färdigheter i dressyren, burars och andra förvaringsutrymmens samt vattenbassängers beskaffenhet samt storlek i förhållande till djurens antal och storlek med mera dylikt; och tillfället är också passande att delgiva sökanden de anvisningar och föreskrifter, som kunna vara erforderliga. Liksom sökanden riskerar avslag vid underlåtenhet att inkomma med begärd upplysning, äventyrar han naturligtvis också, om han i något väsentligt avseende far med osanning, att detta, där införsel kommer till stånd, sedermera kan föranleda förbud mot förevisning.

Då det torde vara tämligen vanskligt att vid ett införselbesluts meddelande kunna förvärva säker kännedom om samt genomskåda och överblicka alla relevanta omständigheter, synes ett meddelat tillstånd aldrig böra få tolkas såsom ett bindande godkännande i förväg av djurets användning och behandling här i riket.

Stadgandet i andra stycket har föreslagits med tanke på vissa erfarenheter som för icke länge sedan gjorts, då ett cirkusföretag härstädes kom på obestånd och svårigheter uppstodo beträffande de i utlandet hemmahörande djurens vård och återtransport.

5. Om dispens (9 §)

Varken de förbud som meddelas i själva författningen eller de som med stöd av densamma kunna meddelas mot förevisning, transport, övning eller

filminspelning synas lämpligen böra vara alldeles orubbliga. Många omständigheter av växlande beskaffenhet kunna vara sådana, att en möjlighet till undantag, jämkning eller eftergift bör stå öppen. Det är tydligt, att i en del fall dispens bör vara lättare att utverka än i andra. Det synes sålunda exempelvis böra råda betydligt större återhållsamhet, om det gäller att dispensera från de i förslaget 5 § föreskrivna förbudena, där både de principiella synpunkterna och den mellan skilda företag rådande konkurrensen mana till försiktighet, än då fråga är om någonting av mera underordnad betydelse, t. ex. en ansökan att i en cirkus få medföra något djur, ehuru detsamma ännu icke kan anses vara färdigdresserat.

6. Om straff m. m. (10—12 §§)

Med de befogenheter i övrigt, som genom förslaget lagts i veterinärstyrelsens hand, har synts bäst överensstämmande, att åtalsrätten beträffande de i 10 § upptagna brotten göres beroende av veterinärstyrelsens tillstånd. Genom vad i andra stycket av samma paragraf i övrigt föreslagits är åsyftat att lägga ansvaret på de verkligen skyldiga och sålunda icke på medhjälpare i underordnad ställning. Ej heller torde exempelvis en järnvägstjänsteman böra straffas för transport av ett djur, vars förande från ort till ort veterinärstyrelsen förbjudit; det synes ej rimligen kunna fordras, att han skall efterforska något sådant som att ej dispens i sista stund utverkats.

Den prövningsrätt, som tillagts veterinärstyrelsen enligt andra stycket av 12 §, skall naturligtvis kunna åsyfta den åtgärd, varom fråga är, endast i den mån densamma är grundad på något av de förbud, som omförmälas i första stycket. Om polismyndigheten exempelvis inställt viss förevisning av den anledningen att straffbart djurplågeri ansetts föreligga, är det sålunda icke meningen, att styrelsen skall ingå på prövning, huruvida åtgärden på denna grund skall bestå.

Sammanfattning

Lagen den 19 maj 1944 om djurskydd fastslår i 2 § såsom en allmän huvudregel, att husdjur och andra djur som hållas i fångenskap skola behandlas väl och såvitt möjligt skyddas mot lidande. Enligt 11 kapitlet 13 § strafflagen skall den som utsätter djur för otillbörligt lidande straffas för djurplågeri. Dessa stadganden utgå alltså från att det icke under alla omständigheter är möjligt att bespara djuren lidande. I fråga om förevisning av djur innehåller emellertid djurskyddslagen i 8 § också ett särskilt stadgande, i vilket det utan någon inskränkning föreskrives, att djur icke må övas för eller användas vid filminspelning, offentlig föreställning eller annan förevisning på sådant sätt att det utsättes för »ångest eller annat lidande». Därmed torde få anses fastslaget, att det städse skall anses otillbörligt att i de sålunda beskrivna sammanhangen utsätta djur för lidande. Men enligt den ovannämnda allmänna huvudregeln att djur skola behandlas väl lär kravet på god behandling av förevisningsdjuren sträcka sig ännu längre, så att i sådana fall som avses i 8 § icke heller obehag av lindrigare slag än de till lidande hänförliga utan giltiga skäl få tillfogas djuren, även om straffansvar för dylik behandling icke inträder enligt lagen.

Ett speciellt stadgande om djurförevisning fanns redan före djurskyddslagens tillkomst, nämligen 1916 års menageriförordning, som ännu gäller och där det förbjödes att mot betalning förevisa eller låta förevisa djur, som i s. k. menagerier föras från ort till ort, dock att djur må förevisas vid cirkus- eller liknande föreställning, där huvudsakligen avses att visa djuren bibragt dressyr. När vid djurskyddslagens införande i dess 8 § stadgades, att Konungen meddelar närmare föreskrifter om offentlig förevisning av djur, ansågs det i sådant avseende tillsvidare vara tillfyllest med 1916 års förordning. Riksdagen uttalade sig dock för en omarbetning av förordningen. Tiden har nu synts vara inne att företaga en dylik omarbetning och därvid mera allsidigt överväga sådana närmare föreskrifter som åsyftas i djurskyddslagens nyssnämnda stadgande.

Detta har i första rummet lett till en undersökning rörande omfattningen av begreppet offentlig förevisning av djur. Såsom av kapitel IV framgår, har därvid befunnits, att man svårligen kan med bibehållen följdriktighet undgå att därunder inbegripa varje framförande eller utställande av djur till all-

mänhetens beskådande, så snart ett sådant beskådande är åsyftat för att tjäna något visst ändamål, såsom förströelse, upplysning, tävlan i olika hänseenden, reklam i djurhandeln o. s. v. Huruvida betalning upptages eller ej, har ansetts sakna betydelse. Giltiga skäl i sak ha också ansetts föreligga för att låta icke blott den förevisning, som är knuten till menagerier, cirkusar och liknande företag, i princip omfattas av de närmare föreskrifter, varom här kan bli fråga. I allmänhet torde nämligen såsom ett gemensamt drag för all offentlig förevisning av djur kunna anföras, att den kan förmodas mången gång medföra en viss risk utöver den eljest vanliga för att djuren tillskyndas lidanden och obehag, varför närmare föreskrifter kunna vara motiverade, och detta desto hellre som det måste antagas, att den gängse uppfattningen om vad vården och behandlingen av djur i allmänhet kräver lätt påverkas av vad som från det allmännas sida tolereras eller icke tolereras i fråga om de djur som förevisas offentligen. Från dessa utgångspunkter ha de föreslagna bestämmelserna om offentlig förevisning av djur givits det vidsträckta tillämpningsområde, som 1 § i förslaget utmärker.

I kapitel V äro sammanförda vissa statistiska uppgifter och redogörelser, som grunda sig på undersökningar och iakttagelser under utredningen. Då med framställningen i nämnda kapitel eftersträfvats att presentera detta utredningsmaterial i så koncentrerad och överskådlig form som möjligt, har det svårligen låtit sig göra och icke heller synts önskvärt att här ytterligare sammantränga betänkanedets innehåll i dessa delar. Ett försök i den riktningen skulle, om förkortningarna icke skulle bli av mycket liten betydelse såsom sådana, alltför lätt kunna leda till ett resultat, som komme att — till men för vederhäftigheten — präglas av ofullständighet och brist på tillbörlig nyansering.

Det är uppenbart, att all djurskyddslagstiftning bör bygga på så ingående kännedom som möjligt om djuren, deras vanor och behov, deras känslighet gentemot omgivningen och för den behandling, fysiskt och psykiskt, som de i olika avseenden kunna underkastas. En fullständig och säker kunskap i dessa hänseenden står dock, trots att människan under årtusenden ägnat detta ämne ett oavlåtligt intresse, ej till buds ännu den dag som är. I all synnerhet gäller detta djurens psykiska egenskaper, vilkas högre eller lägre utvecklingsgrad är omstridd. Det är en vanlig företeelse — vetenskapen själv har icke alltid stått opåverkad av densamma — att den bristande exakta kunskapen ersättes med mer eller mindre lösa antaganden, framsprungna ur den i människonaturen djupt rotade naiva benägenheten att med fantasiens hjälp uppfatta omgivningen och framför allt de levande varelserna i enlighet med sitt eget väsen. Genom detta s. k. antropomorfistiska betraktelsesätt förmänskligar man i sin föreställning djuren och tillägger dem, med utgångspunkt från yttre händelseförlopp och beteenden, mänskliga egenskaper utan att egentligen veta något med säkerhet om de psykiska processer hos djuren, som försiggå parallellt med det yttre skeendet. Utan vidare taga

t. ex. många människor för givet, att vilda djur i fångenskap kunna på samma sätt som människor lida av föreställningen att aldrig mer få njuta av den naturliga friheten; man besinnar därvid icke, att det är människans tanke- och reflexionsförmåga, hennes förmåga att minnas och fantisera, hennes medvetande i dess högsta funktioner, som öppna vägen för ett psykiskt lidande av antydd art, samt att det å andra sidan är mycket som talar emot ett antagande, att djuren skulle vara i besittning av dylika psykiska kvaliteter. Det är emellertid ingalunda alltid händelsen att frånvaron av säker kunskap leder till en hög uppskattning av djurens psyke. Ofta kan inställningen vara den att, så länge vetenskaplig visshet icke står till buds, det är försvarligt att hålla sina antaganden om djurens mottaglighet för lidande så mycket som möjligt i underkant. Det torde vara tydligt att varken den ena eller den andra av dessa båda ytterligheter i bedömningen kan betraktas såsom tillfredsställande. Lagstiftningen blir därför nödsakad att eftersträva en arbetshypotes i fråga om djurens utrustning med hänsyn till deras mottaglighet för lidande och olust, så avvägd och försedd med sådana säkerhetsmarginaler att, om den följes, det praktiskt taget ej behöver befaras, att djurskyddsintresset otillbörligen åsidosättes, men att samtidigt det mått av ovisshet rörande djurens sagda utrustning, som är för handen, ej behöver leda till orimliga och verklighetsfrämmande hänsynstaganden. I kapitel VI:3—5 har försök gjorts att i korthet framlägga en del omständigheter av central vikt för detta spörsmål. Framställningen i denna del har resulterat i att den arbetshypotes, varom nyss talats — avsedd att vara normerande för djurens behandling — i sina huvuddrag skulle innebära å ena sidan att lagstiftaren ej har anledning att såsom en möjlighet räkna med att djuren skulle äga en tanke- och reflexionsförmåga, som medgäve att de i samma mening som en människa kunde erfara ett reflekterat psykiskt lidande, men å andra sidan att, när det gäller sådant lidande och sådana oluststämningar som mera oreflekterat framspringa ur känslor och instinkter, man i princip bör utgå ifrån att djurens känslighet kan vara avsevärd och att deras välbefinnande kan vara beroende av mycket annat än sådant som är direkt iakttagbart och oeftergivligt för att bevara liv och relativ hälsa.

Med utgångspunkt från nämnda arbetshypotes har i kapitel VII gjorts ett försök att framhäva vissa väsentliga förhållanden, som äro av betydelse för frågan om det berättigade i att hålla djur — särskilt de vilda djuren — i fångenskap för ett sådant ändamål som offentlig förevisning. Ett svar på denna fråga förutsätter en avvägning mellan den verkliga innebörden för ett djur av fångenskap och de skäl som i och för sig tala för djurförevisningens upprätthållande. För att till sin innebörd rätt uppfattas måste naturligtvis fångenskapen ses mot den bakgrund som livet i det fria erbjuder. Mången finner det kanske vara alldeles självklart, att livet i friheten och i den naturliga miljön är det bästa för ett djur och att det är i friheten som dess välbefinnande måste antagas vara som störst. Det har emellertid icke varit möj-

ligt att i en utredning som den förevarande utan vidare taga en dylik uppfattning till utgångspunkt, ty i själva verket visar det sig, att meningarna äro delade även på omdömesgillt håll. Till jämförelse har därför i betänkandet redogjorts för olika synpunkter på detta spörsmål, därvid en del utmärkande drag för såväl den fria tillvaron som livet i fångenskap framhållits och belysts. För den fråga, som det här gäller, är naturligtvis en dylik jämförelse ytterst vansklig med hänsyn till den ovisshet, som föreligger, hur djuret självt subjektivt förnimmer det ena och det andra. Om man emellertid i enlighet med den uppställda arbetshypotesen vågar antaga, att djuret saknar den mänskliga förmågan att reflexionsmässigt jämföra, sörja, frukta och ängslas, så blir uppenbarligen problemet i viss mån förenklat, i det att t. ex. sådana svårbedömda faktorer som en av många förmodad ständig oro hos djuret inför vildmarkens när som helst hotande faror eller ett grubbel över fångenskapens hopplöshet icke behöver medtagas i den jämförande beräkningen, vilken då huvudsakligen kommer att avse de skuggor och dagrar i olika avseenden som djuret i friheten respektive fångenskapen undan för undan förnimmer i varje närvarande ögonblick. I betänkandet har antagits, att resultatet av jämförelsen knappast kan bli annat än det, att i normala fall naturen själv måste antagas vara mäktig att åt ett djur skänka ett rikare och fulltonigare liv än vad fångenskapen kan erbjuda, men att detta å andra sidan icke behöver leda till att varje slag av fångenskap utdömes såsom livsform. Det har vidare framhållits, att det här gäller en avvägning mellan det djurskyddsintresse, som helst vill bespara de vilda djuren all fångenskap, och vissa andra intressen, vilka ytterst ligga till grund för uppkomsten och fortbeståndet av sådana företag, som bedriva djurförevisning, samt att dessa senare intressen till avsevärd del äro av den art och betydelse, att de å sin sida väga tungt i vågskålen och förtjäna beaktande, även om det skulle leda till något avkall inom måttliga gränser på vad det renodlade djurskyddsintresset anser sig böra fordra. Därvid har det emellertid betonats, hurusom det måste betraktas såsom ett oavvisligt minimikrav, att åt alla de olika slag av djur, som hållas i fångenskap för att förevisas, beredes en tillvaro som icke blott kan uthärdas utan som också är fullt dräglig, med möjlighet alltså för djuren till ett visst mått av välbefinnande. Hellre än att detta krav eftersättes måste förbud för den ena eller andra formen av förevisning tillgripas. Ett förbud är dock alltid en nödfallsutväg, som icke bör begagnas, om de positiva åtgärdernas och förbättringarnas väg är framkomlig utan att man släpper efter på det nyssnämnda minimikravet.

I betänkandet har också, såsom av kapitel VIII framgår, ägnats uppmärksamhet åt det omstridda spörsmålet, huruvida det är lämpligt och riktigt eller åtminstone försvarligt att för förevisningsändamål låta djur, vilda som tama, undergå dressyr. Därvid har till skärskådande upptagits det viktigaste av det som vanligen brukar föras på dressyrens debet- och creditsidor. Ingen lär kunna förneka, att det finns både god och dålig dressyr, såväl skickliga

och omdömesgilla dressörer som oskickliga och brutala. Likaså är det ett faktum, att särskilt rovdjursdressyren stundom kan leda till våldsamma intermezzon mellan djur och människa samt mellan djuren inbördes och att detta naturligtvis icke alltid kan förlöpa utan lidanden för djuren. Det synes dock ovedersägligt, att utvecklingen under tider som gått visat både berägenhet och förmåga att göra djurdressyren alltmera klanderfri och acceptabel. Det finns naturligtvis många olika slags djur med olika känslighet för dressyrens påfrestningar, men någon exakt gradering därvidlag torde vara hart när omöjlig att åstadkomma, helst som känsligheten kan växla jämväl med olika åldrar och från djurindivid till djurindivid. I största allmänhet torde dock kunna sägas, att de vilda rovdjurens naturliga förutsättningar stundom kanske nödvändiggöra en något hårdare dressyr än den eljest vulliga. Å andra sidan bruka sådana djur som hundar och sjölejon kunna åtagalägga en till synes omisskännlig glädje eller ett påfallande intresse i samband med dressyruppvisningarna. I enlighet med vad framstående sakkunskap betygat, torde det böra medgivas, att den djurdressyr, som äger rum för förevisningsändamål, om den bedrives på ett ändamålsenligt och lämpligt sätt, har en icke ringa betydelse såväl för den vetenskapliga forskningen som framför allt också för de fångna djuren själva såsom ett medel att motverka en del med fångenskapen ofta förenade olägenheter. I betänkandet har av de olika skäl, som tala för och emot djurdressyr i förevisningssyfte, dragits den slutsatsen, att det skulle vara en alltför svagt grundad åtgärd att meddela något mer eller mindre generellt förbud mot dylik dressyr. Därvid har emellertid framhållits att, om denna dressyr för framtiden bibehålles såsom i princip tillåten, det blir en angelägen uppgift att överväga i vad mån bestämmelser äro behövliga i syfte att begränsa de mindre goda sidorna därav och genomföra en effektiv övervakning.

Det förslag till bestämmelser — ämnade att avlösa menageriförordningen — som härmed framlagts, innehåller intet allmänt totalförbud mot förevisning eller dressyr av djur. Däremot föreslås vissa generella förbud av mindre omfattning, alla hänförande sig till någon form av ambulatorisk förevisning. I 5 § första stycket har beträffande vissa djurslag ansetts böra förbjudas, att djuren under kringförande från ort till ort offentligen förevisas på de olika orterna. I fråga om övriga djurslag har det nuvarande menageriförbudet — angående begreppet menageri se kapitel II — bibehållits i huvudsak oförändrat, såsom framgår av 5 § andra stycket. Därvid har den förevisning, som äger rum i cirkusar, varietéer och liknande företag, i formellt hänseende helt undantagits från menageriförbudet och, i den mån så ansetts erforderligt, underkastats fristående reglering genom vissa förbudsstadganden i 6 §. I övrigt är förslaget byggt på tanken, att de garantier för en god behandling av förevisningsdjuren, som de närmare föreskrifterna äro avsedda att åvägabränna, väsentligen böra åstadkommas genom en betryggande tillsyn med sikte på de förbättringar, som kunna ligga inom räckhåll.

Yttrande innehållande avvikande meningar

Undertecknade ha, såsom framgår av kapitel IX:2, icke kunnat ansluta sig till utredningsmannens förslag i vad det avser förbud mot förevisning enligt 5 § första stycket av apor och andra rovdjur än tamhundar och tamkatter. Ifrågavarande djur förvaras vid kringresande cirkusar och liknande företag under såväl transporter som uppehåll å spelorterna regelmässigt i burar eller därmed jämförbara vagnar. Dessa förvaringsutrymmen ha under utredningen icke sällan befunnits vara trånga samt i avsaknad av tillfredsställande anordningar för luft- och ljustillförsel i samband med transporterna. Utredningsmannen har bedömt möjligheterna att åstadkomma förbättringar i fråga om förvaring m. m. av den betydelse, att de kunde göra ett förbud obehövt, såsom otillräckliga. Undertecknade äro däremot av den uppfattningen, att ur djurskyddssynpunkt fullt betryggande anordningar kunna vidtagas beträffande förvaringen av apor och rovdjur icke blott under uppehållen på spelorterna utan även under transporterna. Flertalet av de under utredningen iakttagna, i kapitel V A:1 omnämnda vagnarna eller bussliknande skåpbilarna för förvaring av schimpanser torde få anses i stort sett tillfredsställande för detta ändamål. Detta gäller också beträffande de likaledes i kapitel V A:1 omförmälda, stundom förekommande större burvagnarna för småapor (t. ex. rhesusapor och markattor). Därest vagnar eller bilar av dessa slag göras obligatoriska för hållandet av apor, som under kringförande från ort till ort offentligen förevisas på de olika orterna, samt i anslutning därtill föreskrifter meddelas beträffande förvaringsutrymmenas minimistorlek, inredning, anordningar för luft- och ljustillförsel samt övriga åtgärder, som kunna gynna djurens välbefinnande och trivsel, synes oss intet vara att erinra mot att apor hänföras till de i princip tillåtna djurslagen. Även i fråga om rovdjuren finnas enligt vår mening möjligheter att genom föreskrifter om minimimått å burarna samt bestämmelser rörande burarnas inredning även anordningar för luft- och ljustillförsel m. m. åstadkomma sådana förbättringar, att rovdjurens tillvaro även i de ambulerande cirkusföretagen bör kunna ur djurskyddssynpunkt tolereras. De föreskrifter, som här antytts såsom nödvändiga för att åstadkomma de erforderliga förbättringarna med avseende å de ifrågavarande förevisningsdjuren, synas oss böra utfärdas av veterinärstyrelsen samt, så ofta anledning därtill föreligger, bliva föremål för modifikationer.

Såväl apor som rovdjur tillhöra de vid all världens cirkusar och därmed jämställda företag oftast förekommande djuren. Det torde icke finnas några dresserade apor eller rovdjur, som förevisas vid dylika företag uteslutande i

Sverige. Cirkus- och varietébranschen är högst internationell, och ett i vårt land gällande förbud skulle därför sannolikt resultera endast i en mycket obetydlig om ens någon minskning av det för närvarande existerande internationella beståndet av omförmälda cirkus- och varietédjur. Det i Norge redan gällande förbudet mot vilda djur torde, internationellt sett, ha en ännu mindre betydelse, eftersom Norges cirkusar och liknande företag både numrerat och till storleksordningen synas vara underlägsna dem, som förekomma i Sverige. Beträffande apor förefaller det ju dessutom, som om man i Norge valt att dispensvägen tillåta dessa på cirkus.

Det av utredningsmannen föreslagna förbudet mot apor och andra rovdjur än tamhundar och tamkatter synes oss, på grund av det ovan anförda, vara av ett ur djurskyddssynpunkt tvivelaktigt värde. Intet tyder på att ett dylikt förbud i Sverige skulle medföra någon frivillig minskning av antalet apor och rovdjur vid utomlands förekommande cirkusar m. m. Mycket litet synes också tala för att andra länder, åtminstone i någon nämnvärd omfattning, lagstiftningsvägen skulle införa ett motsvarande förbud. Den enda vinsten av det föreslagna förbudet torde därför bli den, att cirkusbesökarna i vårt land skulle »besparas» åsynen av de ambuleraande apornas och rovdjurens verkliga eller påstådda lidande. För djuren, vilkas förevisning endast komme att äga rum utanför Sveriges gränser, skulle däremot läget bli oförändrat, d. v. s. enligt utredningsmannens mening otillfredsställande.

Av redogörelsen i kapitel V A:1 framgår, att cirkusdjurens förvaringsförhållanden i det väsentliga präglas av en viss påfallande likformighet. Den omständighet synes oss i detta sammanhang mycket betydelsefull, när man genom att i vårt land uppställa vissa, i det föregående antydda krav på en standardhöjning avseende de vid cirkusar m. m. förekommande apornas och rovdjurens förvarings- och transportförhållanden kunde ha anledning att förvänta en motsvarande standardhöjning utomlands. Att ägare av cirkusdresserade apor och rovdjur, som förevisas i Sverige, skulle endast i vårt land använda de typer av burvagnar m. m., som erfordrades här, men vid besök i andra länder återgå till andra och ur djurskyddssynpunkt mindre tillfredsställande förvarings- och transportanordningar, förefaller oss nämligen mindre sannolikt. Dessutom torde man ha anledning förvänta, att andra länder, i större utsträckning än om det gällde ett absolut förbud mot apor och rovdjur, skulle följa Sveriges exempel att genom i administrativ ordning utfärdade föreskrifter få till stånd en standardhöjning för dessa djur.

En annan detalj i utredningsmannens förslag, som undertecknade icke kunnat biträda, utgör det i 6 § första stycket intagna förbudet att vid cirkus, varieté eller liknande företag förevisa något som helst djur, därest detta (beträffande en unge i tidig ålder, dess moder) icke medverkar vid de egentliga föreställningarna i huvudsakligt syfte att visa färdighet, som genom övning bibringats djuret, eller att använda detsamma i illusionistnummer eller annan därmed jämförlig underhållning.

Undertecknade anse, att upprätthållandet av det i djurskyddets intresse angivna kravet på att djuren skola medverka i dressyrnummer, illusionistnummer eller annan därmed jämförlig underhållning är befogat beträffande åtskilliga djurarter. Det synes oss dock vara av väsentligt mindre betydelse beträffande sådana djur, som icke ständigt förvaras i burar eller därmed jämförbara utrymmen. Av kapitel V A:2 framgår, att elefanter, hästar, åsnor, sebror, kameldjur och oxdjur vanligen ledas eller ridas till och från järnvägsstationerna och få företaga själva resan i heltäckta järnvägsvagnar (s. k. G-vagnar). Detta sker oberoende av i vilken utsträckning och om överhuvud taget dessa djur kunna eller i de enskilda fallen tillåtas visa några färdigheter vid de egentliga föreställningarna. Det viktiga är enligt vår uppfattning, att samtliga dessa djur äro dresserade i åtminstone samma mån som en häst eller ett nötkreatur, som demonstreras vid en lantbruksutställning eller motsvarande förevisning, samt att de ej såsom de typiska icke cirkusdresserade menageridjuren i bur alltid äro hänvisade till en instängd tillvaro. Vår mening är därför den, att de i 6 § första stycket angivna villkoren för rätt att vid cirkus, varieté eller liknande företag förevisa djur, som kringföres från ort till ort, icke borde gälla de nyssnämnda hovdjuren. Icke minst ur övervakningssynpunkt torde införandet av ett dylikt undantag vara av stor betydelse, enär veterinärstyrelsen och övriga tillsynsmyndigheter därigenom skulle befrias från den tidskrävande kontrollen och det icke sällan svåra bedömandet av, huruvida och i vilken utsträckning omförmälda djur under de vanligen halvårslånga cirkusturnéerna i vårt land medverka i regelrätta dressyrnummer.

Torsten Pehrson

Alf Danielsson

Åberopad litteratur

- Brehm-Ekman, Djurens liv*, reviderad upplaga 1955, Sohlmans förlag.
- Buytendijk, F. J. J.*, professor, *Hundens psykologi*, svensk upplaga 1937, Bokförlaget Natur & Kultur.
- Champion, F. W.*, jägmästare i indiska regeringens tjänst, *Djungelns mysterier*, svensk upplaga 1934, Bokförlaget Natur & Kultur.
- Court, Alfred*, domptör, artikelserien *L'Ecole des Fauves* intagen i fyra nummer av *Le Cirque dans l'Univers* (Bulletin trimestriel du Club du Cirque), Paris, 1952—53.
- Devoe, Alan*, artikeln *Noaks Ark i New York-Park*, tidskriften *Det Bästa*, mars 1956.
- Fabricius, Eric*, docent, artikeln *Kan fågeln tänka?*, bokverket *Svenska Djur*, delen *Fåglarna*, P. A. Norstedt & Söners förlag, 1950—51.
- Hediger, H.*, professor, direktör för zoologiska trädgården i Zürich, artiklar i *Ciba Zeitschrift* under rubriken *Zähmung und Dressur wilder Tiere*, Basel, november 1935; artiklar i *Ciba-Journalen* (svensk upplaga) under rubriken *Vilda djur i fångenskap*, Basel, februari 1948; *Wild Animals in Captivity*, Butterworths Scientific Publications, London, 1950; *Skizzen zu einer Tierpsychologie im Zoo und im Zirkus*, Büchergilde Gutenberg, Zürich, 1954.
- Katz, David*, professor, *Människor och djur*, svensk upplaga 1938, Hugo Gebers förlag.
- Laneryd, Gustav*, hunddressör, *Lyckliga Jyckar*, Förlaget Olca, Malmö, 1956.
- Leche, V.*, professor, artikeln *Djurpsykologien*, *Nordisk familjebok*, 1923, bd 35.
- Lilius, Albert*, professor, *Ryggradsdjurens själsliv*, uppsats nr 19 i *Vad vi veta*, Uppsala, 1926.
- Lorenz, Konrad*, professor, *I samspråk med djuren*, svensk upplaga 1953, P. A. Norstedt & Söners förlag; *Människan och hunden*, svensk upplaga 1954, samma förlag.
- Petersen, W. W.*, Overdyrlæge, dr. med. veter., *Overdyrlægen fortæller om Dyrene og deres Sjæleliv*, Hertz Forlag, Köpenhamn, 1950.
- Reventlow, Axel*, f. d. direktör för zoologiska trädgården i Köpenhamn, *Foran burene* (Reventlow fortæller fra Zoo), på grundval av stenogram och efterlämnade manuskript redigerad av Sven Ludvigsen, J. H. Schultz Forlag, Köpenhamn, 1955.
- Sire, Marcel*, *L'Intelligence des animaux*, Librairie Hachette, Paris, 1954.
- Spärck, R.*, professor, artikeln *Rammen omkring dyrene* i Reventlows *Foran burene*, se ovan.
- Tyrwhitt-Drake, Sir Garrard*, *The English Circus and Fair Ground*, Methuen & Co. Ltd, London, 1947.
- Yerkes, Robert M.*, professor, *Människan närmast*, svensk upplaga 1926, Hugo Gebers förlag; *Chimpanzees, a Laboratory Colony*, Yale University Press, New Haven, 1943.

KUNGL. BIBL.

27 FEB 1958

STOCKHOLM

Statens offentliga utredningar 1957

Systematisk förteckning

(Siffrorna inom klammer beteckna utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen.)

Allmän lastiftning. Rättskipning. Fångvård.

JO och kommuerna. [2]
Fördringspreskription m. m. [11]
Förenklad byggnadslagstiftning. [21]
Stads- och hradsfångelser. [34]
Offentlig föresning av djur. [38]

Statsförfattning. Allmän statsförvaltning.

Statens institut för folkhälsan arbetsuppgifter och organisation. [1]
Kanslister i administrativ tjänst. [28]

Kommunalförvaltning.

States och kommunernas finansväsen.

Fullföljdsbegränsning i skattemål. [8]
Den statliga indirekta beskattningen. [13]
Statliga företagsformer IV. Statens vattenfallsverk. [26]

Politi.

Nationalekonomi och socialpolitik.

Allmänna pensionsberedningen. 1. Förbättrad pensionering. [7] 2. Remissyttranden. [16]
1955 års långidsutredning. 2. Balanserad expansion. Bilagor. [10] 3. Remissyttranden. [22]
Beroende uppdragstagare. [14]
Bostäder för idringar och invalider. [31]
Allmän familjrådgivning. [33]

Hälsa- och sjukvård.

Nordiskt samarbete inom näringsforskningen. [1]

Allmänt näringsväsen.

Oljelagring. [1]

Fast egendom. Jordbruk med binärningar.

Jordbruks förstärkande med skog. [8]
Markvård och erosionskydd. [17]
Utredning med förslag till ny veterinärtaxa m. m. [20]
Ströängar. [30]

Vattenväsen. Skogsbruk. Bergsbruk.

Industri.

Stommateriel från jord- och stenindustrin. [12]
Statliga betongbestämmelser. Del 2 a. [25]

Handel och sjöfart.

Mönstring och registrering av sjöfolk. [29]

Kommunikationsväsen.

Trafiksäkerhet. II [18]

Bank-, kredit- och penningväsen

Försäkringsväsen.

Krigsskada å egendom. [5]
Trafikförsäkring. [36]

Kyrkoväsen. Undervisningsväsen.

Andlig odling i övrigt.

Församlingslag. [15]
Biskopsvalkommittén. 1. Biskopsval. [19] 2. Ärkebiskopsval. [27]
Den akademiska undervisningen. Forskarrekryteringen. [24]
Läroutbildningen på det husliga området. [28]
Statens skogsskolor. [32]
Utbildning av lärare i manlig slöjd. [35]

Försvarsväsen.

Örlogsvarvens organisation m. m. [9]

Utrikes ärenden. Internationell rätt.

Nordiskt ekonomiskt samarbete. Allmän del. [37]